

ECAZKAR SƏNƏTKAR

Tofiq Quliyev musiqisi səslənir. Elə bil, yer də, göy də şirin nəğmə çələnginə bürünür. Təbiətin nazlı gözəli günəş də sanki bu füsunkarlığın əsirinə çevrilir; ya-tağından qalxıb zərrin saçaqlarını daraq-daraq şərqlinin pişvazına səpələyir.

... Səslənir Tofiq Quliyev musiqisi. Könüllərə ilq nəfəs, yanar qəlblərə bir sərinlik gəlir, gözlərin nuru artır.

... Səslənir Tofiq Quliyev musiqisi, xəyalların güzgüsündə birər-birər mənalı həyat səhnələri aşkarlanır, ilk sevgi dastanları yada düşür; torpağın isti nəfəsini, yurdun qənirsiz ətrini duyursan. Xoşallanırsan. Sirli-möcüzəli aləmə qərq olursan.

«Yaşamağa dəyər», — deyirsən. Çünki səni ovunduran, ürəyinə munis olan, dodaqlarında zümzüməyə çevrilən səslər qamması ilə Tofiq Quliyevin melodiyaları insanların ruhuna çeşmə kimi sərinlik gətirir.

Tofiq Quliyev musiqisində sevinc var, tərəvət var, məhəbbət var. Onun mayası istedad bulağından bəhrələnib. Məhz buna görə də bu nəğməkar bəstəkarın çoxçallı, rəngarəng, təkrarsız, zəngin yaradıcılığı sirr dolu bir xəzinədir. Onun həmişəyaşar mahnıları, kino musiqisi, operettaları Azərbaycan xalqının milli sərvəti olaraq musiqi xəzinəmizin qızıl fonduna daxil olmuşdur.

Hər insanın bir doğum tarixi var. Fəqət qüdrətli yaradıcı sənətkarlar iki doğum tarixini özlərində yaşadırlar; birincisi — həyata gəldikləri gün, ikincisi yaradıcı şəxsiyyətlərini təsdiqlədikləri gün. Tofiq Quliyevə tale ikinci qism insanlar sırasında durmaq sədəti bəxş etmişdir. Bu, yalnız onun şəxsən özünün yox, bütünlükdə Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin, doğma xalqımızın xoşbəxtliyidir.

Etiraf etməliyik ki, XX əsr Azərbaycan tarixində mədəni intibah dövrü kimi səciyyəvidir. Məhz ötən yüzillikdə Azərbaycan bütün Şərqlə aləmində, müsəlman dünyasında ilk operaya «həyat vəsiqəsi» verdi, kino sənətinin əsasını qurdu. Bu çağlarda teatr, dramaturgiya yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu.

Ötən əsr bəşər mədəniyyətinə Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Hüseyn Ərəblinski, Bülbül, Şövkət Məmmədova, Sabir, Hüseyn Cavid, Mirzə Cəlil, Cəfər

Cabbarlı, Ələsgər Ələkbərov, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, Rəşid Behbudov, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Cahangir Cahangirov, Rauf Hacıyev, Səid Rüstəmov və b. kimi qüdrətli sənətkarları bəxş etmişdir. Bəstəkar Tofiq Quliyev də bu sırada Azərbaycan musiqi mədəniyyətində özünəməxsus yer tutur.

Dahi bəstəkarımız Qara Qarayev bu «özünəməxsusluğu» çox qısa və aydın şəkildə belə ifadə etmişdir: «İllər sürətlə ötür, zamanın sürəti isə bütün sahələrdə özünü daha artıq hiss etdirir. Sənət bəzən ona çatır, bəzən də onu ötüb keçir. Müasirlərinin tələblərinə cavab verən, bu günün əks-sədası olan bədii yaradıcılığın ən qiymətli cəhətləri musiqi mədəniyyətinin canlı səhifələri kimi uzun müddət yaşayır. Bu mənada Tofiq Quliyev elə xoşbəxt bəstəkarlardandır ki, onun yaradıcılıq tərcümeyi-halı müasir Azərbaycan musiqisinin tarixində görkəmli yer tutur».

Tofiq Quliyevin yaradıcılığı olduqca rəngarəng və zəngindir.

... Musiqi yaradıcılığının bir çox janrında qüvvəsini sınayan və bir-birindən dəyərli əsərlər yaradan bəstəkarın operettaları, kantataları, kinofilmlərə, teatr tamaşalarına yazdığı musiqi, simfonik əsərləri, fortepiano üçün variasiyaları və prelüdləri, sözsüz, sənət inciləri olsa da, Tofiq Quliyevi ilk növbədə hər yerdə tanıdan və sevdirən, bəstəkara böyük müvəffəqiyyət, şöhrət gətirən məhz onun mahnıları olmuşdur.

Klassik irsi dərinləndirən, geniş dünyagörüşünə malik bəstəkar müasir musiqinin qabaqcıl nümunələrindən bəhrələnərək, tərəvətli, orijinal, poetik, zərif, ahəngdar melodiylar, obrazlar yaratmışdır.

Xalq musiqisi, kütləvi mahnı ənənələri, estrada və cazın sintezindən yaranmış vokal əsərlərlə Tofiq Quliyev milli mahnı üslubunun səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmiş və bu janrdə yeni bir məktəb yaratmışdır — söyləsək, səhv etmərik. Qara Qarayevin təbirincə desək: «Tofiq Quliyevin yaradıcılıq nailiyyətləri ənənəyə çevrilmiş və mahnı sahəsində çalışan Azərbaycan bəstəkarlarının yeni nəslinin bir çox nümayəndələri bu ənənələrə istinad etmişdir»¹.

Rus musiqi tədqiqatçısı İ.Nestyevin 1964-cü ildə Moskvanın «Molodaya qvardiya» nəşriyyatında çap olunmuş «Həm mahnı, həm də simfoniya» monoqrafiyasında daha bir maraqlı fikirlə rastlaşırıq. Müəllif yazır: «Rus şəhər və kəndlərində ukrayna-

¹ T.Quliyev. «Ürək mahnıları» kitabında Q.Qarayevin ön sözü, Moskva, 1978.

lı Platon Mayborodanın, gürcü Sulxan Sinsadzenin və azərbaycanlı Tofiq Quliyevin mahnıları məhəbbətlə oxunur»¹.

Tofiq Quliyevin adı musiqi tariximizə estrada və caz musiqisinin banisi kimi daxil olmuşdur. Azərbaycan xalq musiqisi ənənələrindən və XX əsrdə yaranmış musiqi formalarından məharətlə faydalanaraq bəstəkar kütləvi mahnı janrının gözəl nümunələrini yaratmışdır. Tofiq Quliyevin sadə musiqi dili, aydın və milli koloriti ilə seçilən musiqisi ona minlərlə dinləyicinin böyük məhəbbətini qazandırmışdır. Mahnıları sənətsevərlər arasında həmişə yaşayır. Onun mahnıları el arasında əsl xalq nəğmələri kimi sevilir.

* * *

... 1917-ci il noyabrın 7-nə keçən gecə Rusiyada bir «qasırğa» baş verdi. Bolşeviklər çar hökumətinə qarşı çıxıb üsyan qaldırdılar və silahlı basqın nəticəsində hakimiyyəti ələ keçirdilər. Həmin axşam Bakının Bilgəh qəsəbəsində yaşayan Ələkbər və Yaxşıxanımın ailəsində də mühüm hadisə baş verdi; onların övladı — Tofiq dünyaya göz açdı. O zaman heç kəsin gümanına gəlmirdi ki, təxminən 14 ildən sonra həmin Tofiq yenidən doğulacaq; bu dəfə musiqiçi, gələcəyin bəstəkarı kimi, «Dərsə gedən bir uşaq» mahnısı ilə eyni məqamda.

Ailədə 6 övlad böyüyürdü. Ələkbər kişi əsl ziyalı idi. İxtisasca mühəndis-iqtisadçı olmasına baxmayaraq, o, musiqini çox sevir, fortepianoda gözəl çalırdı.

Bəstəkarın anası Yaxşıxanım Mahmudova əslən gözəl xalçaları ilə tanınan Pirəbədil kəndindən idi. O, Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qızlar seminariyasında, sonra isə Müqəddəs Nina məktəbində təhsil almış və 1937-ci ilə kimi hakim, Ali məhkəmənin üzvü olmuşdur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, inqilabdan əvvəl «zadəgan ailəsindən» olanlara imtiyazlar verildiyindən, oğlanlarından birini həkim görmək arzusunda olan Yaxşıxanımın atası, qızı Nəbatın ərinin soyadını oğlu Qəzənfərə vermişdi. Tibb təhsilini Kiyevdə almış, sonralar inqilabçı və tanınmış ictimai xadim olan Qəzənfər Musabəyov və bacısı Ayna (Həmid Sultanovun həyat yoldaşı) 1937-ci ildə güllələnirlər. Sözsüz ki, Yaxşıxanımın ailəsini də Stalin repressiyasının kölgəsi alır. Yaxın qohumlarının ictimai fəaliyyətinə görə o, işdən azad edilir.

¹ И.Нестьев. И песня и симфония. Москва, «Молодая гвардия», 1964, стр. 126.

Quliyevlər ailəsində 6 övlad böyüyürdü, dörd oğlan, iki qız. Sonralar bəstəkarın bacıları Simuzər xanım Quliyeva Konservatoriyanın professoru və ailənin ən kiçiyi Emiliya xanım da musiqiçi-pedaqoq olmuşlar.

Tofiq Quliyevin bacısı Simuzər xanımın xatirələrindən: «Böyük əmimiz Məşədinin övladı olmadığından atamız Ələkbər ilki olan Tofiqi onun himayəsinə vermişdi. Tacir Məşədi və onun xanımı Mina dostunun sevinclərinin həddi-hüdudu yox idi. Tofiqə yeganə bir övlad kimi hədsiz nəvaziş göstərirdilər, onun bir sözünü iki edən olmazdı.

Xatirimdədir, 8-9 yaşlı Tofiq baqqal dükanından aldığı «xoruz» konfetlərinə qızıl pul vermişdi. Məşədini tanıyan dükan sahibi axşam pulu qaytarmışdı».

Tofiq erkən yaşlarından həddindən artıq həssas, görüb-götürən idi. Dərslərə çox məsuliyyətlə yanaşmasa da fənnləri tez qavraması, gözəl musiqi duyumu Ələkbər kişinin gözündən yayınmırdı. Onun arzusu Tofiqi də piano arxasında görmək idi. Lakin Məşədinin ailəsində böyüyən, «gözün üstə qaşın var» kəlməsi bilməyən balaca Tofiq, əlbəttə ki, ərköyün olduğundan fitri istedadına baxmayaraq çalışmaqla işi yox idi. Evdəki qardaş və bacıları musiqi müəllimləri ilə həvəslə məşğul olurdularsa Tofiq qətiyyətlə tabe olmayaraq, özü istədiyi kimi sərbəst improvizasiyalar etməyi hər gün darıxdırıcı qammaları çalmaqdan üstün sayırdı.

Bütün bunlar Ələkbər kişini ciddi narahat etməyə bilməzdi. O, özündən böyük qardaşına hörmət bəsləyirdi. Lakin sanki Tofiqin böyük musiqiçi ola biləcəyini hamıdan qabaq duyan Ələkbər müəllim uzun-uzadı iztirablı düşüncələrdən sonra ürək ağrısıyla olsa da artıq 14 yaşına çatmış oğlunu evinə qaytarır və müəllim tutaraq hər gün mütəmadi fortepiano dərsləri ilə məşğul olmağını nəzarət altına alır. O illəri səmimiyyətlə xatırlayan bəstəkar deyir: «Mənim xoşbəxtliyim ondaydı ki, çox tez başa düşdüm ki, fortepiano musiqisinin əsaslarını bilmədən, pianoçunun ifasını dinləyicilərə çatdıran texniki vərdislərə yiyələnmədən musiqi ilə dostluq alınmaz».

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ailə üzvlərinin hamısının musiqi təhsili alması üçün şərait yaradılırdı. Quliyevlər ailəsində fortepiano, skripka, klarnet sədaları eşidilir, mahnılar oxunur, qrammofon valları səslənirdi. Valideynlər uşaqların təhsil və tərbiyəsinə çox ciddi fikir verirdilər, musiqiyə, teatra xüsusi maraq oyadırdılar. Bu da onların gələcəkdə sənət taleyitnə öz təsirini göstərmişdir.

Gənc çağlarından ciddiliyi, milli özünüdərkə tapınması, elmə olan həvəsi ilə seçilən Tofiq Quliyev öz doğma yurdunun tarixinə və mədəniyyətinə böyük maraq göstərirdi. Onu xalq musiqisi, el nəğmələri cəlb edirdi və bu məhəbbət gələcəkdə musiqi folkloru sahəsindəki yaradıcılıq uğurlarını şərtləndirirdi.

Bəlkə də maraq dairəsinin belə çoxsahəli və geniş olduğundan idi ki, o, musiqi təhsili ilə lap erkən çağlarından deyil, yalnız on iki yaşından sonra Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası nəzdindəki ibtidai təhsil ocağında — S.İ.Turiqin sinfində oxumağa başladı. İlk günlərdən gənc musiqiçinin fitri istedadı təcrübəli pedaqoqların nəzərindən yayınmadı.

O illəri xatırlayan Qara Qarayev yazırdı: «Yadımdadır, Bakı Konservatoriyasının nəzdindəki fəhlə fakültəsinin şagirdləri arasında Tofiq öz musiqi istedadı, royalda çox gözəl ifaçılığı, improvizasiyaları ilə seçilirdi. Onun musiqi yaddaşı və qavrama qabiliyyəti hamını heyrləndirirdi».

Tale onu istedadlı bəstəkar, bu təhsil ocağında nəzəriyyədən dərs deyən Asəf Zeynallı ilə rastlaşdırır. Gəncliyinə baxmayaraq parlaq istedadla malik Asəf Zeynallı o zaman artıq vokal duet üçün «Araz», «Səndən mənə yar olmaz» xalq mahnısının işləməsi, «Ölkəm» romanı, «Muğamsayağı» kompozisiyası, «Uşaq süitəsi»nin müəllifi və Azərbaycan musiqisində ilk professional janrların təməlini qoyan bəstəkarlardan idi. Asəf Zeynallı öz yetirmələrinə çox böyük qayğı ilə yanaşır, həssaslıq göstərirdi. Məhz bu cəhətlərinə görə də o, gənc musiqiçilərin sevimlisi idi. Tofiq Quliyevi də öz müəlliminə məhəbbət və dərin hörmət hissləri bağlayırdı. Məhz ilk qələm təcrübəsi olan dahi M.Ə.Sabirin «Uşaq və buz» şerinə «Dərsə gedən bir uşaq» mahnısını müəlliminin tövsiyəsi ilə ərsəyə gətirdi. Bu zaman gənc bəstəkar 14 yaşında idi.

Bəstəkarın xatirələrindən:

«Birinci mərtəbədə musiqi məktəbi idi, ikinci mərtəbədə isə Konservatoriya. Qaynar təbiətli, yorulmaq bilməyən Asəf Zeynallı bizə dərs deyirdi. Sonra özü də qalxırdı yuxarı mərtəbəyə dərs öyrənməyə. Həm müəllim idi, həm tələbə.

Asəf müəllimə sevgim olmasaydı bəlkə mən bəstəkar da olmazdım. Mənim niyyətim gələcəkdə bir pianoçu, ya dirijor olmaq idi. Asəf müəllim isə hansı intuisiyanın gücü iləsə məndə gələcəyin bəstəkarını görürdü. 1931-ci ildə böyük Sabirin «Uşaq və buz» şerinə istəkli müəllimimin təklifi, arzusu ilə bəstələdiyim ilk nəğmə mənim sənət taleyimi müəyyən etdi».

Tofiq Quliyevi yüksək peşəkarlıq zirvəsinə gətirən yol uzun və keşməkeşli olmuşdur. Bu yol Azərbaycan Dövlət konservatoriyasının fortepiano və dirijorluq fakültələrindən başlayaraq, P.İ.Çaykovski adına Moskva Dövlət konservatoriyasında bəstəkarlıq və dirijorluq ixtisasları üzrə davam etdirilmişdir.

1934-cü ildə Konservatoriyaya daxil olan Tofiq Quliyev təhsilini eyni zamanda iki fakültədə — fortepiano — professor İ.S.Aysberqin sinfində və S.Q.Ştrasserin sinfində dirijorluq sənəti üzrə davam etdirirdi.

Etiraf edək ki, ötən əsrin 30-40-cı illərində Bakı Konservatoriyasında dövrün çox görkəmli ifaçı, nəzəriyyəçi pedaqoqları dərs verirdilər. Dahi Üzeyir bəyin uzaqgörənliyi və şəxsi təşəbbüsü ilə belə dəyərli sənətkarlar bu təhsil ocağına toplaşmışdılar. Onlar milli kadrların hazırlığı, tərbiyəsi və yetişdirilməsi məsələsinə ciddi əhəmiyyət verərək, bu yolda varlıqlarını, bilik və təcrübələrini əsirgəmədilər. Bu baxımdan Tofiq Quliyevin bəxti gətirmişdi. Konservatoriyada o, eyni zamanda polifoniya, harmoniya, musiqi forması dərslərini böyük musiqi xadimləri nəsli yetirmiş görkəmli pedaqoq R.M.Rudolfun sinfində alırdı. Xalq musiqisinin əsaslarını, muğam sənətinin sirlərini dahi Üzeyir Hacıbəyovdan öyrənmək, daim onunla ünsiyyətdə olmaq Tofiq Quliyevin dünyagörüşünün, yaradıcılığının formalaşmasına böyük təsir göstərmişdir. Gənc bəstəkar nəinki musiqi yaradıcılığının nəzəri əsaslarını öyrənir, həm də xalq musiqisinin səciyyəvi xüsusiyyətlərinə və qanunlarına dərinlən yiyələnir. Xalq musiqisinin gözəlliyini, ecazkarlığını duyur və bəstəkarlıq texnikasına mükəmməl yiyələnərək muğamın bəstəkar yaradıcılığı üçün nə qədər vacib və əsaslı rol oynadığını qəlbdən dərk edir.

Dahi sənətkar, misilsiz publisist, dramaturq, çox yüksək mədəniyyət sahibi olan bir ziyalı, həssas, qayğıkeş pedaqoq kimi Üzeyir bəyin əziz surəti Tofiqin ürəyində əbədi yurd saldı. Bəstəkar özü söhbətlərin birində məmnunluq hissi ilə demişdir: «Üzeyir bəy bəşər mədəniyyətinin yetişdirdiyi nadir korifeylərdən biridir. Hələ sağlığında bu müdrik sənətkar ümumdünya şöhrəti qazanmışdı. İllər ötüb keçdikdən sonra mən bir sıra ölkələrə səyahət etdim, yaradıcılıq ezamiyyətində oldum, keçmiş SSRİ məkanındakı respublikalardan savayı, Avropa, Asiya, Şərqi məmləkətlərinin çoxunda da Üzeyir Hacıbəyov adı müqəddəsliklə çəkilir. Bizim nəslin xoşbəxtliyi orasındadır ki, Üzeyir bəyin yetişdirmələriyik. O özü elə fərdi «musiqi akademiya»sı idi. İndi baxın görün, bu akademiyanı neçə-neçə şöhrətli bəstəkar və mən deyərdim ki,

instrumental ifaçı, müğənni bitirmişdir. Üzeyir bəy yaradıcılığın bir çox sahəsini özündə birləşdirən və hər bir sahədə misilsiz sənət nümunələri meydana çıxara bilən nadir şəxsiyyətdir. Belə bir şəxsiyyətin tələbəsi olmağın özü də Allahın bizə töfhəsi idi...

Üzeyir bəy bizimlə — tələbələri ilə bağlı hər şeyi diqqət mərkəzində saxlayırdı. Bizə səliqə-səhmanla, zövqlə geyinməyi, doğma dilimizdə təmiz danışmağı, milli tarixi köklərimizə aşina olmağı, geniş dünyagörüşünə və erudisiyaya yiyələnməyi, Avropa bəstəkarlarının irsinə, mədəniyyətinə yiyələnməyi dönə-dönə tövsiyə edirdi.

1937-ci ildə ilk dəfə tamaşaya qoyulan «Koroğlu» operası üzərində Üzeyir bəy xeyli çalışmışdı. Partitura üzərində çalışarkən tələbələrinə yaradıcılıq novatorluğundan tez-tez söhbət açırdı və bildirirdi ki, opera sənəti sahəsində ilk cığırını salmaq təşəbbüsündə bulunur. Amma yetişməkdə olan cavan bəstəkarlar bu yaradıcılıq sahəsində daha da irəliyə getməlidirlər. Opera janrının bütün tələbləri əsasında dünyəvi səhnə əsərləri yaradılmalıdır. Bunun üçün də cavan bəstəkarlar ciddi düşünməlidirlər.

Üzeyir bəy təkcə operanın deyil, vokal sahəsində də ciddi yaradıcılıq işlərinə böyük ehtiyac duyulduğundan, mahnı janrının inkişafa möhtac olduğundan, teatrımızın səhnəsində milli baletlərin qoyulması ehtiyacından çılğınlıqla danışırdı. Və sonda deyirdi: «Biz az-çox bir şey görə bildik. Ancaq musiqi sənətimizi daha da inkişaf etdirmək, dolğunlaşdırmaq, dünyəviləşdirmək isə siz cavanların üzərinə düşür. Bunu heç zaman unutmayın»...

Üzeyir məktəbinin davamçıları dahi sənətkarın müqəddəs tövsiyələrini unutmadılar. Üzeyir bəyin «Koroğlu»sunun premyerası mədəni həyatımızda çox mühüm hadisəyə çevrildi. «Koroğlu» dünya opera inciləri sırasında özünə layiq yer tutdu. «Koroğlu» təlqinedici təsir göstərdi, bunun ardınca Əfrasiyab Bədəlbəylinin «Nizami» və Niyazinin «Xosrov və Şirin», Fikrət Əmirovun «Sevil» operaları teatr səhnəsinə ayaq açdı. Klassik opera janrının bütün kanonlarına cavab verən həmin əsərlərin dəyəri bir də ondaydı ki, bunlar müasir opera ifaçılarının yetişməsinə imkan verdi. Tenor, soprano, metso-soprano, bas, bariton səslili milli müğənnilər axtarılıb tapıldı. Niyazi, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Əşrəf Həsənov, Əhəd İsrəfilzadə və bu kimi peşəkar dirijorlar pult arxasında durdular.

1940-cı ildə ilk Azərbaycan baleti — «Qız qalası»nın tamaşası da böyük razılıqla qarşılandı. Əfrasiyab Bədəlbəylinin bu əsəri eyni zamanda müsəlman Şərqiində, Orta Asiyada ilk balet idi ki, «ışığı üzü» görürdü. Bundan sonra isə Soltan Hacıbəyovun «Gülşən», Qara Qarayevin «Yeddi gözəl», «İldırımli yollarla», Arif Məlikovun «Məhəbbət əfsanəsi», Fikrət Əmirovun «Min bir gecə» və digər səhnə əsərləri tamaşaçılarla görüşə gəldi. Xüsusən «Yeddi gözəl»in, «Məhəbbət əfsanəsi»nin, «Min bir gecə»nin dünya səhnələrində zəfər yürüşü hər bir azərbaycanlının qəlbini iftixar hissi ilə doldurur. Üzeyir bəyin arzuları həyati təsdiqini tapmışdı. Musiqili səhnə əsərlərimiz dünya orbitinə çıxarılmışdı.

Burada bir faktoru da xüsusi nəzərə çarpdırmaq lazımdır: əsası yenə də Üzeyir Hacıbəyov tərəfindən qoyulan Azərbaycan operettası da yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, bir-birinin ardınca yaradılan operettalar səhnəmizə bəzək olmuşdur. Bu sahədə bir çox sənətkarlarla eyni sırada Rauf Hacıyevin yaradıcılıq nailiyyəti xüsusilə danılmazdır. Bəstəkarın «Qafqazlı qardaşqızı» operettası ötən əsrin 60-cı illərinin sonlarında Moskva Operetta Teatrında müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulandan sonra Rusiyanın digər şəhərlərində, habelə Ukrayna, Belarus, Özbəkistan, Qazaxıstan teatrlarının səhnələrində də uğur qazanmış, özünün dolğun bədii təcəssümünü tapmışdır.

Bəli, Üzeyir bəyin ruhu hər belə mədəni hadisədən sonra şadlanır, azərbaycanlı sənət xadimlərinin müxtəlif sahələrdəki nailiyyətləri dahi bəstəkarın elmi-nəzəri konsepsiyasının bir daha təsdiqini nəzərə çarpdırır. Tofiq Quliyev də musiqiçi-bəstəkar olaraq unudulmaz müəllimi Üzeyir Hacıbəyovun tövsiyələrinin həyati gerçəkliyi üçün varlığını əsirgəməmişdir. O, nəinki Üzeyir bəyin tövsiyələrinə ciddi əməl etmiş, eyni zamanda tükənməz istedadı, dərin musiqi duyumu, novator axtarışları sayəsində Azərbaycan mahnı yaradıcılığını yüksək zirvəyə qaldırmış, vokal sənətimizə yeni keyfiyyətlər aşılamış, təkrarsız və bənzərsiz melodik çalarları mahnının özəyinə hopdurmuşdur.

30-cu illərdə Bülbülün rəhbərliyi ilə təşkil olunmuş Elmi-Tədqiqat Musiqi Kabinəsinin yaranması Azərbaycan musiqi tarixində görkəmli bir hadisə kimi qeyd olunur. O illərdə folklorşünaslıq sahəsində Azərbaycanda Ü.Hacıbəyovun və Bülbülün rəhbərliyi ilə mühüm işlər aparılırdı.

Böyük bir qrup musiqişünaslar, bəstəkarlar Asəf Zeynallı, Səid Rüstəmov, Niyazi, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Cövdət Hacıyev, Zakir Bağirov, Məmməd Saleh

İsmayılovla birlikdə Tofiq Quliyev də Azərbaycanın rayonlarına ekspedisiyalara gedərək xalq mahnılarının, rəqslərin və muğamların toplanması və notlaşdırılması sahəsində fəaliyyətə başlamışdır. Bu ekspedisiyalarda toplanmış xalq musiqisi nümunələri 1951-ci ildə Bakıda nəşr olunmuş «15 Azərbaycan xalq rəqsləri»nin fortepiano üçün işləmələri, 1956-1958-ci illərdə Bülbülün redaksiyası ilə nəşr olunmuş iki cilddən ibarət «Azərbaycan xalq mahnıları» məcmuəsinə daxil olmuşdur. Bəstəkar bu mahnılardan ikisini — «Evləri var xana-xana» və «Qoy gülüm gəlsin» əsərlərini simfonik orkestr üçün işləmişdir.

1935-ci ildə Tofiq Quliyev Zakir Bağirovla birlikdə tanınmış tarzən Mirzə Mənsur Mənsurovun ifasında «Rast», «Segah-Zabul», «Dügah» (Z.Bağirov) muğamlarını nota köçürür. Muğamlarımızın Avropa not sistemi çərçivəsində notlaşdırılması və fortepianoda («Segah-Zabul», pianoçu V.Kozlov, «Dügah» T.Quliyev, «Rast», fleytada V.Trizio) səsləndirilməsi respublikanın mədəni həyatında mühüm hadisə kimi qəbul olundu.

Bülbülün 100 illik yubileyi ilə əlaqədar yazdığı məqalədə Tofiq Quliyev dahi sənətkarla ünsiyyətdə olduğu o illəri belə xatırlayır: «Bir məqalədə Bülbülün Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafındakı xidmətlərindən danışmaq çox çətindir. Bu, böyük fundamental monoqrafiyada öz əksini tapmalıdır. Mən yalnız onunla olan görüşlərimin, mənim musiqiçi kimi həyatıma böyük təsir göstərən təəssüratımın bir neçəsi haqqında yazmaq istəyirəm.

İlk öncə mən Bülbülü Elmi-Tədqiqat Musiqi Kabinəsinin yaranmasının təşəbbüskarı və təşkilatçısı kimi yada salmaq istəyirəm.

Bu işə o, bir tərəfdən Azərbaycan xalq musiqisinin qocaman korifeylərini, digər tərəfdən gənc musiqiçi tələbələri cəlb etmişdi. Bununla o, qarşısına qoyduğu iki qlobal məqsədə nail olurdu: birincisi, xalq musiqisi incilərini C.Qaryağdının, S.Şuşinskinin, Q.Primovun ifalarında tarix üçün yazıb saxlamaq (bu vaxta kimi xalq musiqisi şifahi olaraq nəsildən-nəsilə keçirdi), ikincisi — xalq musiqisi nümunələrini toplayan, bu işdə fəaliyyət göstərən gənc musiqiçilər saf mənbələrə istinad edərək, gələcəkdə xalq musiqimizin lad, melodik, ritmik xüsusiyyətlərini yüksək yaradıcılıqla əsərlərində istifadə etmək imkanı əldə etmiş olurlar.

Bu işlər təkcə ETMK-də görülmürdü. Bülbül tez-tez respublikanın rayonlarına elmi-tədqiqat ekspedisiyaları təşkil edirdi. İndiyədək artıq bir neçə dəfə nəşr olunmuş

xalq mahnı və rəqsləri məcmuələrinə baxanda Bülbülün nadir uzaqgörənliyinə heyran qalırsan. Axı, o özü də cavan idi. Xalq musiqisini notlaşdırırlar arasında Asəf Zeynallı, Niyazi, Səid Rüstəmov, Qara Qarayev, Cövdət Hacıyev, mən və Fəkrət Əmirov da var idi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dahi Üzeyir Hacıbəyovun məşhur «Azərbaycan xalq musiqisi əsasları» əsərinin yaranmasında ETMK-də yığılmış və nota salınmış nümunələr əsas materialı təşkil etmişdir. Bu fakt bir daha Bülbülün Azərbaycan musiqi mədəniyyətində misilsiz zəhmətinin bariz nümunəsini sübut edir. Xalq mahnı və rəqslərinin yazılması ilə kifayətlənməyən Bülbül, muğamların da notlaşdırılması ideyasını irəli sürürdü. O mənimlə bu haqda tez-tez söhbət aparırdı. Və 1935-ci ildə Z.Bağirovla birgə tarixdə ilk dəfə tarzən M.Mənsurovun ifasında üç Azərbaycan muğamını — «Rast», «Düğah» və «Segah Zəbul»u nota yazanda Bülbülün sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Daim axtarışda olan sənətkar bu hadisədən sonra muğamların simfonik səslənməsini arzulayırdı və F.Əmirovun Bülbülün yaxın iştirakı, məsləhəti ilə «Şur» və «Kürd ovşarı» simfonik muğamlarını ərsəyə gətirənə qədər rahatlıq tapa bilmirdi.

Bülbül çox mehriban və güləruz bir insan idi. Aktyorlar, ədəbiyyatçılar, musiqiçilər daim onun başına toplaşardılar.

Xüsusən də o, gənc musiqiçilərlə dostluq edirdi. O, daim onları yeni əsərlər bəstələməyə sövq edirdi və bu əsərlərin ilk ifaçısı olurdu.

Biz tez-tez onun evində toplaşardıq. Burada musiqili «fəsilələrlə» əvəz olunan maraqlı söhbətlər aparılırdı.

Yadımdadır, səhər Bülbülün SSRİ Ali Sovetinə seçkilərlə bağlı təşviqat məntəqələrinin birində seçicilərin qarşısında çıxış etməsinə baxmayaraq, biz ev yiyələrinin qonaqpərvərliyindən istifadə edərək, səhər saat 6-dək oturduq.

O zaman sözsüz ki, biz gənc bəstəkarlar Bülbülün bizim mahnı və romanslarımızı ifa etməsini arzulayırdıq.

Görkəmli sənətkarın mənim bir çox mahnımın ilk ifaçısı olmasını xatırlayarkən böyük minnətdarlıq və fəxarət hissi keçirirəm».

Bülbülün həyat yoldaşı Adilə xanım Məmmədova Tofiq Quliyevi böyük məhəbbət və səmimiyyətlə xatırlayır: «Tofiq Quliyevi digər bəstəkarlardan fərqləndirən cəhət onda idi ki, o, tək-cə özünün yazdığı əsərlərin əla ifaçısı olmaqdan savayı,

ümumiyyətlə, gözəl pianoçu, virtuoz improvizator idi. O, hər bir musiqi əsərini yüksək səviyyədə çalma qabiliyyətinə malik idi. Onun istedadı Allah vergisi idi.

Tofiq Quliyev nəğməkar bəstəkar idi. O, necə də gözəl mahnılar yazırdı! Heç birini unutmaq olmur. Bu mahnıların ilk akkordlarından müəllif məlum olurdu. Onun mahnılarını dinləyərkən musiqiyə o qədər aludə olursan ki, əsərin bitməsinə istəmirsən, bu musiqi yaddaşlara ömürlük həkk olunur.

Tofiq Quliyev bizim evdə Qara Qarayev, Niyazi, Fikrət Əmirov, Rəşid Behbudov və başqa sənətkarlarla birlikdə tez-tez olurdu. Belə yığıncaqlarda Tofiqi piano arxasından qalxmağa qoymurdular. Onun çalğısı hamını valeh edirdi. Bülbül Tofiqi çox sevirdi, onun mahnılarının çoxunun ilk ifaçısı idi. Tofiq də Bülbülə dərin məhəbbət və hörmət hissi bəsləyirdi. O, bir çox mahnısını yazarkən Bülbüllə məsləhətləşirdi. Bülbülün vəfatından sonra da o bizim evi heç vaxt unutmurdu, həmişə çox diqqətli idi.

Tofiq ümumiyyətlə, sadəliyi, təvazökarlığı, səmimiliyi, davranışı ilə seçilirdi. O, çox ziyalı ailədən idi.

Həmişə şıq geyimli, incə yumorlu Tofiq bu gün də gözümün önündədir. Onu yalnız hörmət və məhəbbətlə yada salmaq olar».

* * *

30-cu illəri xatırlayarkən bir faktı da qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı Üzeyir bəyin şəxsi müraciəti və təklifini müzakirə edərək, respublikamızın bir dəstə cavan və ümidverici musiqiçisini təhsillərini davam etdirmələri üçün P.İ.Çaykovski adına Moskva Konservatoriyasına yollamışdı. Həmin dəstədə Qara Qarayev, Cövdət Hacıyev, Zakir Bağırov, Əşrəf Abbasov və Tofiq Quliyev təmsil olunmuşdular.

Tofiq Moskvada dirijorluq fakültəsini seçdi. Qəbul imtahanı zamanı onun fortepianoda qeyri-adi ifaçılığı Konservatoriyanın rektoru, dövrün böyük pianoçusu və pedaqoqu Henrix Qustavoviç Neyqauzun diqqətini cəlb etdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, H.Neyqauz Svyatoslav Rixter, Emil Gilels, Stanislav Neyqauz kimi dünya şöhrətli pianoçuların müəllimi, müasir pianoçuluq məktəbinin yaradıcılarından biri idi. O, Tofiqin pianoçuluq istedadını yüksək qiymətləndirərək, ona fortepiano fakültəsinə daxil olmasını məsləhət görür.

Lakin caz musiqisinə olan məhəbbət və dirijor olmaq arzusu onu bu təklifi qəbul etməkdən çəkirdi. Ancaq bir xoş təsadüf nəticəsində o, hər halda Neyqauzun sinfinə düşə bildi. Bəstəkar bu barədə belə söyləmişdir:

«O çağlarda bir çox cavan həmkarım kimi mənə də caza və dirijorluğa aludəçilik vardı. Xüsusi fortepiano sinfində saatlarla oturub alətdə məşq etmək həvəsim yox idi, eyni əsər üzərində uzun müddət məşğul olmaq ovqatında deyildim. Bir dəfə yaxın tələbə dostumla iki royalda mənim caz fantaziyamı səsləndirirdik. Qəflətən qapı açıldı, kandarda Henrix Qustavoviçi görüb qorxudan donub qaldıq. Təşvişə düşməyimizin əsası vardı. Belə ki, o çağlarda yüngül musiqini, xüsusən də cazı tədris ocaqlarına yaxın buraxmırdılar.

— Cümə axşamı saat 11-də yanımda olun, — deyə Neyqauz mənə üz tutdu.

İki gün sonra o deyən məqamda professorun sinfinə daxil oldum. Ürəyimi yeyirdim ki, indi yaxın xoşagəlməz sözlərlə məni danlayacaq. Ancaq əksinə, o, mülayim səslə xahiş etdi ki, mən həmin ifanı indi bütün sinifdəkilər qarşısında təkrarlayım. Bəli, həmin fantaziyamı səsləndirdim. Sonda söylədi ki, dərslərində iştirak edə bilərəm. Ən nəhayət, mənə xüsusi tapşırıq verdi. Yaxşı xatırlayıram; bu, Bethovenin fəminor sonatası idi.

İlk dərsdə maestronun xoşuna gəldim. Ancaq növbəti dəfə o qədər də yaxşı çıxış etmədim. Professoru razı salmasam da nədənsə o, səsini çıxarmadı. Fəqət yenidən dərsə hazırlıqsız gəldim və «payımı» aldım. Henrix Qustavoviç üzünü sinifdəkilərə tutub dedi: «Tənbəlliyin ən bariz nümunəsi. Bu adam o kəslərdəndir ki, alət önündə uzun müddət oturmağa hövsələsi çatmır. Çox təəssüf».

Nəhayət, mənə sarı çevrilib kinayə ilə bildirdi: «Sürüş burdan!»

Beləliklə də pianoçu kimi təhsilim belə acınacaqlı sonluqla bitdi. Bundan xeyli sonra dirijorluq üzrə imtahanda Henrix Qustavoviç məni əfv etdi, seçdiyim sənət yolunda uğurlar arzuladı»¹.

Tofiq Quliyevin söhbətinə ara verək. İllərin arxasına boylanaraq, onun gənclik çağlarındakı iş fəaliyyətinin bəzi səhifələrinə nəzər salaq. Tofiq Quliyev lap erkən çağlarından fəal həyat mövqeyində durmuş, bu və ya digər yaradıcılıq təşkilatında çalışmış, ancaq musiqi bəstələməkdən bir an da aralı durmamışdır.

¹ С.Касимова, З.Абдуллаева. «Тофик Кулиев», Баку, «Азербайджан», 1995, стр.24.

1935-ci ildə o, öz qüvvəsini indiki Milli Akademik Dram Teatrında orkestrin bədii rəhbəri vəzifəsində sınağa başladı. Məlum məsələ idi ki, dram teatrının musiqi kollektivi kiçik bir heyətdən ibarət idi. Tofiq Quliyev ilk növbədə istedadlı instrumental ifaçılar hesabına orkestrin heyətini möhkəmləndirdi. Bir dirijor kimi, özü də burada bir növ «təkmilləşmə kursu» keçdi. Teatrda topladığı zəngin təcrübə sonralar Tofiq Quliyevin Bakı Kinostudiyasında çəkilən filmlərə yazdığı musiqinin ifasında ona yardımçı oldu. Axı, o öz musiqisinin orkestr ifasına özü dirijorluq edirdi. Bəstəkar Tofiq Quliyevlə dirijor Tofiq Quliyevin sənət yönümünün vəhdəti orkestrin səlis səslənməsinə, musiqi materialının aydın təfsirinə nail olmağın mümkünlüyünü şərtləşdirdi.

* * *

30-40-cı illər Azərbaycan Dram Teatrının «qızıl» dövrü idi. Həmin illər teatrın səhnəsində bir-birindən qüdrətli aktyorlar ən mürəkkəb və çətin rolları misilsiz məharətlə ifa edirdilər. Abbas Mirzə, Ülvi Rəcəb, Mirzağa Əliyev, Sidqi Ruhulla, Mərziyə Davudova, Əzizə Məmmədova, Sona Hacıyeva, Rza Təhmasib, Fatma Qədri, Ələsgər Ələkbərov, Rza Əfqanlı, Möhsün Sənani, Barat Şəkinskaya, Əjdər Sultanov... kimi sənətkarlar xalqın arasında böyük şöhrət qazanmışdılar.

«Otello», «Maqbet», «Hamlet», «Kral Lir», «On ikinci gecə», «Vaqif» kimi çox mürəkkəb klassik əsərlər özünün uğurlu səhnəqrafik həllini tapır, eyni zamanda truppanın yetkinləşməsi, təkmilləşməsi yolunda təsirli rol oynayırdı. Belə bir məqamda həmin teatrda orkestr rəhbəri (o zamanlar dram teatrlarının özünəməxsus musiqi kollektivləri, hətta müğənniləri də vardı) olmaq, dirijor kimi fəaliyyət göstərmək hər gəncə müyəssər olmurdu. Tofiq Quliyev istedadı və bacarığı ilə bütün şübhələri alt-üst edərək, məhz belə çətin bir yükün altına girdi və bədii ictimaiyyətin, teatr kollektivinin rəğbət hissini qazandı. Bəstəkarın burada çalışması ümumən teatrın ab-havasına alışmağa, səhnə sənətinin səciyyəvi cəhətlərinə aşına olmağa, eyni zamanda, dram tamaşalarında musiqinin tutduğu yeri dərk etməyə kömək etdi.

Yüksək professional səviyyəli aktyor heyəti ilə yaxın təmas, dramaturqlarla yaradıcılıq ünsiyyəti və iş birliyi Tofiq Quliyevin dünyagörüşünün inkişafında həlledici rol oynadı. Bu da bir qədər sonra müxtəlif tamaşalara musiqi bəstələmək təkliflərinin meydana gəlməsinə gətirib çıxartdı.

1939-cu ildə Tofiq Quliyevə Gənc Tamaşaçılar Teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulan A.Yusubovun «Babək» pyesinə musiqi yazmaq təklif olunur. İşin öhdəsindən məharətlə gələn bəstəkar az sonra A.Şaiqin «El oğlu» (1940), Ə.Abbasovun «Azad» (1940), A.Yusubovun «Ramiz» (1941), V.Lyubimovun «Snejok» (1945), C.Cabbarlının «Aydın» (1943) kimi səhnə əsərlərinin tamaşalarında musiqi tərtibatçısı olur.

1941-ci ildə Gəncə Dram Teatrında Məmmədhüseyn Təhmasibin «Bahar» pyesinin tamaşasına musiqi yazan Tofiq Quliyev, bir il sonra yenə də həmin kollektivin hazırladığı Y.Germanın «Xalqın oğlu» tamaşasının musiqi müəllifi olmuşdur. Yeri gəlmişkən deyək ki, 17 il sonra Bakı Kinostudiyası Məmmədhüseyn Təhmasibin «Bahar» pyesinin əsasında yaratdığı «Onu bağışlamaq olarmı?» filminin də musiqisini Tofiq Quliyev yazmışdır (filmin rejissoru Rza Təhmasib).

Sonrakı illərdə Tofiq Quliyev M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında, az sonra isə S.Vurğun adına Rus Dram Teatrında musiqi tərtibatçısı kimi dəvət olunur. Bəstəkar bu sahədə uzun müddət çalışaraq, müxtəlif illərdə 30-dan artıq səhnə əsərinə, o cümlədən M.Yermolova adına Moskva Dram Teatrının səhnəsində qoyulan «Zarya nad Kaspiem» tamaşasına musiqi bəstələyir.

Bu illər ərzində bəstəkar M.Əzizbəyov adına Dram Teatrının, Gəncə Dram Teatrının, S.Vurğun adına Rus Dram Teatrının, Gənc Tamaşaçılar Teatrının və Dövlət Kukla Teatrının səhnələrində qoyulan tamaşalara musiqi bəstələmişdir. Bunların sırasında C.Cabbarlının «Aydın», «Yaşar» (1943,1946), A.Fadeyevin «Gənc qvardiya» (1948), L.Tolstoyun «Canlı meyit» (1970), N.Hikmətin «Qərribə adam» (1957), R.Rzanın «Qardaşlar», H.Seyidbəyli və İ.Qasimovun «Uzaq sahillərdə» (1955), Ə.Məmmədxanlının «Şirvan gözəli» (1958), A.Saqarellinin «Xanuma» (1975), N.Xəzrinin «Sahillər və talelər» (1973), Ə.Məmmədxanlının «Şərqi səhəri» (1958), İ.Əfəndiyevin «Sən həmişə mənimləsən» (1967), S.Dağlının «Mənziliniz mübarək» (1971), V.Krenin «Dərin köklər», Malyuginin «Nyu-Yorka aparın yol», İ.Volitinski və R.Rubinşteynin «Entoni Qrantın cinayəti», M.Vinnikovun «Akasiya çiçəklənən vaxt», Draqutin və Dobriqaninin «Üç bülbül küçəsi» (1963) və b. göstərmək olar.

Müxtəlif dövrləri, ayrı-ayrı əxlaqi münasibətləri əks etdirmək, tipik insan surətlərinin səhnəqrafik həllində dərin ideya-estetik ruh aşılaman, öz zamanının sosial-psixoloji amillərini açıqlayan hisslərə aludə olmadan musiqi bəstələmək çətindir.

Tofiq Quliyevə taleyin bəxş etdiyi istedadın gücü ilə biz hər bir tamaşanın ümumi ahənginə uyğun musiqi ilə «görüşürük». Çox ciddi sənətkar olan bəstəkar yaradıcılıq işində də ciddiliyini büruzə verir. Ən təqdirəlayiq cəhət odur ki, Tofiq Quliyevin bu silsilə tamaşalara bəstələdiyi musiqi yekrənglikdən, bəsitlikdən uzaqdır. Melodiya zənginliyi Tofiq yaradıcılığının tükənməzliyini açıq-aydın büruzə verir.

Təkcə tamaşaların adlarına baxmaq kifayətdir ki, musiqi müəllifi barədə həmin fikirləri söyləyə bilək. Əgər «On ikinci gecə» dahi Şekspirin klassik komediyasıdırsa, «Mənziliniz mübarək» XX əsrin dramaturqu Seyfəddin Dağlının məişət komediyası üslubundadır. L.Tolstoyun «Canlı meyit» əsəri isə çox mürəkkəb kolliziyalı, misilsiz dərəcədə psixoloji-sarsıdıcı dramdır. Qaraçı qızının heç kəsə bənzəməyən xarakter xüsusiyyətləri ilə zəngindir.

1946-cı il aprelin 20-də Azərbaycan Milli Akademik Dram Teatrında V.Şekspirin «On ikinci gecə» tamaşasının premyerası oldu. Premyera böyük təntənəyə, tamaşa isə teatrın həyatında hadisəyə çevrildi. «Akademik Milli Dram Teatrı» kitabının müəllifi tanınmış teatrşünas İlham Rəhimli yazır: «On ikinci gecə» tamaşası teatr üçün böyük istedad sahibləri rejissor Mehdi Məmmədovla yanaşı bəstəkar Tofiq Quliyevi də kəşf etdi».

Tamaşaçı və dinləyici yaddaşlarından «On ikinci gecə» tamaşasına bəstələnən musiqi hələ də silinməyib. T.Quliyev dühasına yaxın olan bu əsərdə iti yumor ilə insan hisslərinin gözəlliyinin tərənnümü bəstəkarın istedadı ilə ahəngdarlıq təşkil edir. Tofiq Quliyev «On ikinci gecə»də Avropa klassik musiqi üslubuna üstünlük vermişdirsə, «Canlı meyit»də çılğın, ehtiraslı Maşanın obrazı, qaraçı nəğmələri, bu nəğmələrin ruhu ilə səslənən rəqs musiqisi və ümumən ritmik qaraçı mahnılarının intonasiyaları ilə ifadələnmişdir.

«Canlı meyit»in quruluşçu rejissoru və Protasov rolunun ifaçısı Mehdi Məmmədov sonradan deyəcəkdir: «Hər hansı bir tamaşanın uğuru yaradıcı heyətin düzgün seçilməsindədir. Söhbət heç də baş rolları oynayacaq aktyorlardan getmir. Belə deyərkən mən, ilk növbədə, quruluşçu rəssamı və musiqi müəllifini də nəzərdə tuturam. Mən son illər səhnədə iki çətin dram əsərini — «Canlı meyit»i və «Xəyyam»ı canlandırdım. Və xoşbəxtəm ki, hər iki əsərin səhnəqrafik həllində düzgün olaraq Tofiq Quliyevi və Cahangir Cahangirovu seçdim. Tofiq özünün yaradıcı meylliliyinə görə qaraçı motivlərini musiqi dilində elə doğru-real təcəssüm etdirmişdir ki, sanki musi-

qini elə qaraçı millətindən olan, gecəli-gündüzlü taborda vaxt ötürən bir sənətçi bəstələmişdir.

Şərq ruhuna daha yaxşı aşına olan, Xəyyam yaradıcılığına pərəstiş edən Cahangir Cahangirov isə təbii ki, musiqisində yaxşı bələd olduğu Şərq ladlarına söykənmişdir. Beləliklə, düşünürəm ki, hər iki tamaşada nəyəsə nail olmuşamsa, ilk növbədə bəstəkarlara da minnətdaram».

...Tofiq Quliyevin Milli Dram Teatrında musiqi müəllifi olduğu tamaşalar içərisində heç şübhəsiz, «Uzaq sahillərdə» (H.Seyidbəyli, İ.Qasimov, 1955) və «Şirvan gözəli» (Ə.Məmmədخانlı, 1958) xüsusi yer tutur.

Əvvəla, Tofiq Quliyev kino yaradıcılığında sıx əməkdaşlıq etdiyi sənət dostu Həsən Seyidbəyli ilə bu dəfə teatr tamaşasında birgə çalışacaqdı. Digər tərəfdən Ənvər Məmmədخانlı kimi görkəmli bir yazarla yaradıcılıq təması quracaqdı. Hər iki halda sənətkar «mən»ini büruzə verməli, yaradıcılıq ənənəsinə sadıq qalaraq, məsuliyyət hissini bir an da unutmamalıydı.

Gözləndiyi kimi də oldu. İnsanlara yüksək vətənpərvərlik hissi aşılانan, alman faşizminə nifrət duyğularını təlqin edən «Uzaq sahillərdə» pyesinin tamaşası şanlı eloğlumuz Mehdi Hüseynzadənin İkinci Dünya müharibəsində göstərdiyi misilsiz qəhrəmanlıq tarixinin xronologiyasını səhnəqrafiyanın mövcud imkanları çərçivəsində yüksək bədiiliklə açıqlayır. Tamaşa boyu musiqi dramaturji quruluşu müdaxilə edərək, hadisələrin gərginliyini artırır, qəhrəmanların psixoloji portretlərini tamamlayır.

İllər ötdükcə bəzən bir çox əsər səhnəni tərk etsə də onlara yazılan Tofiq Quliyev musiqisi öz təravətini bu günə kimi saxlamışdır. Buna 50 il əvvəl səhnələşdirilmiş «Entoni Qrantın cinayəti» pyesi parlaq misaldır. Bəstəkarın yazdığı zəncinin mahnısı bu gün də yaddaşlardadır.

«Şirvan gözəli»ndə isə biz tamamilə fərqli musiqi ilə qarşılaşırıq. Müasir günlərimizin xoş bir ovqatını təcəssüm etdirən tamaşada mahnı qanadlarında pərvazlanan gənc obrazlarla görüşürük. Müəllif musiqi nömrələrini bəstələyərkən, dramaturji materialın ruhuna uyğun musiqi səslənməsinə nail olmuşdur.

«Şirvan gözəli»nə bəstələnən mahnılar Tofiq Quliyevin yaradıcılığı üçün bir növ, səciyyəvi olan populyarlıq qazanmışlar. Həmin mahnılar da müğənnilərin repertuarında möhkəm yer tutaraq yenidən yaşamaq hüququnu qazanmışlar.

Çox istiqanlı, yüksək mədəniyyət sahibi olan Tofiq Quliyevlə işləmək dramaturq və ssenari müəllifləri, şair və rejissorlar üçün xüsusilə xoş idi. Mirzə İbrahimov, Ənvər Məmmədخانlı, İlyas Əfəndiyev, Nəbi Xəzri, Seyfəddin Dağlı, Həsən Seyidbəyli, İmran Qasimov və başqaları həmişə bu barədə ağızdolusu danışirlar. Qeyd edirlər ki, səhnə əsərlərinin təcəssümündə və xüsusən mahnı yaradıcılığında müəllif-bəstəkar-ifaçı üçlüyünün fikir birliyi, zövq və estetik baxışlarının vəhdəti mühüm mənə kəsb edir. Yalnız bu halda sənətin müasir və ciddi tələblərinə cavab verə biləcək dəyərli əsərlər yarana bilər.

Tofiq Quliyevin birgə çalışdığı sənətçilərin hər birinin öz yaradıcılıq yolu, dünyabaxışı, ustalığı səviyyəsi vardı. Bəstəkarın qüdrəti ondaydı ki, müxtəlif üslublu bu sənətçi dostlarının fərdi yaradıcılıq manerasını dərinləndirərək, uğurlu nailiyyətlərə çatmışdır.

Nəbi Xəzri, xalq şairi: «Əziz dostum Tofiq Quliyev və onun yaradıcılığı barədə bir neçə kəlmə yazmağı xahiş edəndə, bu, ürəyimcə oldu. Digər tərəfdən bir qədər karıxdım da. Ona görə ürəyimcə oldu ki, şəxsən mən Tofiq Quliyevin mahnılarının pərəstişkarıyam. Mən deyərdim ki, bu mahnılara olan sevgimi bir başqası ilə heç cür əvəzləndirə bilmərəm. Çünki həmin nəğmələrin özü əbədiyaşardır. Nə qədər ömrüm çatsa Tofiqin nəğmələri həmişə ruhi qidama çevriləcəkdir.

Mən uzunillik ədəbi yaradıcılıq ömrü yaşamışam. Bir şair-dramaturq kimi çox bəstəkarla yaradıcılıq ünsiyyətində olmuş, birgə işlər görmüşük. Tofiq qədər razı qaldığım, əla zövq aldığım ikinci bir bəstəkarla qarşılaşmamışam. Çünki Tofiq Quliyevin ədəbi materiala necə həssaslıqla, ürəklə, canla-başla yanaşması qibtədoğuracaq bir keyfiyyətdir.

1973-cü ildə Milli Akademik Dram Teatrında «Sahillər və talelər» pyesim tamaşaya qoyuldu. Quruluşçu rejissordan ricam bu oldu ki, mümkünsə Tofiq Quliyev musiqi tərtibatı müəllifi kimi teatra dəvət olunsun. Bəstəkar məmnuniyyətlə razılıq verdi. Biz hər pərdənin musiqi parçasını ayrı-ayrılıqda müəllifin öz interpretasiyasında dinləyir və heyranlığımızı gizlətmirdik. Bütünlükdə isə bir-birini tamamlayan musiqi

toplusu tamaşanın leytmotivinə çevrildi. «Sahillər və talelər»in həmin teatrdakı uğuru bir çox halda elə bəstəkarın uğuru idi.

İki il sonra həmin pyes Səməd Vurğun adına Rus Dram Teatrı səhnəsində də hazırlandı və yaradıcı kollektiv böyük razılıqla Tofiq Quliyevin həmin musiqisini bu tamaşaya da tətbiq etdi.

Açıq etiraf edim ki, bizim birgə yaradıcılıq işlərimiz olmasaydı belə, mən Tofiq Quliyevin ən təqdirəlayiq xüsusiyyətlərini səciyyələndirə bilərəm. Yəni o, Azərbaycan mədəniyyəti, xüsusən də musiqi sənəti üçün misilsiz xidmətlər görmüş bir ustadır və 50 ildən çox müddət ərzində yorulmadan külüng vuran bu bəstəkarın mahnıları yalnız müğənnilərin repertuarının yox, çoxsaylı pərəstişkarlarının da ömürlərinin bəzəyi olmuşdur. Cavanlarımız öz zövqlərini, estetik musiqi duyumlarını məhz Tofiq Quliyev kimi böyük ustadın yaradıcılığı zəminində formalaşdırmışlar. Bu baxımdan Tofiq Quliyev əsərlərinin yetişən nəsl üçün ölçüyəgəlməz təsir qüvvəsi vardır».

Ağakəşi Kazımov, xalq artisti, rejissor: «Şərt o deyil ki, Tofiq Quliyevlə mütləq birgə yaradıcılıq təmasında olasan və beləliklə də onun bu və ya digər janrda uğurlu işini səciyyələndirə biləsən. Ümdə olan budur ki, Tofiq Quliyevin Milli Dram Teatrında səhnəyə qoyulmuş bir çox tamaşaya musiqi tərtibatını necə ərsəyə gətirməsinin canlı şahidiyəm. Şahidəm ki, o, obrazın ayrılmaz atributuna çevrilməsi üçün musiqi materialını necə həssaslıqla təcəssüm etdirir, hər bir ifaçının, xüsusən də quruluşçu rejissorun fikir və arzularına həssaslıqla yanaşır.

Tofiq Quliyevin şəxsiyyətini tamamlayan ən önəmli cəhətlərdən biri, bəlkə də birincisi elə budur; kiçik olsun, yaxud böyük olsun, fərq etməz, bəstələdiyi musiqi parçasına yaradıcı münasibət, məsuliyyət hissini unutmamaq, «mən»ini bürüzə vermək. Heç də təsadüfi deyil ki, qulağımız çəkən melodiyanı dərhal ayırd edə bilirik, elə ilk səslənmədəcə deyirik: «Bəli, bu, Tofiq musiqisidir...».

Ancaq vacib bir məsələyə də toxunmaya bilmərəm. Maestro Quliyev geniş erudisiyası, dərin biliyi, hərtərəfli savadı, zadəganlığı ilə qibtə doğururdu. Fikrimi maraqlı bir faktla tamamlamaq istəyirəm.

Ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində Cəfər Cabbarlının «Aydın» pyesi Kazan Dram Teatrının repertuarına daxil edilmişdi. Eyniadlı tamaşaya quruluş vermək üçün oraya dəvət olunmuşdum. Bəli, yeni tamaşa üzərində yaradıcı heyət böyük həvəslə

işlədi və son nəticədə «Aydın» misilsiz uğur qazandı. Sözüm bunda yox. Tamaşaya ictimai baxış keçirilən məqamda bir də gördüm Tofiq Quliyev məşhur tatar bəstəkarı Nazim Jiqanovla salona daxil oldu. Məni görüb sevinclə əllərimi sıxıb təbrik elədi və keçib oturdu.

Sonradan məlum oldu ki, SSRİ Bəstəkarlar İttifaqı Kazanda səyyar bir toplantı keçirir və Tofiq müəllim də həmin tədbirin iştirakçısıdır. Ancaq sənət dostu Nazim Jiqanovdan öyrənəndə ki, yerli teatrdə «Aydın»a ictimai baxışdır dərhal özünü buraya çatırdmışdır.

Müzakirə maraqlı keçdi. Tatarıstanın məşhur mədəniyyət xadimləri bir-bir çıxış edərək həm Cəfər Cabbarlı dramının məziyyətlərindən, həm də yaradıcı heyətin uğurlu işindən, o cümlədən də rejissorun quruluşundan razılıq ifadə elədilər.

Sonra Tofiq Quliyev icazə alıb ayağa qalxdı. Çox həyəcanlıydım. Lap düzünə qalsa, onun nə fikir söyləyəcəyinin intizarındaydım. Tofiq müəllim əvvəlcə əsrin əvvəllərində müsəlman Şərqi ölkələri içərisində ilk dəfə məhz Azərbaycanda teatr sənətinin, o cümlədən də dram və opera tamaşalarının təşəkkülündən, dahi Üzeyir bəyin, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Müslüm Maqomayevin, Mirzə Cəlilin, Cəfər Cabbarlının, Hüseyn Cavidin, Hüseyn Ərəblinskinin, Sidqi Ruhullanın və onlarca başqasının həmin sahədə yaradıcılıq fəaliyyətinin dəyərindən səmimi söhbət açdı. Azərbaycanlı artistlərin Orta Asiya şəhərlərində teatrlar yaratmaq, yerli qüvvələri cəlb etməklə tamaşalar hazırlamaq təşəbbüslərindən danışdı. Eyni zamanda Azərbaycan—Tatarıstan ədəbi-mədəni əlaqələrinə də toxundu. Bildirdi ki, Azərbaycan Dram Teatrının səhnəsi azərbaycanlı aktrisalara ehtiyac duyduğu zamanlarda bir sıra tatar qızları necə deyərlər, «azərbaycanlılaşaraq» məhz milli səhnəmizdə çox dolğun, səmərəli fəaliyyət göstərmiş və Azərbaycan teatr salnaməsinə, səhnə tarixinə mənalı səhifələr yazmışlar.

Tofiq Quliyev bu barədə fikrini bildirərkən ilk növbədə Mərziyə xanım Davudovanın, Fatma Qədrinin, Sofya Bəsirzadənin adlarını iftixarla çəkdi və dedi ki, bu qüdrətli aktrisalar bizim doğmalarımız kimi çoxminli tamaşaçı qəlbində əbədi yaşayırlar.

Maestro Tatarıstanda teatr sənətinin pərvəriş tapmasında, yerli aktyor nəslinin yetişməsində Azərbaycandan buraya qastrola gələn artistlərimizin də mənalı və səmərəli rolunu nəzərə çarpdırdı. Bu baxımdan da Cəfər Cabbarlı irsinin Tatarıstanda

milli dramaturgiyanın doğulub boy atmasına misilsiz təsir gücünü vurğuladı. Elə bu baxımdan da Kazan Dram Teatrının Azərbaycan dramaturgiyasına, xüsusən Cəfər Cabbarlı irsinə müraciətini alqışladı. Hamını — həm aktyorların, həm də quruluşçu rejissorun, bədii tərtibat müəllifinin yaradıcılıq nailiyyətini təqdir elədi.

Nəhayət, o, dediklərini yekunlaşdırmış kimi dedi: «Əziz dostlar, dünən axşam mən Kazan Opera və Balet Teatrında Qara Qarayevin «İldırım yollarla» baletinin tamaşasına baxdım. bildiyimə görə teatrın repertuarında Arif Məlikovun «Məhəbbət əfsanəsi» baleti də möhkəm yer tutur. Mən hər iki sənətkarımızın adından, bütün xalqımın adından bir daha tatar qardaş və bacılarımıza dərin təşəkkürümü bildirirəm. Tatarıstanı necə yüksək duyğularla tərk edəcəyimi təsəvvürünüzə gətirə bilməzsiniz. Bu xoş ovqat üçün sizin hamınıza sağ ol deyirəm»...

Salonu alqış sədaları bürüdü. Əlbəttə, teatrda məhz ictimai baxış zamanı çıxışçının ünvanına ucalan alqış bir qədər qeyri-adi görünür. Amma bu, həqiqət idi. Elə bəlkə də bu unudulmaz hissənin təsiri altında olduğundan Nazim Jiqanov ayağa durdu, azərbaycanlı həmkarına təşəkkürünü bildirdi: «Bu gün Kazan Dram Teatrında da qeyri-adi gündür. Əsərləri Tatarıstanda da çox sevilən, dillər əzbəri olan böyük musiqi ustası Tofiq Quliyevin buraya təşrif buyurması faktının özü unudulmazdır. O ki qaldı onun geniş və məzmunlu çıxışına, bunun özü də heç zaman yaddaşlardan silinməyəcəkdir. Mən maraqlı bir sirr açmaq istəyirəm. Tatarıstan Mədəniyyət Nazirliyi Tofiq Quliyevin Kazan Filarmoniyasında yaradıcılıq gecəsinin keçirilməsi üçün xüsusi göstəriş vermişdir. Həmin yaradıcılıq bayramına indi ciddi hazırlıq aparılır. Bizim hamımız həmin gecəni, xüsusən də Tofiq Quliyevin və sevimli müğənni Rəşid Behbudovun Kazana yeni səfərini səbirsizliklə gözləyirik».

Bəli, mən Kazanda bütün fikir və düşüncəmi «Aydın» tamaşasının uğurlu hazırlığına yönəltdiyim məqamda doğma vətənimlə, xüsusən Azərbaycanımızın şanlı oğlu Tofiq Quliyevlə bağlı sonsuz qürur hissi ilə çulğalandım».

* * *

Teatrlarla sıx əməkdaşlıq çərçivəsində Tofiq Quliyevin musiqili komediya teatri ilə əlaqələrini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Dahi Ü.Hacıbəyovun ənənələrini davam etdirərək, eyni zamanda klassik Avropa mədəniyyəti ənənələrini mənimsəyən Tofiq Quliyev milli musiqili komediyalarımızın diapazonunu daha da genişləndirmiş, onları

yeni lirik, məişət tipli müasir mövzularla zənginləşdirmişdir. O, müxtəlif illərdə 5 musiqili komediya bəstələmişdir: «Aktrisa» (1943), «Qızılaxtaranlar» (1963), «Sənin bircə sözün» (1967), «Tahirin süqutu» (1972) və «Sabahın xeyir, Ella!» (1973).

Məzmunu müasir həyatdan alınmış bu musiqili komediyalarda dostluq, düzgünlük, sülhə çağırış, məhəbbət kimi müsbət xüsusiyyətlər vəsf olunur, tüfeylilər, yaltaqlar gülüş hədəfinə tutulurlar.

Tofiq Quliyevin operettalarının musiqisi koloritinə görə ifadəlidir, milli ritm və melodiyası ilə zəngindir, müasir caz, estrada elementləri ilə xalq musiqisinin üzvi birləşməsinin parlaq nümunəsidir.

Musiqi-səhnə dramaturgiyasının qanunauyğunluqlarını mükəmməl duya bilən, yüksək professionalıqla silahlanmış bəstəkar milli musiqili-səhnə mədəniyyətini gözəl melodiyalarla, çox təqdirəlayiq ideya, estetik məzmunlu, yüksək bədii obrazlarla zənginləşdirmişdir.

Bu komediyalarda əmək adamlarının nailiyyətlərindən bəhs olunur, ikiüzlülük, karyerizm, tamahkarlıq, rüsvətxorluq və məişətdəki, insan şüurundakı digər qüsurlar ifşa olunur. Eyni zamanda həmin komediyalarda insanların qarşılıqlı münasibətlərinin, lirik mövzunun, qəhrəmanların xarakterlərinin psixoloji dərinliyini açıqlamaq meyli nəzərə çarpır.

Tofiq Quliyevin operettaları bəstəkarın melodikliyə, geniş musiqi xarakteristikalarına meyli olduğunu nümayiş etdirir. O, musiqili komediyalarında ariya, ariozo, ansambllar, xor epizodları, leytmotivlər kimi müxtəlif formalara geniş yer verir. Heç də təsadüfi deyil ki, onun operettalarındakı mahnıların bir çoxu melodiyasının zənginliyinə, səmimiliyinə və milli zəminə bağlılığına görə geniş yayılmış və şöhrət qazanmışdır.

Bu janrda özünün ilk səhnə əsəri olan «Aktrisa» komediyasını bəstəkar 1943-cü ildə yaratmışdır. A.Faykonun kinossenarisi və pyesi əsasında yazılmış, müharibə illərində mədəniyyət işçilərinin həyatından bəhs edən III pərdə, 8 şəkildən ibarət bu əsərin musiqisi ürəyəyatımlığı, səmimiliyi, lirik xüsusiyyəti ilə seçilir.

Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya Teatrının fəaliyyətinin bir müddət dondurulması bir çox sənətkar kimi Tofiq Quliyevin də bu sahədə yaradıcılıq fasiləsi verməsi ilə nəticələnmişdir.

50-ci illərin ortalarında həmin teatr yenidən qapılarını sənətsevərlərin üzünə açdı. Burada həm Azərbaycan, həm də rus bölmələrində həyat qaynamağa başladı.

Teatrın bədii rəhbəri və baş rejissoru Şəmsi Bədəlbəylinin böyük səyi və işgüzarlığı sayəsində sənət ocağına xeyli istedadlı yaradıcı insan — aktyorlar, librettoçular, bəstəkarlar, rəssamlar dəvət olundular. Musiqili komediya teatri yeni həyat və yaradıcılıq yollarında özünün uğurlu tamaşaları ilə sənətsevərlərin dərin rəğbətini qazandı. Bu baxımdan Tofiq Quliyev bir çox həmkarı kimi teatrın repertuarını əlvanlaşdırmaq üçün yaradıcılıq axtarışında oldu.

Tofiq Quliyev yazıçı Həsən Seyidbəyli və şeirlərinə mahnılar bəstələdiyi Zeynal Cabbarzadə ilə yeni ampuada görüşdü. Nəticədə hər iki qələm sahibinin «Qızılaxtaranlar» librettosu əsasında eyniadlı musiqili tamaşa meydana gəldi. Tofiq Quliyevin bu janrda yaratdığı ən dolğun əsər sayılan «Qızılaxtaranlar» operettası teatrın səhnəsində uzun illər yaşamaqla, eyni zamanda aktyor ifaçılığının daha da təkmilləşməsi yolunda güclü təkanverici qüvvəyə malik oldu. Kollektivin ən tanınmış üzvlərinin cəlb olunduğu bu tamaşa yüksək bədii dəyərlə, zövqlə hazırlanmışdı.

Janr etibarlı ilə lirik məişət komediyası olan «Qızılaxtaranlar» musiqili komediyasının əsas dramaturgiyasını keçmiş ənənələrin yeni dünyagörüşü ilə valideynlərin övladlarla konflikti təşkil edir. Musiqili komediyanın əsas inkişaf prinsipini komik-dramatik, lirik-komik səhnə və obrazların təzadlı müqayisəsi, qarşılaşdırılması təşkil edir. Səhnədə cərəyan edən hadisələrin şərhində musiqi əsas rol oynayır. Hər bir qəhrəman fərdi, aydın musiqi obrazları ilə səciyyələndirilir. Burada bəstəkar ideyasının təcəssümü həmişəki kimi xalq mahnı və rəqsləri üslubunda melodiylarla ifadəsini tapmışdır. Bununla yanaşı, Tofiq Quliyev operettada klassik vokal janrlarından — ariya, arioso, romans, eləcə də aşiq mahnısı və muğamtərzli melodiyalardan istifadə edir.

Hər qəhrəmanın xarakteristikasında nəzərə çarpacaq dərəcədə fərdiləşmə operettanın musiqisinin əsas xüsusiyyətlərindəndir. Belə ki, komediyanın qəhrəmanlarının (Pərvanə, Nadir, Töhfə, Şakir, Mirismayıl) obrazları, onların qarşılıqlı münasibətləri, hiss və həyəcanları parlaq, müxtəlif fərdi intonasiyalarla verilmişdir.

Bəstəkar orkestrin tərkibinə xalq çalğı alətlərindən tar, nağara daxil edərək, partituranı milli koloritlə zənginləşdirir.

«Qızılaxtaranlar»da duetlər, xorlar, instrumental musiqi nömrələri Tofiq Quliyev istedadının yeni-yeni cəhətlərini canlandırır. Operettadakı «Badamlı», «İlk bahar», «Süfrə mahnısı» populyarlaşaraq dillər əzbəri olmuş, bu gün də müstəqil mahnı kimi müğənnilərin repertuarında dinləyicilərin könlünü oxşayır. Təsadüfi deyil ki, operetta təkcə Bakıda deyil, keçmiş SSRİ-nin bir sıra şəhərlərinin səhnələrində də dəfələrlə tamaşaya qoyulmuş və hər dəfə böyük müvəffəqiyyət qazanmışdır.

Aydın məsələdir ki, hər bir səhnə əsərinin müvəffəqiyyəti hər şeydən əvvəl, onun musiqi dramaturgiyasının düzgün açılmasından, müəllifin əsas fikrinin dərinədən duyulmasından, musiqi üslubunun qavranmasından, təsvir olunan dövrün psixoloji hadisələrinin, habelə qəhrəmanların daxili aləminin ilhamlı təcəssümündən çox asılıdır. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, musiqili teatrın kollektivi Əfrasiyab və Şəmsi Bədəlbəyli qardaşları tərəfindən yazılmış libretto əsasında 1964-65-ci illərdə tamaşaya qoyulmuş Tofiq Quliyevin «Sənin bircə sözün» operettası səhnə əsərləri müsabiqəsində diploma layiq görülmüşdür. Operetta lirik məişət komediyası janrında yazılmışdır. «Sənin bircə sözün» bəstəkarın operetta-müzikl janrında yaradıcılıq axtarıqlarının bəhrəsidir. Tofiq Quliyev burada dövrün nöqsanlarını qabarıq şəkildə yumorla, məzhəkəli musiqi çalarları ilə təcəssüm etdirir.

Ümumiyyətlə, bəstəkarın operettalarında mahnı bütün kompozisiyanın ayrılmaz hissəsinə çevrilib. «Taksi», «Ay lalo, lalo», «Təqaüdçülərin kvarteti» şən və həyatsevərlik ruhundadır. Tofiq Quliyevin səmimi, ürəyəyatımlı musiqisi burada da özünü büruzə verir. Aydın, marşvari melodiya əsərin leytmotivi olaraq, orkestrdə və vokal kvartetdə, xoreoqrafik nömrələrdə səslənir. Burada dramaturgiyanın inkişafında ansambl və xor səhnələri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Təzadlı obrazların səciyyəsinə bəstəkar tez-tez duetlərə, vokal ansamblın mürəkkəb formalarına, kvartetlərə müraciət edir. Bəstəkarın müxtəlif psixoloji hadisələrin mahiyyəti ilə şərtləşən musiqi dramaturji gərginliyi tənzimləyən səciyyəvi obrazları, fərdi insan xarakterini musiqi dili ilə ifadə edir. Qəhrəmanların xarakterik cəhətlərinin təfsirində, ayrı-ayrı hadisələrin inkişafında, hər bir personajın fərdi musiqi səciyyəsinə bəstəkar özünün geniş yaradıcılıq imkanlarından istifadə edərək belə gözəl sənət əsərini yaratmışdır.

1973-cü ilin dekabr ayında Azərbaycan bəstəkarlarının IV qurultayı günlərində Tofiq Quliyevin «Sabahın xeyir, Ella!» operettasının premyerası böyük müvəffəqiyyətlə keçmişdir. Operetta müzikl olmaqla yanaşı, bəstəkarın yaradıcılıq fəallığını

bir daha sübuta yetirir. Libretto müəllifləri Z.Lotaş və A.Qalileva burada müasir Amerikanın timsalında dərin və humanist ideyanı — müharibənin amansızlığı və sülhə çağırış konsepsiyasının tərənnümünü qarşılarına məqsəd qoymuşdular.

Musiqi satirikinin qələmini əlinə almış, əsərindəki ideyanı dərinləndirən bəstəkar mütərəqqi gənclərin (Ella, Fredi, Henri), xalq arasından çıxmış sadə insanların (Ellanın anası, Bendetta, Ketrin) timsalında musiqi dili ilə qara fikirli insanları (Vorb-ludo və onun kimiləri) ifşa edir.

Operettanın dramaturji konfliktinin əsasını məhz mütərəqqi obrazlar qrupu və onlara zidd qüvvələrin bir-birinə qarşı qoyulması təşkil edir. Tamaşanın iştirakçıları-nın ictimai və psixoloji mahiyyətlərinin bir-biri ilə ziddiyyəti operettada obraz-tematik və kompozisiya-struktur ziddiyyətini şərtləşdirir. Qəhrəmanları səciyyələndi-rən musiqi mövzuları da təzadlıdır.

«Sabahın xeyir, Ella!» operettasının səhnəqrafik dramaturgiyası musiqi dramatu-rgiyası ilə uyğundur. Burada janr özəlliklərini ön plana çəkən bəstəkar marş, vals, caz elementləri, mahnı, romans kimi janrlardan qəhrəmanların obrazlarının açılmasında özünəməxsus ustalıqla istifadə etmişdir.

Operetta əsərin humanist konsepsiyası — azadlıqsevər, mütərəqqi gənclərin qə-ləbə əzmini təsdiqləyən geniş final səhnəsi ilə tamamlanır.

Orkestrin bütün ifadə vasitələrinə çox gözəl yiyələnmiş bəstəkar onları simfo-nik, xüsusən də teatr musiqisi sahəsində, «Sabahın xeyir, Ella!» operettasının partitu-rasında məharətlə istifadə etmişdir. Burada Tofiq Quliyevin ustalıqlı dolğun şəkildə özünü bürüzə verir. Kamera orkestri üçün nəzərdə tutulmuş əsərin partiturası canlı emosionallıq, şəffaflıq, bəzən illüstrasiyalıq və koloriti ilə diqqəti cəlb edir.

Dinamik süjet xətti, hadisələrin intriqalı şəkildə gedişatı Tofiq Quliyevə musiqi-li komediya janrının gözəl ənənələrinə cavab verən ifadəli, parlaq musiqi bəstələ-məyə imkan vermişdir.

«Sabahın xeyir, Ella!» müzikli süjet xətti ilə bağlı mükəmməl musiqi dramaturg-iyası, müasir ritmlərlə, balet epizodları, parlaq solo nömrələri, duet və xor səhnələri ilə diqqəti cəlb edir.

Müziklin əsas mövzusu çox aktualdır: sülh uğrunda mübarizə hər bir insanın müqəddəs borcudur.

Tofiq Quliyevin bu musiqili əsərini tamaşaya hazırlamaq üçün Bakıya gəlmiş Kuybişev Opera və Balet Teatrının rejissoru B.Ryabnin demişdi: «Tofiq Quliyevin musiqisi yenə də teatrılıq, effektiv tapıntılarla zəngindir».

Bəstəkarın operettaları mövzusunə, süjet xəttinə, qəhrəmanlarının fərqli talelərinə görə bir-birindən seçilsələr də tamaşalardakı musiqi melodiya axıcılığına, musiqi dramaturgiyası məntiqi, səmimi, ahəngdar səslənməsinə görə müəllifin özünəməxsus dəst-xəttini dərhal büruzə verir.

Onun operettaları arasında məişət komediyası və psixoloji dram, müasir sosial problemlərə həsr olunmuş mövzulara rast gəlmək olar. Bəstəkar bu əsərlərdə zəngin yaradıcılıq təcrübəsindən istifadə edərək, çox maraqlı, müxtəlif xarakterli musiqi formaları yaratmış, lirik hissləri, yeni obrazları təcəssüm etdirərək iti konfliktli dramatik səhnələr, yumoristik və satirik nömrələr canlandırmışdır.

* * *

Yenidən Tofiq Quliyevin Moskvada oxuduğu illərə qayıdaq...

Moskvanın o dövrdəki konsert həyatında estrada böyük yer tutur, caz sənətinə meylik artır, caz populyarlaşır, geniş dinləyici kütləsinin rəğbətini qazanır. Lakin keçmiş Sovetlər Birliyində o dövrdə «dəmir pərdə» altında caz qapalıq şəraitində həyat sürürdü. Sovet ideologiyası şəraitində qərbyönlü bu sənət növünə qadağalar qoyulurdu. Uzun müddət «estrada» adı altında caz tədricən kafe və restoran səhnələrinə «ayaq açır». «Nasional» mehmanxanasının musiqiçilərin, artistlərin, yazıçıların tez-tez topladığı qəhvəxanasında Tofiq Quliyev orkestrin tərkibində pianoçu kimi çıxış edir. Onun çalğısı məşhur pianoçu, Ümumittifaq caz-orkestrinin rəhbəri A.Sfasmanın diqqətini cəlb edir. Sfasman onu öz orkestrinə dəvət edir. Bu əməkdaşlıq, sözsüz, Tofiq Quliyevin yaradıcılığına öz təsirini göstərir və o, 1939-cu ildə Bakıya qayıdaraq, görkəmli yazıçı-dramaturq Mirzə İbrahimovun köməyi və dəstəyi ilə çoxdankı arzusunu həyata keçirməyə müvəffəq olur.

Tofiq Quliyevin xatirələrindən: «Günlərin birində Moskvada təsadüfən Mirzə İbrahimovla tanış oldum. Rəhmətlik deputat olmaqla yanaşı, Mərkəzi Komitədə İncəsənət idarəsinin rəisi idi. Yay tətildə Bakıya gələndə yenidən görüşdük və o, mənə dedi ki, Mircəfər Bağırovun göstərişilə caz kollektivini yaratmaq lazımdır. Üzeyir bəyin yoxlamasından uğurla çıxandan sonra, M.Bağırov razılıq verdi. Və kollektiv I Dövlət Azərbaycan Cazı (rəsmi adı Azərbaycan Dövlət Estrada Orkestri) adı altında

yarandı. Cazın bədii rəhbəri rəhmətlik Niyazi, musiqi rəhbəri mən idim. Bir müddət sonra, müharibə illəri olduğundan, kollektivin üzvlərinin çoxunu cəbhəyə göndərdilər. Kollektiv dağıldı. Müharibədən sonra yenisi, Rauf Hacıyevin rəhbərliyi ilə yarandı».

O zaman çoxu «caz» sözündən ehtiyat edirdi. Lakin yeni yaranmış bu kollektivin müvəffəqiyyətli çıxışları onun rəhbərinin düzgün mövqedə olmasını sübut edirdi. Estrada musiqisi Azərbaycanda vüsət aldı və bu janrın ilk nümunələrinin yaranması Tofiq Quliyevin adı ilə bağlıdır.

1941-ci il sentyabrın 7-də Bakı Filarmoniyasının zalında Tofiq Quliyevin rəhbərliyi ilə ilk dəfə çıxış edən orkestr milli cazın yaranma tarixinin təməlini qoydu. Onun rəhbəri Tofiq Quliyevin adı musiqi tariximizə Azərbaycan estrada və caz musiqisinin banisi kimi daxil oldu.

Bu orkestrin ilk solistləri Dilarə Bağırbəyova (sonradan bəstəkarın həyat yoldaşı) və Salman Dadaşov olmuşlar.

Tofiq Quliyev Niyazi ilə birlikdə yeni yaradılan estrada-caz orkestrinə solist axtarırlarında idilər. Bu məqsədlə Konservatoriyaya gəlib öz arzularını Bülbülə bildirdilər. Professorla birlikdə bir neçə müğənnini dinlədikdən sonra onların diqqətini Dilarə Bağırbəyova cəlb edir. Niyyətlərini Bülbülə bildirirlər. Bu gənc qızda gələcəkdə klassik vokalçını görənlər Bülbül Dilarənin estrada müğənnisi olmasına etiraz etdi.

Lakin Tofiq Quliyevin şirin dili, həssaslığı və Bülbülün ona olan hörməti, sevgisi bu işin müsbət həllinə gətirib çıxarır.

Beləliklə Dilarə Bağırbəyova bu orkestrin solisti və bir müddət sonra bəstəkarın ömür-gün yoldaşı olur. Ağır müharibə illərində orkestrin cəbhə bölgələrindəki çıxışlarında bəstəkarın yanında olan Dilarə xanım ömrünün sonuna kimi Tofiq Quliyevin sadıq dostu olmuşdur.

Tofiq Quliyevin məharətlə ifa etdiyi parlaq improvizasiyalar uzun müddət dinləyicilərin yaddaşından silinmir. Onun müharibə illərində yazdığı «Yürüş» mahnısının caz işləməsi dinləyicilər tərəfindən böyük səmimiyyət hissi ilə qarşılanmışdır. 1941-ci ildə bütün orkestrin kollektivi rəhbərilə birlikdə 401-ci Azərbaycan diviziyasının tərkibinə daxil olaraq cəbhənin ön xəttində tez-tez konsert proqramları ilə çıxış etmişdir. Xüsusilə orkestrin döyüşlər gedən Krasnodar, Mozdok, Kerç şəhərlərindəki çıxışlarını qeyd etmək lazımdır. 1942-ci ilin ağır müharibə günlərində hərbi hissələ-

rin birində konsert keçirilirdi. Konsertdə xalq mahnıları ilə yanaşı, o illərdə Tofiq Quliyevin çox populyar olan V.Surikovun sözlərinə «Bir addım da geriyə olmaz», «Zərif əl», «Səhər açılır», «Rus qızı haqqında» (sözləri N.Dorizonundur), «Vətən haqqında mahnı» (sözləri R.Rzanındır), «Döyüşçü nəğməsi», «Azərbaycan diviziyası» (sözləri Z.Xəlilindir), «Meşə qarnizonunda» (sözləri İ.Şamovundur), «Sıra mahnısı» (sözləri V.Surikovundur), «Qafqaz süfrə mahnısı» (sözləri Q.Stroqanovundur) səslənərək tezliklə faşist işğalçıları ilə üzləşəcək döyüşçülərə ruh verirdi. Hərbi paltar geyinmiş bu musiqiçilərin rəhbəri Tofiq Quliyev idi.

Müharibədən sonra Tofiq Quliyev Moskva Konservatoriyasında yarımçıq qalmış təhsilini davam etdirərək, 1951-ci ildə Konservatoriyanı bəstəkarlıq (professor Y.Qolubevin sinfi) və dirijorluq (A.Ginzburq və A.Qannın sinfi) üzrə bitirir. 1954-cü ildə həmin Konservatoriyanın aspiranturasını bitirən Tofiq Quliyev vətənə qayıdır və respublikanın musiqi həyatına qoşulur.

Bu illərdə Tofiq Quliyevin yaradıcılığında mahnı janrının aparıcı rolu özünü aydın büruzə verir. O, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Nazim Hikmət, Süleyman Rüstəm, Zeynal Cabbarzadə və b. şairlərin sözlərinə Azərbaycan musiqisinə şöhrət gətirən mahnılarını bəstələyir. Məhz 50-ci illərin ikinci yarısında bəstəkar «qızıl fonda» daxil olan ən gözəl əsərlərini yaradır — «Azərbaycan», «Bakı haqqında mahnı», «Neftçilər haqqında mahnı», «Saçaqlı qızıl», «Qızıl üzük», «Dostluq haqqında mahnı» və s.. Xalqın hünəri, cəsarəti, Vətənə məhəbbət hissləri, zəhmət adamlarının fədakar əməyi, qonaqpərvərliyi Tofiq Quliyevin həmişə tükənməz ilham mənbəyi olmuşdur.

50-ci illərin ortalarında Moskvada yaşayan, Azərbaycan estrada musiqisi tarixində parlaq iz qoymuş **xalq artisti Tofiq Əhmədov** Tofiq Quliyevə olan dərin hörmət və minnətdarlıq hisslərini belə ifadə edir:

«Bir gün Moskvada xəbər yayıldı ki, Rəşid Behbudovun qastrol səfəri gözlənilir. Estrada Teatrında keçirilən solo konserti Rəşid Behbudov pərəstişkarları ilə hər gün dolu olurdu. Beləcə, dörd gecə Moskvanın bu tanınmış teatr səhnəsi Azərbaycan musiqisini ağışına aldı. Rəşid Behbudov bir neçə xalq mahnısı, operalardan ariyalar ifa etdikdən sonra, bütünlükdə Tofiq Quliyevin şaqraq və şən ovqatlı mahnılarını, lirik nəğmələrini oxudu.

Qəribə bir mənzərə vardı. Tofiq Quliyevin mahnıları səsləndikcə salondakılar da Rəşid Behbudova qoşulur, bir növ görkəmli ifaçını müşayiət edirdilər. Müğənninin

həmin qastrol konsertləri iki görkəmli musiqiçinin — Rəşid Behbudovla Tofiq Quliyevin, eləcə də bütünlükdə Azərbaycan incəsənətinin misilsiz təntənəsinə çevrildi. Müğənni Moskvanı tərk etdikdən sonra belə Tofiq Quliyevin nikbin melodik mahnıları musiqisevərlərin hafizəsindən silinmədi.

Sonradan mən Bakıya köçdüm. Azərbaycan Televiziyası və radiosunun estrada orkestri yaradıldı. Orkestrin bədii rəhbəri və dirijoru təyin edildim. Bax burada mən Tofiq Quliyev fenomeninin canlı şahidi oldum. Onunla şəxsi tanışlıqdan sonra sıx əlaqələr yaratdıq, sənət dostluğumuz gözəl bəhrə verdi. Mən hər məqamda — orkestr ifaçılarının seçilib işə götürülməsində, repertuarın tərtibində, instrumental ifaçıların fərdi yaradıcılıq yönlərinin istiqamətləndirilməsində, mahnıların və musiqi parçalarının seçilməsində mütləq Tofiq Quliyevin məsləhətlərinə ehtiyac duyur, onun peşəkar, ağıllı təkliflərini nəzərdən qaçırmır, kollektivimizin get-gedə inkişafı və təkmilləşməsi istiqamətində onun hər bir rəy və münasibətini öyrənirdim.

Repertuarımızın nə qədər rəngarəng və çoxçalarlı olmasına çalışsaq da Tofiq Quliyevin mahnıları çoxluq təşkil edir. Çünki onun qədər estrada janrının səciyyəvi xüsusiyyətlərini bilən ikinci bir sənətçimiz yoxdur. Bir də Tofiq Quliyev çox xeyirxah və səmimi insandır. Məhz bu cəhətinə görə də biz onun potensial imkanlarından bacardıqca daha çox bəhrələnməyə çalışırıq».

1974-cü il

* * *

Məlumdur ki, musiqi həmişə kino incəsənətinin ayrılmaz hissəsini təşkil etmişdir. Musiqinin kino sənətində qət etdiyi yol çox mürəkkəb olmuşdur. Lakin az bir vaxt ərzində geniş tərəqqi keçərək incəsənətdə özünəməxsus yer tutmuş və ən populyar janra çevrilmişdir.

Səsli kinonun yaranmasının ilk günlərindən bu sənət Azərbaycan bəstəkarlarının nəzər-diqqətini özünə cəlb etməklə onların böyük maraqlarına səbəb olmuşdur.

Milli musiqimizin bu sahəsinin təşəkkülündə ilk növbədə Azərbaycanın görkəmli bəstəkarı Müslüm Maqomayevin rolunu qeyd etmək lazımdır.

«Azərkinə» kinostudiyasının ilk istehsal etdiyi «Lökbatan» (1931), «Bizim raport» (1932), «Azərbaycan incəsənəti» (1935), «Cənnətə yol» filmlərinin musiqi tə-

tibatçısı Müslüm Maqomayev olmuşdur. 1936-cı ildə çəkilməmiş «Almaz» filminə Niyazi və Z.Hacıbəyov musiqi bəstələmişlər.

Əgər «Almaz» filmində musiqi illüstrativ xüsusiyyət daşıyırdısa, milli professional kino musiqisinin ilk addımı kimi qeyd olunan «Kəndlilər» (1939, bəstəkar Niyazi) filmində artıq musiqi təsviri vasitə deyil, emosional başlanğıc funksiyasını yerinə yetirməyə başlayır.

1940-cı ildən başlayaraq milli kinomuzu öz musiqiləri ilə zənginləşdirən Qara Qarayev, Tofiq Quliyev bu sahədə çox fəal çalışmışlar.

Qara Qarayevin «Bir ailə», «Xəzərçilər» (1942-1943), «Tarix dərsi» (1956), «Bir məhəlləli iki oğlan» (1957), «Uzaq sahillərdə» (1958), «Leyli və Məcnun» (1960), «Don Kixot» və b. filmlərə yazdığı musiqi bu janrda yazılmış möhtəşəm sənət əsərləridir.

60-cı illərdən başlayaraq kino musiqisi Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında böyük vüsət alır. Bu illərə qədər kino musiqisi yaradıcılığında toplanmış təcrübə bəstəkarların qarşısında daha geniş imkanlar yaratmışdır. Bu da hər şeydən əvvəl yeni ssenarilərin müasir tələbləri ilə bağlılığından irəli gəlir. Məhz həmin illərdə Azərbaycan bəstəkarları bu sahədə fəal iştirak edərək yadda qalan gözəl əsərlər yaradırlar. Fikrət Əmirov «Səhər», «Nəğmə dərsi», Rauf Hacıyev «Romeo mənim qonşumdur», Cahangir Cahangirov «Dəli Kür», «Koroğlu», «Məğlubedilməz batalyon» filmlərinə musiqi bəstələmişlər. Həmin illərdə yüksək səviyyədə inkişaf etmiş kinematoqrafiya, kino musiqisi gənc bəstəkarların da yaradıcılığına müsbət təsir göstərərək, onların diqqətini cəlb etmişdir.

Tofiq Quliyevin sənətindən bəhs edərkən yaradıcılığının mühüm sahəsini təşkil edən kino musiqisini xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Azərbaycan milli kino sənətinin inkişafında Tofiq Quliyevin çox böyük zəhməti olmuşdur. Müxtəlif janrlarda musiqi bəstələyən sənətkar müasir incəsənətin ən populyar sahəsi olan kinoya biganə qalmamışdır.

1941-ci ildə ilk dəfə kino musiqisi sahəsində özünü sınayan bəstəkar ömrünün sonunadək yaradıcılığını bu janra bağlamış və həmin sahədə çox məhsuldar çalışmışdır. Tofiq Quliyev 30-dan çox filmə musiqi yazmış, kinonun müxtəlif formalarını və janrlarını əhatə etmişdir. «Səbuhi», «Görüş», «Bəxtiyar», «Qızmar günəş altında», «Ögey ana», «Telefonçu qız», «Möcüzələr adası», «Onu bağışlamaq olarmı?»,

«Sən niyə susursan?», «Nəsimi», «Dərviş Parisi partladır», «Qaynana», «Tacikfilm» kinostudiyasında istehsal edilmiş «Həsən-arabakeş» və bir sıra bədii, sənədli filmlərə bəstələdiyi musiqisi ilə Azərbaycan kino musiqisinin inkişafında özünəməxsus rolunu və son dərəcə böyük əhəmiyyət kəsb edən xidmətləri ilə musiqi tariximizə daxil olmuşdur.

* * *

30-cu illərin sonlarında Bakı Kinostudiyasının məhdud imkanlarına, müasir texniki avadanlığın, kino qurğularının, milli rejissor, operator, digər texniki işçilərin çatışmazlığına baxmayaraq, orada həyat yeni ahənglə davam etdirilir, təzə ekran əsərlərini ərəsəyə gətirmək üçün axtarışlar aparılırdı.

1941-ci ildə Mikayıl Rəfilinin «Səbuhi» adlı ssenarisi Bədii Şurada oxunub, müzakirə edilib və bəyənilmədən sonra istehsalata buraxılmasına icazə verildi. Yaradıcı truppaya müəyyənləşdirildi. Ancaq bəstəkar barədə xeyli düşüncə fikirləşdilər. Kimin namizədliyini irəli sürməli? Üzeyir bəyə müraciət olundu. Müdrik sənətkar çox fikirləşmədən Tofiq Quliyevin adını çəkdi. Ustadın məsləhəti ilə «Səbuhi» bədii filminə musiqi yazmaq 24 yaşlı Tofiqə həvalə olundu. Əslinə qalanda bu tapşırıq Tofiq Quliyev üçün şərəf idi.

«Səbuhi» filminin çəkilişinə öz dövrünün məşhur sənət ustaları cəlb olunmuşdular. Baş rolda qüdrətli aktyorumuz İsmayıl Dağıstanlı sınaqdan çıxmışdı. Beləliklə də yaradıcı heyətdə ən cavan sənətkar kimi özünə yer tapan Tofiq Quliyev elə gənclik ehtirası ilə də işə başladı.

Məlum olduğu kimi «Səbuhi» təxəllüslü Mirzə Fətəli Axundov XIX əsrdə yaşayıb-yaratmışdır. Çox zəngin, mürəkkəb, çətin və ziddiyyətli ömür yolunu qət edən Mirzə Fətəlinin mənalı həyat tarixçəsini bütünlükdə saat yarımliq ssenaridə təfsirə gətirmək o qədər də asan məsələ deyildi. Çünki sənət xadiminin, görkəmli dramaturqun ömür kitabının hər səhifəsi çoxçalarlı, təqdirəlayiq, düşündürücü məqamlarla zəngindi. Xüsusən dövlət aparatında mühüm vəzifə tutan ədibin fəaliyyəti ilə bağlı çox incə məqamlar, araşdırılıb öyrənilməsi vacib sayılan mətləblər vardı. Yaxşı ki, ssena-

ridə bunların müəyyən qismi bədii təcəssümünü tapmışdır. Demək musiqi də bu bədii təcəssümdə özünün dolğun yerini tutmalı idi.

Gənc yaşında belə bir çətin missiyanı üzərinə götürən bəstəkar xoşbəxtlikdən uğursuzluğa düşər olmadı. Əlbəttə, ilk növbədə istedad və fitri qabiliyyətinin səbəbinə yazdığı musiqi lövhələri rejissor fikrinin tamamlanmasına, aktyor ifasının rəngarəng boyalarla təcəssümünə, ekranda cərəyan edən hadisələrin axarının təsirliliyinə təkan verdi. Musiqi «Səbuhi» filmində əsas komponentlərdən birinə çevrildi. Filmin ideya məzmunu, qəhrəmanın təcəssümü bəstəkar tərəfindən məqsədyönlü musiqi dramaturgiyası ilə açılır. Bu, ilk növbədə Səbuhi obrazına aiddir. Burada musiqi qəhrəmanın psixoloji vəziyyətinin, əhval-ruhiyyəsinin ən incə çalarlarını göstərir. Bəstəkar rejissorun tələblərinə cavab verərək filmin dramaturgiyası ilə musiqinin tam uyğunluğuna nail ola bilmiş və bununla da filmin bədii-estetik dəyərini artırmışdır. Filmin məzmunu ilə əlaqədar burada müxtəlif səciyyəli musiqi nömrələri, milli ənənələrə əsaslanan bəstəkarın özünəməxsus musiqisi filmin ideyasının bütövlükdə açılmasına şərait yaradır.

Sonralar — «Səbuhi» bədii filminin ekrana vəsiqə almasının 30 illiyi münasibəti ilə Kino Evində «dəyirmi masa» ətrafında aparılan söhbətdə **İsmayıl Dağıstanlı** çox maraqlı açıqlamalar verərək deyəcəkdir: «Arşın mal alan» musiqili kinokomediyasının dünya ekranlarına «zəfər yürüşü»nə hələ beş il vardı. Buna qədər isə Bakı Kinostudiyasında çəkilmiş filmlər elə də yüksək bədii dəyər kəsb etmirdi. Çünki kinostudiyamız böyük sənət yollarında — iri və möhkəm addımlar atmaqda çətinliklərlə üzləşirdi. Ekranaya çıxan əsərlərdə müəyyən «trafaret» üslubu ilə qarşılaşırdıq. Yalnız «Səbuhi» filminin çəkilişi ilə Bakı Kinostudiyası yaşamaq-yaratmaq haqqını təsdiqlədi. Və doğrudan da müharibə bitən kimi «Arşın mal alan»ın ekrana çıxması və misilsiz uğuru eyni zamanda kinostudiyamızın da durğunluğu dəf etməsini nəzərə çarpdırdı.

«Səbuhi» filmində musiqinin necə peşəkar səviyyədə olmasının da canlı şahidinə çevrildik. O zaman üçün çox gənc olan Tofiq Quliyev bu yaradıcılıq uğuru ilə eyni zamanda gözəl bir ənənənin əsasını qoydu: kino filmləri üçün xüsusi olaraq musiqi bəstələmək ənənəsinin əsasını»...

Tofiq Quliyev üçün «Səbuhi»nin «ayağı sayılı» oldu. Bundan sonra o özünün mahnı yaradıcılığı ilə eyni bərabərdə kino musiqisi sahəsində də ardıcıl, peşəkar və

məqsədyönlü fəaliyyətini müəyyənləşdirdi. Cəsarətlə deyə bilərik ki, Tofiq Quliyevin yalnız kinofilmlərə yazdığı musiqi əsərlərinin kataloqunu tərtib etsək, elə birçə bu, qüdrətli bir bəstəkar ömrünün yaşantısı üçün kifaytləndirici olar.

Tofiq Quliyev filmlərdəki müxtəlif xarakterli obrazları öz musiqisi ilə sadəcə səsləndirməmiş, filmin dramaturgiyasına üzvi surətdə daxil olan musiqi nümunələri yaratmışdır.

«Səbuhi» filmindən sonra bəstəkar bütün yaradıcılığı boyu bu janra müraciət etmişdir. Onun M.Mikayılov, H.Seyidbəyli, L.Səfərov, R.İsmayılov, R.Təhmasib, Q.Aleksandrov, F.Kiselyov, B.Kimyagərov kimi rejissorlarla əməkdaşlıq edir. T.Quliyev bu filmlərin həm musiqi tərtibatçısı, həm də orkestrin rəhbəri, dirijoru, bəzən də fortepiano partiyasının ifaçısı idi.

Tofiq Quliyev kino sahəsində məhsuldar çalışmışdır. Azərbaycan kino musiqisini onsuz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Tofiq Quliyevin musiqi bəstələdiyi filmlərdə mahnı dramaturji inkişafın əsas amillərindəndir.

Azərbaycan kinosunda mahnı ənənəsi məhz Tofiq Quliyevin yaradıcılığında daha da inkişaf etmişdir. Bəstəkarın musiqisi ilə olan filmlərin demək olar ki, əksəriyyətindəki mahnılar, ekranda səslənəndən sonra xalqın sevimli nəğmələrinə çevrilmişdir. Onun mahnılarının belə ürəyəyatımlılığı ilk növbədə xalq musiqisi ilə dərin bağlılıqdır.

T.Quliyevin uğurlu mahnılarından biri bəstəkarın özünün nöqtəyi-nəzərincə, Süleyman Rüstəmin və Mixail Svetlovun sözlərinə «Sovet Azərbaycanı» filminə yazılmış «Neftçilər mahnısı»dır. Bu mahnının çox maraqlı yaranma tarixi var.

1948-ci ildə Bakı Kinostudiyası «Sovet Azərbaycanı haqqında poema» sənədli filminin çəkilişinə başlayır. Filmdə respublikanın son 30 ildə keçdiyi yol və nailiyyətləri əks olunmalıydı. Rejissor Mikayıl Mikayılov diktor mətnini şeir misraları ilə ifadə etməyi, bayramsayağı kadrlarda Azərbaycanın füsunkar gözəlliyini, mədəniyyətini, əməkçi insanların tipik-poetik obrazını tamaşaçıya çatdırmağı qarşısına məqsəd qoyur. Bu məqsədlə rus şairi Mixail Svetlov Bakıya dəvət olunur. Eyni zamanda görkəmli Azərbaycan şairi Süleyman Rüstəm film üçün orijinal poema yazır. Filmə musiqi tərtibatçısı kimi artıq kino musiqisi sahəsində özünü həm bəstəkar, həm dirijor, həm fortepiano ifaçısı kimi tanıtmış Tofiq Quliyev dəvət olunur.

Kinostudiyada filmin ayrı-ayrı epizodlarına baxış zamanı M.Mikayılov şairlərə neft haqqında mahnı yazmağı təklif edir. Səhəri gün artıq indi hamıya yaxşı tanış olan «Neftçi mahnısı»nın sözləri hazır idi:

Canım Bakı, qanım Bakı, ana vətən,
Yaranmısan xalqımızın qüdrətindən.
Qara qanın qaranlığa işıq saçar,
Ağ günlərin gələcəyə yollar açar.

Bir neçə gündən sonra kinostudiyanın salonunda T.Quliyev piano arxasına keçərək bu şeirə bəstələdiyi gözəl major melodiyanı səsləndirir. Bütün çəkiliş qrupu bu melodiyanı alqışlarla qarşılayır. Mahnının ilk ifaçısı dahi sənətkarımız Bülbül olmuşdur. Sonralar mahnı Rəşid Behbudovun ifasında vala yazılmışdır.

Xəzər neftçiləri haqqında bu mahnının taleyi çox uğurlu oldu. Filmin ekrana çıxmasından çox əvvəl bu mahnı artıq populyarlıq qazanmışdı. Buna səbəb mahnının sözlərindəki yüksək bədii təsir və onu uzun müddət repertuarına daxil edən sənətkarların gözəl ifaçılıq ustalığı idi. Mahnı Bülbül və Rəşid Behbudovun, Rauf Atakişiyevin, Lütfiyar İmanovun, V.Neçayevin, N.İsayevin və başqa ifaçıların da repertuarında möhkəm yer tutmuşdur. Bu mahnı Rusiyanın Pyatnitski adına xorunun ifasında da gözəl səslənmişdir.

İndi də biz həmin sənətkarların təfsirində efirdən həmin nəğməni dinləyərkən çox təsirlənirik, vətənə təmiz sevgi duyğuları aşılaman mahnı onun yaradıcılarına qəlbimizdə təkrar-təkrar minnətdarlıq hissi oyadır...

Ümumiyyətlə, 50-60-cı illəri Tofiq Quliyevin kino musiqisi yaradıcılığının çiçəklənmə dövrü adlandırmaq olar. Bu illərdə o, «Bəxtiyar», «Ögey ana», «Görüş», «Qızmar günəş altında», «Onu bağışlamaq olarmı?», «Telefonçu qız», «Möcüzələr adası», «Sən niyə susursan?» bədii və «Alagöz yaylağında», «Sovet Azərbaycanı», «Azərbaycan elmi», «Əbədi bir diyarda» sənədli filmlərə yaddaqalan musiqi bəstələmişdir.

* * *

...İkinci dünya müharibəsi ilə əlaqədar olaraq çox yerdə olduğu kimi Azərbaycan kinostudiyasının həyatında da bir durğunluq dövrü oldu. 40-cı illərin sonu, 50-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq Bakı Kinostudiyasında yaradıcılıq ahəngi yüksəlməyə başlayır.

Rejissorlar, ssenariçilər milli kinomuzun vüsətini artırmaq, yaradıcılıq ab-havasını yüksəltmək naminə sənətyönlü axtarışlara başladılar və sonda bu, uğurla nəticələndi. 1955-ci ildə ekranlara bir-birinin ardınca iki film — «O olmasın, bu olsun» və «Sevimli mahnılar» («Bəxtiyar») kinolentləri buraxıldı. Hər iki əsər musiqili filmdir. Birincisi Üzeyir Hacıbəyovun eyniadlı operettasının ekran həyatı, ikincisi isə məxsusi olaraq Rəşid Behbudovun səsi üçün yaradılmış əsərdir. Həm «O olmasın, bu olsun», həm də «Bəxtiyar» geniş tamaşaçı kütləsinin böyük rəğbətini qazandı.

Tofiq Quliyevin musiqisinin uğurunu bir neçə amillə bağlamaq mümkündür. Əvvəla, filmdə baş rolda Rəşid Behbudov çəkilməmişdir. Və təbii ki, Tofiq Quliyev bu böyük müğənninin səsinə, xasiyyətinə, yaradıcılıq imkanlarına, oxuma manerasına, nəhayət, potensial qüvvəsinə yaxşı bələd idi. Ona görə də yaradıcılıq işi anlaşılmazlıq törətməməliydi. Axı, o, əla bilirdi ki, hər nəğməni, mahnını kim ifa edəcək. Digər tərəfdən bəstəkar müəyyən çətinlik qarşısında idi; elə etmək lazımdı ki, mahnılar ifaçının ekran görünümünün siqlətini, tutumunu artırsın, Rəşid sənətinin çoxmilyonlu pərəstişkarları qarşısında daha da rəvnəqli təfsirinə xidmət etməli olsun. Axı, son nəticədə söhbət həm milli kinomuzun, həm də mahnılarımızın, musiqimizin korifey olan müğənnimizin dünyaya təqdimatından gedir.

Filmdəki musiqi lirik, şux, nikbin, şaqraq və oynaq çalarlıdır. Rəşid Behbudov kino aktyoru kimi artıq bir dəfə ciddi sınaq imtahanından misilsiz uğurla çıxmışdı. 1945-ci ildə istehsalata buraxılan «Arşın mal alan» musiqili kinofilmə həm dramatik aktyor və həm də müğənni kimi istedadını bütün parlaqlığı ilə nümayiş etdirə bilmiş, dünyada böyük rəğbət qazanmışdı. «Bəxtiyar» ilk növbədə sənətin fəvqündə duran dahi müğənnimizi kiçiltməməli, onun ilhamlı və ecazkar sənətinə bir sönüklük gətirməməliydi. Bax, bu məsələlər «Bəxtiyar» filminin yaradıcı heyətinin, ilk növbədə isə bəstəkar Tofiq Quliyevin qarşısında ali məqsəd kimi dururdu. Hər şey əla sonluqla tamamlandı.

Filmin süjetini məşhur Neft daşlarında çalışan gənclərdən olan Bəxtiyarın neftçidən istedadlı müğənniyə qədər keçdiyi yol və sevgi mövzusu təşkil edir.

Həm ssenari müəllifləri B.Laskinin, N.Rojkovun, həm quruluşçu rejissor L.Səfərovun, həm də bəstəkar T.Quliyevin kollektiv yaradıcılıq işləri, məqsədyönlü axtarışları, bədii forma gözəlliyini təcəssüm etdirə bilmələri dolğun bəhrəsini verdi: «Bəxtiyar» da sələfi «Arşın mal alan» kimi dünya ekranlarında zəfər yürüşü etdi.

Həm Rəşid Behbudov sənəti, həm də Tofiq Quliyev musiqisi doğma Azərbaycanımızın incəsənəti barədə xoş duyğulu təəssürat oyatdı.

Təsadüfi deyil ki, filmə baxan tamaşaçılar gözəl, könül oxşayan, şux, tərəvətli, valehedici Tofiq Quliyev mahnılarını, parlaq, sevincdolu musiqini dinləməyə gəlirdilər.

«Bəxtiyar» filmindəki mahnılar bəstəkarın bu sahədə yaratdığı başqa əsərlərdə olduğu kimi, ayrı-ayrı musiqi nömrələri deyil, filmin dramaturji quruluşuna fəal müdaxilə edən, dramaturji inkişafın əsas mühit amili olaraq qəhrəmanın — neftçidən istedadlı müğənniyə qədər məşhurlaşan Bəxtiyarın səmimi obrazının səciyyəsinə mühüm rol oynayır və əsərin emosional tonusunu özündə daşıyır.

Filmə müxtəlif janr və xarakterli yüksək insani hisslərin — vətənpərvərlik, doğma şəhərə məhəbbət («Bakı haqqında mahnı»), dostluq («Dostluq mahnısı»), saf və etibarlı məhəbbəti tərənnüm edən mahnılarla yanaşı, məzəli yumor («Hüseynova bacılarının dueti»), xalq mahnısı mövzusunda «Ağacda leylək», estrada, caz üslublu «Zibeydə», tanqo ritimli «Sevgilim» mahnıları filmin süjet xəttini çox dolğun canlandırmışdır. Mahnıların sözləri Ənvər Əlibəyliyə məxsusdur. «Qızıl üzük» mahnısının sözləri Rəsul Rzanındır.

Məlumdur ki, Tofiq Quliyev Bakı haqqında ən çox mahnı bəstələmiş bəstəkarlardır. Bu mahnılarda doğma şəhərini hədsiz məhəbbətlə sevən bir insanın hissləri tərənnüm olunur. Bu mənada «Bəxtiyar» filmindəki Bakı haqqında mahnısı bəstəkarın tikilən, böyüyən, çiçəklənən Bakısına həsr etdiyi şərəf və şöhrət himnidir. Mahnının populyarlığına səbəb musiqisindəki parlaqlıq, ifadəlik, doğma şəhərə məhəbbət, iftixar hissini tərənnüm edən sözlər və sözsüz ki, mahnının filmə, estradada ilk ifaçısı olmuş Rəşid Behbudovun bənzərsiz ifası olmuşdur:

«Bakı, əziz şəhər, mehriban diyar,
Sinəndə boy atıb oldum bəxtiyar.
Səndə ilk eşqimin yadigarı var,
Sən mənim söhbətim, şərəfim, şöhrətim,
Tükənməz dövlətim, əzizimsən,

gözəl Bakı!»

Film üçün yazılan mahnıların əksəriyyəti Azərbaycan musiqisinin qızıl fonduna daxil olmuşdur.

Melodiya Tofiq Quliyevin kino musiqisinin də canıdır. Ən dəyərlisi budur ki, müəllifi elan olunmasa belə biz efdən rəngarəng çalarlı əsərləri dinlədikcə dərhal musiqi dili, melodiyanın əlvanlığı ilə müəllifi müəyyənləşdirə bilirik. Çünki Tofiq Quliyevin özünəməxsus musiqi dili, melodiya çaları vardır. Bunları bir başqası ilə qarışdırmaq mümkünsüzdür. «Ögey ana», «Qızmar günəş altında», «Telefonçu qız» və digər filmlərinin adlarını xatırlamaq kifayətdir.

«Ögey ana» bədii filmi rejissor Həbib İsmayılovun yaradıcılıq zirvəsində duran bir ekran əsəridir. Çox həyatsevər, düşündürücü bir süjetə malik olan film məhz musiqisi sayəsində daha yüksək məziyyət kəsb etmişdir. «Ögey ana» filmində çox həyəcanlı bir mövzu — uşağın ögey anaya münasibəti problemi açıqlanır. Bəstəkar filmdə cərəyan edən hadisələrin psixoloji tutumunu musiqi ahənginə sənətkarlıqla çevirərək, mürəkkəb insan xarakterlərinin, ziddiyyətli hadisələrin gedişatını instrumental lövhələrlə təsvir edir. Filmin musiqisində mahnılar əsas yer tutur. «Bizim bağ», «Kəndimiz», «Çobanın mahnısı», «Pionerlərin mahnısı», «Ögey ananın laylası» filmin əsas dramaturji mühərrikinə və leytoobraza çevrilir.

Filmə ən maraqlı obraz İsmayıldır. Bu uşaq obrazını canlı təcəssüm etdirən və o zaman bir aktyor kimi kinoda ilk addımını atan Ceyhun Mirzəyev obrazın əla ekran təcəssümünə nail olmuşdur. İstehsalata buraxılmasından əlli il ötsə də film tərəvətini itirməmişdir. Xüsusən oradakı melodiyalar, uşaq xoru, İsmayılin mahnısı adi müşayiətçilik keyfiyyəti ilə yox, ilk növbədə həm rejissor, həm də hadisələrin və obrazların ekranda bədii təcəssümünün əsas atributudur.

Tofiq Quliyevin «Ögey ana»dakı musiqisi nə qədər ürəyəyatımlıdır. Ekranda hadisələri izləmək öz yerində, elə təkə bir daha o musiqi parçalarını dinləmək üçün də filmə dönə-dönə baxmaq olar. **Filmin quruluşçu rejissoru Həbib İsmayılov** bu ekran əsəri ilə bağlı müsahibələrinin birində demişdir: «50-ci illərin əvvəllərində Moskvada o zamankı Ümumittifaq Kinematoqrafiya İnstitutunu bitirib vətənə qayıdan rejissor və operatorlar Bakı Kinostudiyasında çox çətin bir vəziyyətlə üzləşdilər. O çağlarda kinostudiya Hökumət evinin həndəvərində — birmərtəbəli çox darısqal binada yerləşirdi. Texniki avadanlıq yox idi, maddi baza yararsızdı, aparatura köhnə və xarab idi. Bir sözlə, indi düşündüyümüz və əyani gördüyümüz müasir şəraitdən məhrum idik.

Amma işləmək lazımdı. Hər necə olursa-olsun bədii lentlər həyata «vəsiqə» almalı, milli kinomuzu dirçəltmək müqəddəs istəyə çevrilməliydi. Ancaq deyim ki, elə həmin çağlarda kinostudiyada çox güclü yaradıcı heyət cəmləşmişdi. Həqiqətdə də sonradan həmin bu yaradıcı adamlar — rejissorlar, operatorlar, rəssamlar, ssenariçilər, pirotexniklər, mühəndislər və b. yaradıcılıq aləmində «öz sözlərini» deyə bildilər.

Məhz belə bir zamanda «Ögey ana» ssenarisini reallaşdırmaq, daha doğrusu, ona ekran həyatı bəxş etmək arzusu ilə alışıb yanırdım. Yaradıcı heyəti topladım, yoxlamadan keçirdiyimiz 200-dək uşağın içərisindən Ceyhun Mirzəyevi seçib bəyəndik. Zənnimizdə görünür, yanılmamışdıq. Ancaq bəstəkar barədə də xeyli düşündük. Nə gizlədək, o zaman Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbi artıq bərqərar olunmuşdu. İstedadlı sənətkarlarımız çox idi. Biz Tofiq Quliyevin üzərində dayandıq. Bəstəkar da ssenarini xoşladı və həvəslə işə girişdi.

Mən təbii olaraq filmin məziyyətlərindən söhbət açmaq fikrində deyiləm. Ancaq çox səmimi olaraq açıq etiraf edirəm ki, «Ögey ana»nın uğurlu ekran «yürüşü» Tofiq Quliyev musiqisi olmadan mümkünsüzdü. Bunun üçün də ona çox minnətdaram»...

* * *

Tofiq Quliyevin kino musiqisindən söhbət açdığımız məqamda bir məsələ üzərində daha geniş dayanmağı vacib sayırıq.

1966-cı ildə «Tacikfilm» Kinostudiyasında «Həsən-arabakeş» bədii filmi istehsal olunub ekranlara buraxıldı. Tacikistanın şöhrətli kino xadimi rejissor Kamil Yarmətovun quruluşunda çəkilən həmin bədii film geniş tamaşaçı kütləsinin dərin rəğbətini qazandı. Tacikistan kino ustalarının yaradıcılıq uğurunda azərbaycanlı bəstəkar Tofiq Quliyevin də ciddi payı vardı; axı, ekran əsərinin musiqisi ona məxsusdu. Həmin ilin sonuna yaxın Bakıda tacik filmləri festivalı çərçivəsində adını çəkdiyimiz kino lenti də tamaşaçılarımıza göstərildi. Heç şübhəsiz, həmyerlimiz Tofiq Quliyevin yaradıcı heyət tərkibində müvəffəqiyyətli işi dərhal nəzəri cəlb etdi.

Elə həmin çağlarda Tofiq Quliyev Azərbaycan televiziyası ilə geniş müsahibə verdi. Tacikistan kinematografiyası, onun bir sıra çətinlikləri dəf edərək sənətkarlıq vüsətinin artırılması, Düşənbə kinostudiyasındakı yaradıcılıq ab-havası, nəhayət, «Həsən-arabakeş» bədii filmində iştirakı barədə ekran qarşısında səmimi söhbəti maraqla qarşılandı. Həmin verilişdəki bütün müsahibə materialını burada təkrarlamağı vacib hesab eləməsək də hər halda bəstəkarın çıxışının əsas məzmununu oxuculara çatdırmağı lazım bilirik. Onu da nəzərə çarpdıraq ki, Tofiq Quliyevin 39 il öncə dedikləri bu gün də tərəvətini və təsir qüvvəsini saxlamaqdadır. O, demişdir:

«Tacikistan kinosunun əsası XX əsrin 20-ci illərinin sonunda qoyulmuşdur. 1929-cu ildə üç cavan kinematografçı — Gezulin, Şeviç və Kuzin ilk tacik kinojurnallını yaratmışlar. Məhz bundan sonra respublikada kino sənətinin inkişafına diqqət artırılmışdır. Həmin çağlarda bir neçə cavan — Kamil Yarmətov, Boris Kimyagərov və b. Moskvaya — Ümumittifaq Kinematografiya İnstitutuna oxumağa göndərildi. Ali rejissorluq təhsilini başa vurduqdan sonra ilk növbədə bu iki sənətkar tacik kinosunun gələcək inkişafını müəyyənləşdirə biləcək ağır bir yükü çiyinlərinə götürdülər və dəyərli ekran əsərlərinə «həyat vəsiqəsi» verdilər.

Bu baxımdan mən çox filmin adını çəkə bilərəm ki, tamaşaçılar da o lentlərə həvəslə baxmışlar. «Emigrant», «Doxunda», «Pamirin uşaqları» və s. bu qəbildəndir. Mənim də yaradıcılıq işinə cəlb edildiyim «Həsən-arabakeş» bədii filmi bu mənada səciyyələndirmək lazımdır.

Çünki İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaradıcılıq fəaliyyətinin daha dolğun və yeni mərhələsinə qədəm qoyan tacik kinematografiyası elə bilirəm ki, «Həsən-arabakeş» bədii filmi ilə özünün novator axtarışları, müxtəlif həyat gerçəkliyinin ekranda real təcəssümü baxımından seçilir.

Tacik kinematografiyasının ünlü sənətçisi rejissor Boris Kimyagərov mənə müraciət edərək çəkilişinə yenidən başladığı «Həsən-arabakeş» bədii filminə musiqi yazmağı təklif edəndə razılıq versəm də müəyyən vaxt istədim. Əvvəlcə ssenarini diqqətlə oxudum. Bundan sonra Tacikistanın görkəmli ədibi Mirzo Tursunzadənin eyniadlı poeması ilə tanış oldum. Pis deyildi. Sadə, zəhmətkeş bir insanın həyat yolundan bəhs edən ədəbi materialın əla ekranlaşdırılması mümkündür.

Mən bir neçə məsələni Boris Kimyagərovla müzakirə etdikdən sonra musiqini yazdım. Onu da deyim ki, filmin dramaturji gərginliyini və dinamikasını artırmaq

üçün poemadan fərqli olaraq ssenariyə bir sıra epizodlar, kiçik obrazlar əlavə edilmişdi ki, bunu da təqdirəlayiq sayırdım. Yeri gəlmişkən onu da deyim ki, filmdə baş rol da çəkilmək üçün məşhur osetin kinoaktyoru Bebo Vatayevn dəvət edilməsi ümumilikdə müsbət hal sayılmalıdır.

İstər həzin musiqi lövhələrində, istərsə də dərin psixoloji səhnələrin, xüsusən də Həsənin basmaçılarla əlbəyaxa vuruşduğu səhnələrdə musiqinin də aparıcı leyt-motivə çevrilməsinə çalışmışam. Sonda isə filmin ovqatına uyğun nikbin musiqi parçaları sanki insanları həyata və quruculuğa daha sıx bağlanmağa çağırır. Sonradan Düşənbə və Moskvada «Həsən-arabakeş»ə ictimai baxış keçiriləndə musiqi müəllifinin də ünvanına xüsusi xoş ifadələr eşidəndə düzü, özümdən çox ümumi Azərbaycan bəstəkarlarının nailiyyəti saydığım bu məqam üçün sevinirdim.

1966-cı ildə Mirzo Tursunzadə Bakıda Asiya və Afrika ölkələri yazıçılarının konfransında iştirak edirdi. Xüsusi olaraq evimizə zəng vuraraq bir daha dəyərli musiqi yazdığım üçün minnətdarlığımı bildirdi. Bu, heç şübhəsiz, mənim ən böyük mükafatım idi»...

* * *

Azərbaycanın görkəmli dramaturqu, ssenariçi, kino-rejissor Həsən Seyidbəyli ilə Tofiq Quliyev gənclik dostlarıdır. Onlar eyni zamanda sıx yaradıcılıq təmasındaydılar. Hələ 1941-ci ildə Rəsul Rzanın «Qızıl üzük» ssenarisi əsasında Həsən Seyidbəylinin quruluşunda film çəkilərkən, Tofiq Quliyev dostu tərəfindən burada yaradıcılıq işinə cəlb olunmuşdu. Qeyd etmək lazımdır ki, Tofiq Quliyev bu filmin musiqisini öncədən bəstələmiş, lakin sonradan filmin çəkilişi təxirə salınmışdır. Film üçün yazılmış məşhur «Qızıl üzük» mahnısını sonradan bəstəkar «Bəxtiyar» filminin musiqisində istifadə etmişdir. Bundan sonra da Həsən Seyidbəylinin bilavasitə ssenari müəllifi, yaxud quruluşçu rejissor olduğu filmlərin əksəriyyətinə musiqi bəstələmək üçün məhz Tofiq Quliyev dəvət edilirdi. «Qızmar günəş altında», «Telefonçu qız», «Belə bir ada vardır», «Sən niyə susursan?», «O qızı axtarın», «Xoşbəxtliyin naminə»... ekranlara məhz Tofiq Quliyevin musiqi tərtibatında çıxmışdır.

1974-cü ildə hər iki sənətkarın «Nəsimi»nin kino taleyini müəyyənləşdirməkdə birgə fəaliyyətləri də təqdirəlayiqdir.

Tofiq Quliyev bu barədə şəxsi söhbətlərində deyirdi: «Həsənlə işləmək mənim üçün çox xoşdu. Doğrusu, onun filmlərinin çəkilişinə hansısa başqa bəstəkarın cəlb

oluna biləcəyini heç ağılıma bel gətirməzdim. Heç bu, mümkün də deyildi. Fəqət «Nəsimi»nin ekran təcəssümündə iştirakıma razılıq versəm də həyəcan keçirirdim. Çünki ağır filmdi, nəşə ona uyğun musiqi dilini müəyyənləşdirmək o qədər də asan deyildi. İmtina etməyi də abırma sığışdırmırdım. Qədim dostumu incik sala bilərdim. Həsən görünür, nəşə duymuş kimi, bir gün qəflətən soruşdu: «Qardaş, heç bir demir-sən musiqini nə vaxt tamamlayırsan, necə işləyirsən?»

Onun bu sözləri sanki məni düşüncələrdən ayıltı. Qəti qərara aldım ki, həvəslə işə girişib, musiqini tamamlayım. Çox ciddi hazırlıqdan sonra bir ay müddətinə «Nəsimi»nin musiqi parçalarını bitirib filmin rəhbərliyinə təhvil verdim. Amma gözləmədiyim halda 1975-ci ildə mötəbər kino festivalında göstərilən «Nəsimi»nin musiqisinə xüsusi mükafat verildi».

«Nəsimi» filmində cərəyan edən hadisələr Azərbaycanı 14 il əsarətdə saxlayan Teymurun oğlu Miranşahın hakimiyyəti dövrünə aiddir.

Azərbaycan xalqı Teymurləngdən azad olmaq uğrunda inadla mübarizə aparırdı. Bu dövrdə dini-siyasi hərəkət olan hürufilik meydana gəlir və sürətlə yayılmağa başlayır. Bu hərəkətin banisi Fəzlullah Nəimi öz ideyalarını yaymaq üçün Şərq ölkələrini gəzib-dolaşır.

Belə ağır dövrdə yaşayan Nəsimi Bakıda Nəimi ilə görüşərək hürufilik təriqətini qəbul edir və siyasi-fəlsəfi şeirlərində hürufi fikirlərini qələmə alaraq cəsarətli, qabaqcıl ideyaları təbliğ edir, ömrünü yollarda, səfərlərdə keçirir, acı, işgəncəli bir həyat sürür və Şeyx İbrahimin fitnəsi ilə faciəli şəkildə öldürülür.

Dahi Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin həyatını, haqq-ədalət uğrunda mübarizəsini, Nəsimi poeziyasının fəlsəfi mahiyyətini açan bu filmdə T.Quliyev ekranda təsvir olunan hadisələrin gərginliyini, dramatik təsirini musiqi vasitəsilə qabarıq canlandıraraq iti konflikt və mürəkkəb hisslər palitrasını canlandırmağa nail ola bilmişdi. Bəstəkar filmə böyük simfonik orkestrin imkanlarından bacarıqla istifadə edərək milli musiqimizin intonasiya zənginliyini tətbiq etmiş, öz dəst-xəttinə uyğun parlaq simfonik lövhələr yaratmışdır. «Nəsimi» filmində iyirmiyə qədər tamamlanmış müxtəlif səciyyəli musiqi lövhələri var. Onlardan hər birisi qəhrəmanların psixoloji portretlərini tamamlayaraq, filmin kompozisiya yetkinliyinə nail ola bilmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, simfoniya, balet, kantata kimi iri formalı musiqi janrlarında bəstəkarlar vaxt etibarilə sərbəstliyinə malik olduqları halda, kino sahə-

sində cərəyan edən hadisələri, mürəkkəb hiss və həyəcanları bir neçə dəqiqə ərzində lakonik şəkildə ifadə etmək, göstərmək bəstəkardan yüksək professionalıq və istedad tələb edir. D.Şostakoviç bu haqda belə yazırdı: «Ədəbiyyatda qısa şəkildə yazmaq çətin olduğu kimi, bəstəkara da öz fikrini lakonik şəkildə ifadə etmək üçün böyük ustalıq və zəhmət tələb olunur. Bu mənada kino bəstəkaralara gözəl örnəkdir: musiqi dilinə müsbət təsir göstərərək daxili nizam-intizamı meydana çıxarır». Bu mənada Tofiq Quliyevin sənətkarlıq baxımından fitri istedadı çox qiymətlidir.

A.Seyidbəylinin bəstəkarın 60 illik yubileyi ilə əlaqədar “Ədəbiyyat və incəsənət” (19 noyabr 1977-ci il) qəzetindəki çıxışından:

«...Tofiq Quliyevlə mən 30 ildən artıqdır ki, yaradıcılıq əlaqəsi saxlayıram. O vaxt Tofiq Azərbaycanda ilk estrada-caz orkestri təşkil etmişdi. Həm bu kollektiv üçün əsərlər yazır, yeni-yeni müğənnilər kəşf edib səhnəyə çıxarır, həm də Azərbaycan filmləri üçün musiqi bəstələyirdi. Cavan, gümrəh bir oğlan idi. Həm orkestr rəhbəri, həm müəllim, həm pianoçu, həm dirijor, həm də bəstəkar — musiqi yaradıcılığının bu müxtəlif sahələri bir adamın varlığında, şəxsiyyətində gözəl vəhdət tapmışdı.

Yadımdadır, Tofiqin hər dəqiqəsi ölçülüb-biçilmişdi. Gənc, istedadlı bəstəkarın yaradıcılıq enerjisi aşıb-daşırdı. Yaşının azlığına baxmayaraq, bütün ölkənin musiqi aləmində onun adı artıq məşhurlaşmışdı. Gözəl mahnıların, təsirli musiqinin müəllifi kimi Tofiqin çoxlu pərəstişkarı vardı. Harada görünürdüsə, o dəqiqə pərəstişkarları onu dövrəyə alır, hazırcavab Tofiqin maraqlı, məzəli söhbətlərini, atmacalarını eşitməyə çalışır, onun məclisində olmağa can atırdı. Mahnıları öz yaşlılarının gözləri qarşısında Azərbaycanın sərhədlərini aşıb bir çox başqa ölkələrdə də səslənirdi. Belə bəstəkarla işləmək çox maraqlı idi.

Çəkdiyim filmə musiqi yazdığı vaxt Tofiqlə bəzən biz mübahisə də edirdik. Maraqlı burası idi ki, hər dəfə görüşəndə Tofiq yeni bir mahnını mənə neçə variantda təqdim edirdi. Özü hamısını ayrı-ayrılıqda çalıb oxuyurdu. Onun bir az xırıltılı, ürəy-əyatan bariton səsi mənə valeh etsə də bəzən təqdim olunan bütün variantlardan imtina etməli olurdum. Qərribə burasıdır ki, belə vaxtlarda o, qətiyyətlə incimirdi, əksinə, axtarış ehtirası daha da coşurdu; mən onun əllərinin, barmaqlarının royala ağıl-qaralılığını şirməyəcəklərində gərgin bir həssaslıqla gəzib məhz istənilən melodiyanı necə axtardığını yaxından müşahidə etmişəm. Və bu axtarış qələbəsinin, yaradıcılıq seyrinin,

möcüzəsinin şahidi olmuşam. Demək olar ki, bütün şüurlu həyatım Tofiqin yaradıcılığı ilə bağlı olmuşdur. Hətta onun «Qızılaxtaranlar» musiqili komediyasının mətnini mən yazmışam.

Tofiqin bu vaxta qədər keçdiyi yaradıcılıq yolunu yekunlaşdırmaq olarmı? Olar da, olmaz da. Ona görə olar ki, əgər indiyə qədər bəstələdiyi musiqini izləsək, say-sız-hesabsız partituralardan söhbət açmalıyıq. Və əlbəttə ki, yeni musiqi üslubundan, məhz Tofiq Quliyevin mahnılarından, simfonik əsərlərindən ürəkdolusu danışmalıyıq. Bəs nə üçün dedim ki, həm də onun yaradıcılığını yekunlaşdırmaq olmaz. Bəli, Tofiq Quliyevin yaşı ötdükcə, o bir az da müdrikləşir, sənətinin qüdrəti artır. Böyük istedadla, zəngin, rəngarəng musiqi palitrasına malik olan Tofiq Quliyev özü üçün daha uca yaradıcılıq zirvəsi seçmişdir».

* * *

«Nəsimi» filminin musiqisinə gəlicə, ilk növbədə filmin dramaturgiyasında mühüm rol oynayan müxtəlif rəngarəng mövzular, parlaq və mənalı bədii obrazlar diqqəti cəlb edir. Bəstəkar öz dəst-xəttinə uyğun musiqisi ilə səhnələrin açımını, qəhrəmanların daxili aləminin səciyyəsinin aydın təzahürü üçün müxtəlif mövzulardan istifadə edərək gözəl simfonikləşdirilmiş musiqi lövhələri yaratmışdır. «Teymur və Şirvanşah», «Nəsiminin edamı», «Teymurun hücumu», «Axtarışlar» kimi simfonik lövhələr gərgin dramaturji səhnələrin açımında mühüm rol oynayır.

Yeni ifadə vasitələrinin daim axtarışında olan Tofiq Quliyev burada da folklor nümunələrindən ustalıqla istifadə edərək obrazların fərdiləşməsinə nail olur.

Belə ki, filmdə dərvişlərin yığıncağı səhnəsinə meyxana janrını daxil edən bəstəkar obrazın emosional, fərdi təsvirinə nail ola bilmişdir.

Filmin musiqisi zəngin, parlaq çalarlarla dolu melodikası, lad-intonasiya, ritmik xüsusiyyətləri ilə cəlb edir. Təzadlı obrazlar mühitinin qarşıdurması əksərən tembr xüsusiyyətləri vasitəsilə əldə olunur.

* * *

«Dərviş Parisi partladır» filmi dahi Azərbaycan dramaturqu Mirzə Fətəli Axundovun «Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah» komediyasının motivləri əsasında yaradılmışdır. Bu filmin bəstəkarı da Tofiq Quliyevdir. Burada köhnəlik, ətalət, durğun-

luq tənqid olunur, elm, maarif və mədəniyyət təbliğ edilir. Süjetin əhatəliyi, dramaturji bütövlüyü və həyatın realist təsviri filmdə əsas etibarilə, komik və kəskin yumor səhnələri ilə canlandırılır.

Filmin rejissoru kimi, bəstəkar da əsərə xas olan yumoristik ovqatı saxlayaraq əsərin dramaturji quruluşuna uyğun musiqi nömrələri yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Belə ki, tamaşaçıların müsyö Jordanla tanışlığı varlı bəyə qonaq gedərkən baş verir. Mahnının musiqisi fransız xalq mahnıları — şansonye üslubunda yazılmışdır və qəhrəmanın tipik bədii obrazının açılmasına kömək edir.

Bəstəkar müxtəlif janrlara — simfornik musiqi, muğam, xalq mahnılarına müraciət edərək təqdim olunan ideyanın estetik təsir gücünü artırır, qəhrəmanların psixoloji portretlərini tamamlayır, hər bir musiqi parçasında müəyyən kino hadisəsini qabarıq şəkildə təsvir edir. Məsələn, Məstəli şahın obrazının açılmasında bəstəkar meyxanadan istifadə etmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, filmdə bəstəkar musiqi dilinin bütün ünsürlərini hər bir obrazın səciyyələndirilməsinə yönəltmişdir. Burada personajlar, müxtəlif səhnələr müstəqil səciyyə daşıyır.

Görkəmli sənətkarın kinoda sonuncu işlərindən biri Məcid Şamxalovun pyesinin motivləri əsasında çəkilmiş «Qayınana» filminə bəstələdiyi musiqidir. Bu film-operettadır. Burada musiqi aparıcı rol oynayır. Buradakı əsas obrazlar — Cənnət xala, Afət, Ayaz, İlqar, onların qarşılıqlı münasibətləri, hiss və həyəcanları parlaq, müxtəlif xarakteristikalarla göstərilir.

Başqa filmlərdə olduğu kimi, burada da əsas dramaturji mühərrik və filmin ley-tobrazı həmişəki kimi mahnıdır. Filmdə mənzərə təsvirləri, qəhrəmanların portretləri və ümumiyyətilə, emosional əhval-ruhiyyə mahnı vasitəsilə təcəssüm edilir. «Qayınana» filminə ilk növbədə diqqəti cəlb edən musiqi materiallarının çoxluğu. Bəstəkar səhnələrin təcəssümündə, qəhrəmanların daxili aləminin açılmasında müxtəlif, rəngarəng ifadə vasitələrindən istifadə etmişdir.

Filmin sonunda səslənən «Biz mehriban ailəyik» mahnısı bu gün dillər əzbəri olaraq, həyata vəsiqə almışdır.

«Qayınana» filmindəki mahnıların mətninin müəllifi, Tofiq Quliyev sənətinin pərəstişkarı, dostu, **Azərbaycanın xalq şairi Fikrət Qoca** bəstəkar haqqında və bu filmdə onunla əməkdaşlıq etdiyi günləri belə yada salır:

«Məşhur «Avrora» gəmisinin atəş səsləri altında dünyaya gələn maestro Tofiq Quliyev özü ilə dünyanın bir hissəsinə inqilab gətirdi. Leninin xəbəri olmadı ki, Rusiyada inqilab zəfər çaldığına görə Tofiq Quliyevə minnətdar olmalı idi.

Tofiq müəllim özü də zarafatla tez-tez deyirdi ki: «İnqilabı mən eləmişəm. Mənim dünyaya gəlişim münasibətilə «Avrora» atəş açdı. Xalq ürəklənib saraya hücum elədi. Vot tebe na...». Həmişə də «Avrora» siqareti çəkirdi. Sonra bir qullab «Avrora» və bir qədəh də yaxşı konyak. Bəzən də əksini deyirdi: «Gördüm dünyada aləm qarışıb. «Avrora» da axırncı güllələrini atdı. Mənim «podderjkama» ehtiyac var, gəldim dünyaya...»

İnqilab Tofiq Quliyevin gözünün qabağında qocaldı, dağıldı, öldü. Amma Tofiq Quliyev Azərbaycan musiqisinin mahnı janrında elə bir inqilab elədi ki, o bu gün də yaşayır, inkişaf edir, Azərbaycan musiqisinin sərhədlərini genişləndirir. Estrada mahnılarını azərbaycanlaşdırırdı. Onu «Sarı gəlin», «Küçələrə su səpmişəm» kimi el mahnılarının müasir dünya səhnəsinə çıxmış doğma övladları elədi. Əlbəttə ki, tək yox, ətrafındakı dahi bəstəkarlarla birlikdə. Onlar Azərbaycan insanının musiqi savağını, musiqi anlayışını inkişaf etdirdilər.

Özləri üçün dinləyicilər yetişdirdilər. Onlar Azərbaycanın yeni dinləyicilərini dünyaya gətirdilər, bəzən döyə-döyə, bəzən sığallaya-sığallaya, oxşaya-oxşaya tərbiyə elədilər. Həmin işi şairlər, yazıçılar, rəssamlar da görürdü. İndi o dövrü yamandıranlar da az deyil, amma nədənsə o dövr, yəni 1960-70-ci illər xalqımızın mədəniyyət, ədəbiyyat, incəsənət sahəsində qızıl dövr idi. Bu sahələr hər gün yox, hər an inkişaf edirdi.

Tofiq Quliyev sənətinin təbliğində Rəşid Behbudov, Şövkət Ələkbərova kimi ifaçıların rolu danılmazdır. Azərbaycan insanının ruhunun, zövqünün tərbiyəsində, şüurunun inkişafında o illərin sıçrayışına, o böyük sənətkarların eyni vaxtda yaşaması, əlbir yaratması nail oldu, onlar yaradıcılıq mühiti yaratdı. Mübahisələr, mübarizələr də vardı. Lakin onlar yaradıcılıq, üslub mübarizəsi idi. O mübahisələr, mübarizələr oxucunu, dinləyicini düşünməyə, müqayisə etməyə, qərar çıxarmağa məcbur edirdi. Nəhayət, ümumi inkişafa təkan verirdi. Deyə bilərsiniz ki, indi də mübarizə var. Xeyir, bu mübarizə deyil! Bu, bir-birinin üstünə çirk atmaq, əxlaqi dəyərləri tapdamaq, aşağılıq yarışdır. Bu, bataqlıq kimidir. Ayağını qoymaq kifayət edər ki, səni sorub, çəkib aparacaq, öz çamırına qərq edəcək.

Guya mən Tofiq Quliyev haqqında xatirə yazırdım, amma görün haralara gedib çıxdım. Elə bu da Tofiq Quliyevin böyüklüyünü göstərir ki, ondan danışarkən Azərbaycanın ümumi uğurlarından, ümumi dərdlərindən yan keçmək olmur.

Tofiq müəllimi mən də tanıyırdım. Pərəstiş etdiyim insanlardan idi. Görüşəndə də «gərək birlikdə mahnı yazaq», deyirdik. Deyirdik, amma yeyib-içirdik. Mehribanlıqla ayrılırdıq. Sözüümüz də qalırdı elə söz səviyyəsində.

Mingəçevir şəhərinə birhəftəlik səfərə hazırlayırdım. Orada məni gözləyirdilər. Zəng oldu. Səsindən tanıdım, Tofiq müəllim idi:

– Fikrət, salam!

– Salam, Tofiq müəllim!

– Mahnı yazmağa hazırsan?

– Haçan?

– Elə indi.

– Tofiq müəllim...

Mənim sözüümü kəsdi:

– Qulaq as. «Qayınana» filmi çəkilib. Ona on-on üç mahnı gərəkdi. Özü də bu həftənin sonuna kimi.

– Tofiq müəllim, mən Mingəçevirə yola düşürəm. Orada məni gözləyirlər.

– Yox, bu olmadı, – bir an susdu, – mütləq gərək gedəsən?

– Bəli.

– Onda, çatan kimi zəng elə. Elə telefonla sənə məzmunu deyim, sən də yaz. Eşitmişəm sən tez yazırsan.

– Baş üstə, Tofiq müəllim. Çatan kimi sizə zəng edərəm.

Xülasə, o bir həftə ərzində on üç mahnı mətni yazdım. Yazdıqca Tofiq müəllimə telefonla dedim, köçürdü. Elə həmin gün də axşam telefonda hazır mahnını mənə çalib oxudu. Lakin lap sonuncu mahnının bir sözü ürəyimdən olmadı. Tələm-tələsik də başqa söz tapa bilmədim.

Üstümüzdən keçdi külək,

Şən zarafat, şirin kələk.

Biz mehriban ailəyik,

Gəlin dostlar, deyək, gülək.

Bu «ailəyik» sözü mənə elə gəldi ki, oxunanda müğənniyə problem yaradacaq. Bu söz quruluşu etibarilə əyri bir sözdü. İfa edəndə müğənninin boğazını qırmaqlaya bilər. Düşündüm: «Bakıya çatan kimi Tofiq müəllimlə görüşüb sözü dəyişərəm». Tofiq müəllimlə görüşdüm. Dedim sözü dəyişmək istəyirəm. Dedi, niyə? Dedim, söz əyri sözdü. Oxunması çətin olar. Müğənninin boğazından çətin keçəcək. Dedi, onu musiqiyə elə bükmüşəm ki, boğazdan yağ kimi keçir, bax. Özü çaldı, oxudu. Gördün? Bir də daha gecdir. Təhvil vermişəm. Get sabah pulunu al.

Getdim pulumu aldım. Həmin pula piano aldım. O piano mənə Tofiq Quliyevdən yadigardır. İndi üstündən illər keçib. Bu gün də toylarda, şənliklərdə həmin mahnı oxunur. Növbənöv müğənnilərin ifasında o mahnını dinləmişəm. Hamısı da həmin o çətin saydığım «ailəyik» sözünü çox rahatlıqla oxuyur. Mən indi də o sözü mahnı sözü saymıram. Amma əsl sənətkar əlində daş da müma dönür, onu istədiyi şəkllə salır.

Tofiq Quliyev böyük sənətkar idi, bu gün də böyük sənətkardır, gələcəkdə də böyük sənətkar kimi daim xatırlanacaq».

Aydın musiqi dili, melodiya zənginliyi, xalq musiqi xəzinəsindən bəhrələnmə, ahəngdar səslənmə, nəhayət, səlis orkestr ifası — Tofiq Quliyev yaradıcılığının ən əsas mayasıdır.

Tofiq Quliyevin kino musiqisi də bu qəbildən aydınlığı, sadəliyi, ürəyəyatımlığı ilə seçilir. Onun filmlərindəki mahnıların ifadəliyi və xalq musiqi yaradıcılığına yaxınlığı onları geniş kütlənin sevimli nəğmələrinə çevirərək bəstəkarı şöhrətləndirmişdir.

Vaxtilə Qara Qarayev bu haqda belə yazırdı: «Tofiq Quliyevin kino musiqisində mahnı başlıca dramaturji mühərrikdir, təkanverici qüvvədir. Həm qəhrəmanın portreti, həm təbiət təsviri, həm də ümumi emosional mühit məhz onun mahnılarında öz təcəssümünü tapır. «Görüş», «Sevimli mahnılar», «Telefonçu qız», «Ögey ana» filmlərini xatırlayaq. Tofiq Quliyevin musiqi bəstələdiyi filmlərin bəzilərinin ekran həyatı çox uzun olmasa da filmdəki mahnılar əbədiyaşar olmuşdur».

* * *

Kino musiqisi sahəsinin gözəl bilicisi kimi çıxış edən T.Quliyev yaradıcılığına xas olan yüksək professionallığı başqa ekran əsərlərində də saxlamağa və daha böyük

nailiyyətlər əldə etməyə müvəffəq olur. Kino sənəti bəstəkarın bütün yaradıcılığına təsir göstərmiş və bir sıra simfonik süitaların yaranmasına səbəb olmuşdur. «Görüş», «Ögey ana», «Qızmar günəş altında» filmlərinin musiqisi əsasında bəstələnmiş simfonik süitalar buna misal ola bilər.

Bu süitalar kompozisiya bütövlüyü ilə seçilir. Bəstəkarın bu filmlərə yazdığı musiqi ekran təcəssümünün bədii dəyərini artırmaqla, kadrların tələblərinə tamamilə cavab verir və bu filmləri daha baxımlı etməklə yanaşı, həm də eyni zamanda, ekran məhdudiyyətindən çıxıb müstəqil əsər kimi mövcud olmağa müvəffəq olur. Bu da bəstəkarın yaradıcılıq potensialının, fitri istedadının bir daha təzahürüdür.

* * *

50-ci illərdə Tofiq Quliyevin lirik koloritli, gözəl mahnıları Rusiya, Ukrayna, Baltıqyanı ölkələrin, Şimali Qafqazın, Gürcüstanın bir çox şəhərlərində Rəşid Behbudovun əksər hallarda bəstəkarın özünün müşayiəti ilə səslənib, bu gün də çoxlarının yaddaşından silinməyib. Görkəmli müğənni, hamının sevimlisi Rəşid Behbudovun gözəl pianoçu Tofiq Quliyevlə vəhdəti çox ahəngdar bir ansambl idi. Bu iki istedadın əməkdaşlığı nəticəsində Tofiq Quliyevin «Qafqaz ziyafəti», «Neftçi mahnısı», «Züleyxa xanım» mahnıları Rəşid Behbudovun ifasında ən populyar mahnılara çevrilərək keçmiş SSRİ-nin bir çox şəhərində səslənmişdir. Bəstəkarın müğənni ilə birgə qastrol səfərlərində artıq Azərbaycanın hüdudlarından kənardə belə məşhur olan «Bakı», «Gözəldir vətənim», «Nəsrəddin və kölgəsi» və s. mahnılarla yanaşı, Tofiq Quliyevin tərtibatı və müşayiəti ilə Rəşid Behbudovun ifasında «Qalalı», «Qa-

lanın dibində», «Ağacda leylək», «Güloğlan», «Yar bizə qonaq gələcək» və başqa xalq mahnılarını səsləndirərək, milyonlarla dinləyicinin rəğbətini və məhəbbətini qazanmışdır. Rəşid Behbudovun ecazkar, məlahətli səsi və obrazı bədii təcəssüm ustalığı Tofiq Quliyevin lirik ifaçılıq tərzilə üzvi surətdə birləşərək mahnının ruhunu, üslubunu, musiqinin xüsusiyyətini dinləyiciyə çatdırır, pərəstişkarlarını heyratə gətirirdi. Təbii ki, bu iki böyük sənətkarın kamilliyi heç kəsi laqeyd qoya bilməzdi:

Tofiq Quliyev Rəşid Behbudovla bağlı xatirələrində deyir: «Rəşid Behbudov elə nadir kateqoriyalı müğənnilərdəndir ki, öz ifası ilə mahnını daha da zənginləşdirir və əksər hallarda müəllifə yeni-yeni mövzular, ilham vermiş olur».

* * *

Rəşid Behbudov: «... Bizim çoxsaxəli yaradıcılıq əməkdaşlığımız saysız-hesabsız konsertlərimizdə, radiodakı lent yazılarımızda, kilometrərlə kino lentlərində öz əksini tapmışdır. Mən Tofiqin bir çox mahnısının ilk ifaçısı olmuşam. Bəstəkarın mahnı yaradıcılığının ən gözəl incilərini dinləyicilərə layiqincə təqdim etmək üçün onların üzərində günlərlə axtarış aparmışam. Bu işdə həmkarımın bir növ, «ortağı» olmuşam.

Çox elləri qarış-qarış gəzmiş, müxtəlif ölkələri dolaşmış, meridianlar aşmışam. Həmişə də Tofiq Quliyevin mahnıları repertuarımı bəzəyib. «Bəxtiyar» kinofilminə bəstələdiyi nəğmələri, vokal miniatürləri, «Min birinci qastrol» film-konsertinə yazdığı Molla Nəsrəddinin məzəli mahnı-freskaları, onlarca lirik mahnı və romansı çıxış etdiyim neçə-neçə konsert salonlarında əks-səda tapıb, tamaşaçını vəcdə gətirib. Xarici ölkələrə qastrollar zamanı onun bir sıra mahnılarını azı on dildə ifa etmişəm. Bizim birgə qastrola çıxdığımız vaxtlar da olub. Həmin konsertlər zamanı mən əsasən Tofiq Quliyevin mahnılarını oxuyurdum. Bəzən isə o, məni royalda müəllif kimi müşayiət edirdi.

Tofiq Quliyev çox işgüzar sənətkardır. O, yollarda da vaxtını səmərəli keçirir, mahnılar bəstələyirdi. Moskva, Riqa, Odessa və digər şəhərlərə qastrollar zamanı bir çox mahnı məhz belə yaranmışdır.

Yadımdadır, Hindistandan gələndə özümlə iki mahnı gətirmişdim. Rac Kapurun «Avara» kinofilminə Ravi Şankarın yazdığı mahnını, Rabindranat Taqorun «Sari-

cahan» nəğməsinə. O, həmin əsərləri bir neçə saatın ərzində böyük simfonik kollektiv üçün orkestrləşdirdi, musiqi tərtibatını verdi.

Bəstəkarın Azərbaycana həsr olunmuş mahnılarını xüsusi qeyd etmək istərdim. Həmin nəğmələrlə demək olar ki, Yer kürəsini dolaşmışam.

Tofiq Quliyev səmimi, qayğıkeş bir insan kimi həmkarına həssas münasibət bəsləyir. Müğənni ilə hesablaşır, onun müəyyən bir müvəffəqiyyətini qiymətləndirməyi çox gözəl bacarır; «Rəşid, qadası, mən bilirəm ki, bu zəngulələri səndən başqa heç kəs vura bilməyəcək, sağ ol, çox yerinə düşüb»... Yaradıcılıq əlaqələrində olduğumuz illərdə mən ondan o qədər xoş sözlər, təriflər eşitmişəm ki,...

1977-ci il

* * *

Azərbaycan xalqının mənəvi inkişafının, mədəni sərvətinin ayrılmaz hissəsini təşkil edən Tofiq Quliyevin mahnılarını həm peşəkar, həm də həvəskar müğənnilər böyük şövqlə ifa edirlər. Onlar həm yaşlılara, həm də cavanlara sevinc bəxş edir, bizi mənən zənginləşdirir, yumşaqqəlbli, qayğıkeş olmağa səsləyirlər.

Elə bir insan çətin tapılar ki, onun qəlbində Tofiq Quliyevin şən, lirik mahnıları özünə yer tutmamış olsun.

Onun mahnılarından çoxu həyatımızın ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bəstəkarın “Bakı haqqında mahnı”, “Azərbaycan”, “Vətən haqqında mahnı”ları Bakının, Azərbaycanın musiqi embleminə çevrilmişdir.

Bakını Xəzərsiz, aydın günəşsiz və küləksiz təsəvvür etmək çətin olduğu kimi, Tofiq Quliyevin mahnıları olmadan da təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Paytaxt ictimaiyyətinin ona “Fəxri bakılı” adı verməsi də təsadüfi deyil.

İllər, onillər keçir, yeni mahnılar, yeni ifaçılar, yeni dinləyicilər nəslə meydana gəlir, lakin Tofiq Quliyevin mahnıları zamanın itaətindən çıxaraq, bu gün də öz məlahətini, tərəvətini itirmir.

Azərbaycanın dahi bəstəkarı Qara Qarayev yazırdı: “Azərbaycan mahnısının yarınmasında Tofiq Quliyevin rolu böyükdür. O, Azərbaycan bəstəkarlarının mahnı yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan ifadə vasitələrini genişləndirərək və zənginləşdirərək bu janr sahəsində yeni intonasiya quruluşu yaratmışdır. Tofiq Quliyevin mahnıları nə-

inki Azərbaycanda, eləcə də onun hüduqlarından kənarda çox populyardır və çox sevilir.

Tofiq Quliyevin yaradıcılıq üföqləri mahnı janrı sahəsində çalıřan Azərbaycan bəstəkarlarının gənc nəslinə məxsus nümayəndələrinin istinad etdikləri ənənəyə çevrilmişdir”.

Azərbaycanda obraz-intonasiya quruluđu baxımından keyfiyyətə yeni kütləvi mahnının yaranmasındakı tarixi xidmətlər məhz Tofiq Quliyevə məxsusdur. Onun melodiyaları zənginliyi və emosionallığı ilə seçilir. Bu, bəstəkarın yaradıcılıq üslubunun əsas xüsusiyyətlərindən olaraq mahnılarına fərdilik, bənzərsizlik və səmimiyyət gətirir. T.Quliyevin melodiyalarının çoxu təbiətə görə milli musiqi çeşməsinə çevrilmiş və bu gün xalqımızın musiqi həyatını onlarsız təsəvvür etmək mümkün deyil.

Bəstəkarın mahnılarında milli musiqimizin, muğam, mahnı və rəqslərimizin səciyyəvi xüsusiyyətləri özünü aydın büruzə verərək, eyni zamanda, müasir kütləvi mahnının, estrada və caz musiqisinin xüsusiyyətlərini də özündə əks etdirir.

Musiqili komediyalar, kantatalar, instrumental əsərlər yazmış bəstəkarın yaradıcılığının leytmotivi mahnılar olmuşdur. Məhz bu sahədə Tofiq Quliyev dəst-xətti və fərdi üslub xüsusiyyətləri aydın müşahidə olunur.

Doğma yurdun mənzərəsinə, təbiətinə, xeyirxah, fədakar insanların əməyinə, məhəbbətinə həsr olunmuş bu mahnılar bəstəkarı populyarlaşdırmış, onun yaradıcılığının ən yüksək zirvəsi olmuşdur. Nəğməkar bəstəkar həqiqətən də “ürək mahnıları” yaradaraq bütün ömrü boyu bu janra sadıq qalmış və 200-dən artıq mahnıya “həyat vəsiqəsi” vermişdir.

Tofiq Quliyevin mahnılarını geniş nəfəsli melodiya, xalq musiqi dilinə yaxınlıq və s. cəhətlər fərqləndirir. Bəstəkarın mahnılarında musiqi ilə sözün vəhdəti tam dolğunluğu ilə öz həllini tapır. Onun mahnılarının melodiyaları həmişə intonasiya cəhətdən son dərəcə yeni və təbiidir, onlarda ahəngdarlıq və improvizasiyalılıq məhərətlə uyğunlaşır. Bu melodiyalara incəlik, romantik uçuş, poetikliklə yanaşı, ehtiraslı drammatizm də xasdır.

Mahnıların musiqi dili harmoniya zənginliyi, ifadəliyi, səmimiyyəti, ekspressivliyi ilə səciyyələnir. Onlarda nikbin, gümrəh obrazlar, həyatımızın müxtəlif sahələri, müasirlərimizin fikir və duyğuları, onların mənəvi aləmi təcəssüm olunur. Onun

mahnıları səsləndikdə bu musiqinin kim tərəfindən bəstələndiyini dərhal təyin etmək mümkündür. Tofiq Quliyevin dəst-xətti hər musiqi cümləsindən duyulur.

Məlumdur ki, Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığı milli təfəkkür normaları ilə Avropa təfəkkürü xüsusiyyətlərinin sintezinin, qovuşmasının müxtəlif nümunələri ilə zəngindir. Ayrı-ayrı sənətkarların fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq, onlardan hər birinin yaradıcılıq üslubunda bu proses müxtəlif səpkidə inkişaf edərək, şəxsi ifadə tərzini müəyyənləşdirməyə təsir göstərəcək ifadə vasitələrinin seçilməsi ilə müşayiət olunur.

Tofiq Quliyev novator axtarışları nəticəsində bu iki amilin qarşılıqlı əlaqəsi probleminin həllində öz üslubunu tapa bilmişdir. Bəstəkarın melodiyaalarında əsas amil olan və melodikada adekvat əksini tapan ahəngdarlıq, lirizm, lakonik quruluş forması məhz mahnılarında xüsusilə özünü aydın büruzə verir. Onun mahnılarının konstruksiya kamilliyi intonasiya inkişafının dramaturji məntiqi ilə vəhdət təşkil edir. Tofiq Quliyevin yaradıcılığında əsas amil olan mahnıvarilik onun musiqi dilinin bütün komponentlərində — harmoniyada, metro-ritmdə, forma düzümü və strukturda özünün adekvat əksini tapmışdır.

Tamlığı və təbiiliyi ilə seçilən Tofiq Quliyev üslubunda əsas rol müasir kütləvi mahnılara məxsusdur.

Tofiq Quliyev lirik bəstəkardır. Lirikası onun bütün yaradıcılığında əsas yer tutur və ana xəttini təşkil edir. Təsadüfi deyil ki, janr və mövzu rəngarəngliyi ilə seçilən bəstəkarın mahnılarını lirik əhval-ruhiyyə birləşdirir.

Sənətkarın lirikası heyranedicidir dərəcədə incə və şairanədir. Onun Nizami, Xaqani və Nəsiminin sözlərinə bəstələdiyi “Könlüm”, “Sevgilimə” (söz. Nizaminindir), “Bəxtəvər oldum” (Xaqani), “Gərəkməz” (Nəsimi) romansları şəffaf lirikası, yüksək emosionallığı, musiqi və poetik mətnin vəhdəti ilə səciyyələnərək Azərbaycan vokal musiqisinin ən gözəl nümunələri ilə bir cərgədə durur.

Mahnı mövzularının rəngarəngliyi, çoxşaxəliyi bəstəkarın müxtəlif Azərbaycan və rus şairlərinin yaradıcılığına müraciət etməsini şərtləndirir.

O, bir çox mahnılarını Səməd Vurğun, Nəbi Xəzri, Mixail Svetlov, Konstantin Simonov, V. Lebedev-Kumaçın sözlərinə bəstələmişdir. Onun vokal lirikasında Zeynal Cabbarzadənin poeziyası özünəməxsus yer tutur. Bəstəkarı Rəsul Rza, Süleyman

Rüstəm, Teymur Elçin, Tələt Əyyubov, V.Jarov və U.Vinnikovun aydın lirikası da cəlb etmişdir.

Bəstəkarın melodikası üçün səciyyəvi olan və gözəl bələd olduğu improvizasiya texnikası, müxtəlif lad strukturlarının sərbəst improvizasiyalı uzlaşmaları onun mahnı yaradıcılığında özünü aydın büruzə verir. Bununla yanaşı muğamlarımızda olduğu kimi, bu improvizasiya Tofiq Quliyevin mahnılarında dəqiq forma çərçivəsində təqdim edilir.

Bəstəkarın mahnılarından danışarkən fortepiano müşayiətinin rolunu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Vokal partiyasını müşayiət edən fortepiano burada təkcə təsviri xüsusiyyət daşımır. Forteplano Tofiq Quliyev mahnılarında melodiya böyük ifadəlik və kolorit verərək mahnının musiqisinin mühüm komponentinə çevrilir. Məhz müşayiət poetik və musiqi mətninin uzlaşmasında faktura dəyişkənliyini təmin edir və kompozisiyanın bütün tərkib hissələrinə diqqət yetirərək melodiya ilə mətnin həmahəng səslənməsinə nail olur.

Bu müşayiətin əsas funksiyalarından biri də qəhrəmanın obraz-intonasiya aləmini yaratmaqla yanaşı mahnının ümumi əhval-ruhiyyəsini dinləyiciyə çatdırmaqdır.

Tofiq Quliyevin mahnı yaradıcılığında caz musiqisi üslubunun təsir izlərini də müşahidə etmək olar. Bu da onun təbiətindən, caz musiqisinə olan marağından və ola bilsin ki, bəstəkarın A.Sfasmanın orkestrində pianoçu kimi çalışmasının da rolundan irəli gəlir. Bəstəkarın mahnı yaradıcılığında assimilyasiya olunan müxtəlif üslub xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, onun musiqisinə xas şüurlü nəzarət və ən başlıcası dərin xəlqilik, həmişə bəstəkarı eksperimental ifratçılıqdan qoruyurdu. Nəticədə Tofiq Quliyev tərəvətli, daxilən qanunauyğun və mükəmməl, sırf özünəməxsus üslubunu yarada bilmişdir.

İfaçılıq sənətinə tələbkarlıqla yanaşan bəstəkar mahnılarının taleyini Azərbaycanın ən gözəl müğənnilərinə həvalə etmişdir. Onun mahnıları Bülbülün diqqətini cəlb etmiş və dahi müğənni onun bir çox mahnılarının ilk ifaçısı olmuşdur. “Gözəldir”, “Vətənim dedim”, “Bəxtəvər oldum”, “Neftçi mahnısı” buna parlaq misaldır.

Xalqımızın görkəmli nəğməkarı Şövkət xanım Ələkbərova da ustad sənətkarın mahnılarının ilk ifaçılarından olmuş və özünün təkrarsız ifası ilə bəstəkarın ecazkar əsərlərindəki məzmunu, rəngarəng çalarları incə, nəcib duyğulu təfsirlə dinləyicilərə

çatdırmışdır. “Axşam mahnısı”, “Qəmgin mahnı”, “Bahar nəğməsi”, “Arzular”, “Axşam görüşləri”, “Mən sənin, sən mənim”, “İlk bahar” və b. mahnıları xatırlayaq.

Uzun illər Tofiq Quliyevin mahnılarını Rauf Atakişiyev, Firəngiz Əhmədova, Lütfiyar İmanov, Mirzə Babayev ifa etmişlər. Bəstəkarın mahnılarının gözəl təfsirçiləri sırasında Müslüm Maqomayevi, Fidan və Xuraman Qasımovaları da xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Onların ifasında bəstəkarın mahnılarının lent və videoyazıları “Qızıl fond”a salınaraq, milli musiqi incəsənətimizin dəyərli inciləridir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Tofiq Quliyev Azərbaycan melosunu kütləvi mahnının qabaqcıl nailiyyətləri ilə birləşdirərək özünün parlaq, fərdi üslubunu yaratmışdır. O, milli köklərə söykənərək xalq mahnı ənənələrini davam etdirmiş, Azərbaycan mahnı sənətini yeni janrlarla zənginləşdirmişdir. Mahnı janrında valsların təşəkkülü məhz Tofiq Quliyevin adı ilə bağlıdır.

T.Quliyevin yaradıcılığı müxtəlif mahnı təsərrüfatındakı mütərəqqi ənənələrlə də aşılannmış (İ.Dunayevski və V.Solovyov-Sedoy) təqdirəlayiq çalarları əxz etmişdir. Onun bu mənada İsaak Dunayevski haqqında xatirələrini yada salmaq yerinə düşərdi:

“Mənim bəxtim ikiqat gətirmişdi. Mən nəinki Dunayevskinin musiqisi ilə tanış idim, həm də hər bir sahədə — musiqinin yaranması və ifası, nəhəng konsertlərin təşkili, Bəstəkarlar İttifaqının mahnı bölməsinə rəhbərlik, musiqi əsərlərinin redaktəsində və çox-çox başqa işlərdə parlaq istedadı, comərdliyi ilə seçilən İsaak Osipoviçlə təmasda olmaq imkanım olub.

Əsərlərimin ilk nəşri Dunayevski ilə bağlıdır. 1948-ci ildə mən “Neftçilər mahnısı”nı Moskva musiqi nəşriyyatına təqdim etdim və onun redaktoru İsaak Osipoviç oldu. İ.Dunayevski gənc bir müəllifin işinə çox diqqət və qayğı ilə yanaşdı. O, əvvəlcə mahnını mənim ifamda dinlədi, sonra isə melodiyanı özü ifa etdi, müsbət qiymətləndirərək çapa hazırladı. Sonralar hər dəfə mənimlə rastlaşanda mütləq “Boqata neftgö strana rodnaə, zemlə rodnaə – Azerbaydjan”¹, – deyə oxuyurdu. Bu, uzun illər bizim aramızda parola çevrilmişdi. O vaxtlar mən Moskvada yaşayırdım, həm də Konservatoriyada təhsil alırdım. Sonralar aspiranturaya daxil oldum və mən Dunayevski ilə mahnı bölməsinin məşğələlərində görüşmək imkanı əldə etdim.

Bu, yeni vokal əsərlərinin təhlili ilə çıxış edən həssas pədaqoq, mahnı yaradıcılığının psixologiyasını, laboratoriyasını duyan Dunayevskinin qüdrətli bir mahnı bəs-

¹ «Qəlbimdə qaynar, qızıldan çaylar, şöhrətim, şanıam, Azərbaycan» — «Bakı haqqında mahnı»

təkarları nəslə üçün əsl məktəbi idi. Mən də konservatoriyanın ayrı-ayrı professorların sinfində oxuyan yeni nəslin bəstəkarları kimi, Dunayevskini öz müəllimim hesab edirəm.

Dunayevskini tanıyanlar onu özünü bütün varlığı ilə adamlara həsr edən, olduqca mehriban bir insan-vətəndaş kimi yadda saxlayıblar. Məni ən çox təəccübləndirən onun biliyə olan hədsiz yanğısı idi.

İsaak Osipoviç Azərbaycan musiqisini sevər, onu dərinləndən öyrənməyə çalışardı. Məni hər görəndə mütləq Azərbaycan musiqisini ifa etməyi xahiş edərdi. O, bizim “Kəklük” xalq mahnımızı çox sevərdi. Mən bu mahnını müxtəlif variantlarda ifa edərdim. Sonra İsaak Osipoviç özü mahnını çalar və öz harmoniyaları ilə bəzəyərək, Azərbaycan xalq musiqisini dərinləndən duyması ilə hamını heyran qoyardı.

Bizim musiqi ilə birgə məşğulluğumuz həm iş şəraitində, həm də Ruzada istirahət zamanı vaxtaşırı davam etdirilərdi. Yeni il gecələrinin birində böyük bir qrup bəstəkarlar qarşısında onunla birgə dördəlli ifa etdiyimiz improvizasiyalar konsertini heç zaman unuda bilmərəm.

İ.O.Dunayevski cəmi əlli beş il ömür sürdü, lakin insanlara necə də böyük bir xəzinə yadigar qoydu. Onun “Volqa-Volqa”, “Şən uşaqlar”, “Sirk”, “Uğurlu yol”, “Qapıçı”, “Varlı gəlin”, “Kapitan Qrantın uşaqları”, “Kuban kazakları”, “Bahar” və bu kimi filmlərə yazdığı musiqini heç zaman unutmaq mümkün deyil”¹.

Tofiq Quliyevin mahnılarının mövzu dairəsi çox genişdir. Onun yaradıcılığında vətən mövzusu (Azərbaycan, Bakı haqqında mahnılar), İkinci Dünya müharibəsi (“Yürüş”, “Geriyə bir addım da olmaz”, sözləri V.Surikovundur), “Döyüşçülər nəğməsi” (söz. Z.Xəlilindir), xalqlar dostluğuna (“Tiflis dənizi”, “Praqa haqqında mahnı”), zəhmət adamlarının fədakar əməyinə (“Neftçi nəğməsi”, söz. M.Svetlovun, “Saçaqlanan qızıl”, söz. A.Jarovundur) həsr olunmuş dostluq və məhəbbət haqqında yazdığı gözəl mahnıları dinləyici qəlbinə doğmadır, yaxındır.

Bəstəkar hansı mövzuya müraciət edirsə-etsin, onun qəhrəmanı aydın, öz şəxsi hisslərinin etirafında emosional daxili ehtizaza malik olaraq qalır.

Tofiq Quliyevin mahnılarını məşhurlaşdıran amillərdən biri də onun melodiyaalarının aydınlığı, əyaniliyi, yadda qalırılığıdır. Bəstəkar daim mahnılarına özünəməxsus-

¹ «Bakinski raboçi» qəzeti, 1980-ci il 31 yanvar.

luq, tərəvət gətirən intonasiya məğzini axtarır tapır. Müxtəlif üslub və janrlardan — Azərbaycan xalq mahnı və rəqsləri, muğam, caz, marş və valslardan istifadə edərək bəstəkar yaradıcılığının süzgəcindən keçirir, onları üzvi surətdə birləşdirib gözəl əsərlər, təkrarolunmaz mahnılarını bəxş edir. “Sənə də qalmaz”, “Sevgi nəğməsi”, “Qəmli mahnı”, “Üzüyümün qaşığı”, “Bəxtəvər oldum”, “Zibeydə”, “Sevgi valsı”, “Əziz dost” və s. bu qəbildəndir.

Tofiq Quliyevdən, onun çoxcəhətli mahnı yaradıcılığından danışarkən mütləq 30-40-cı illərin ümumi mənzərəsini xatırlamaq lazımdır. Çünki bunsuz Tofiq Quliyev mahnıların yaranma və ərsəyə gəlmə zəminindən xəbərsiz olarıq.

Ümumiyyətlə, tale Azərbaycan xalqına XX əsrdə qüdrətli bəstəkarlar ordusu bəxş etmişdir. Bu ordunun «əsgərləri» özlərinin mahnı yaradıcılığı ilə musiqi sənətimizin xəzinəsini xoşətirli çiçəkli laləzara çevirmişlər. Həmin əsrarəngiz laləzarlıqda ən gözəl «çiçəklər» sırasında Tofiq Quliyevə məxsus olanlar dərhal seçilir, sevilir. Bəli, XX əsr eyni zamanda milli peşəkar mahnı janrının təşəkkülü, tərəqqisi və vüsətli inkişafı ilə səciyyəvidir. Əlbəttə, bu barədə danışarkən dahi Üzeyir bəyin adını xüsusi vurğu ilə xatırlamalıyıq. Belə ki, məhz o, özünün ölməz sənəti ilə milli peşəkar mahnı yaradıcılığımızın özül daşını ilkin qoymuş, onun gələcək inkişafı naminə varlığını əsirgəməmişdir. Məhz XX əsrin ilk onilliklərində bilavasitə Üzeyir Hacıbəyovun, onun silahdaşlarının və tələbələrinin iştirakı və fəallığı nəticəsində musiqi mədəniyyətimiz yenidən qurularaq peşəkarlıq baxımından mütərəqqi istiqamətdə inkişaf yoluna yönəldilmişdir. Elə bu çağlardan da başlayaraq musiqimizdə yeni janrların və formaların yaranması, gənc kadrların (həm bəstəkarların və həm də müğənnilərin) yetişdirilməsi, musiqi təhsili şəbəkələrinin təşkili sahəsində misilsiz işlər görülməyə başlandı.

1922-ci ildə Üzeyir bəyin rəhbərliyi ilə açılan ilk «türk musiqi məktəbi» mühüm əhəmiyyət daşıdı. Asəf Zeynallı, Səid Rüstəmov kimi istedadlı yeni- yetmələr ilk musiqi təhsillərini burada aldılar. Sonradan isə bildiyimiz kimi, onlar məşhur bəstəkarlar kimi şöhrət tapdılar.

Məhz bu dövrdə respublikamızda bir sıra ifaçılıq kollektivləri yaradıldı ki, sonradan bunlar özlərinin məqsədyönlü fəaliyyətləri ilə bəstəkarlarımızın mahnı yaradıcılığı, vokal janrı sahəsində əzmlə çalışmalarına və dəyərli əsərlər ərsəyə gətirmələrinə səbəb oldu. Ü.Hacıbəyovun ilk notlu xalq çalğı alətləri orkestrini (1931),

Azərbaycan Dövlət xorunu (1936), Azərbaycan mahnı və rəqs ansamblını (1936) və b. kollektivləri misal çəkmək mümkündür. Asəf Zeynallı məhz bu məqamlarda özünün məşhur «Ölkəm» romansını yazdı. Bu gözəl əsər indi də görkəmli müğənnilərin repertuarını bəzəyir.

Beləliklə də belə bir vüsətli, qaynar yaradıcılıq aləmində ən çox tərəqqiyə çatıb xalqın ürəyinə dərhal yol tapan janr – mahnı oldu.

Əlbəttə, ilk peşəkar mahnılarımızın həyata «vəsiqə» qazanmalarında heç şübhəsiz, xalq yaradıcılıq çeşməsi – bayatılar, gözəlləmələr, laylalar, aşiq sənəti əvəzsiz rol oynamışdır. Lakin biz Azərbaycanda mahnı janrında misilsiz nümunələr yaradan Tofiq Quliyevdən bəhs edirkən təbii ki, həmin sahənin tarixi inkişaf mərhələlərinə ötəri də olsa nəzər yetirməliyik.

Məlumdur ki, mahnı – kütləvi janrdır. Mahnı incəsənətin ən demokratik və insanlar tərəfindən ən tez mənimsənilən, sevilən bir janrdır. Odur ki, ilk təşəkkül dövründə sənətkarlarımızın xalq yaradıcılıq çeşməsinə söykənmələri, oradan qidalanmaları təbiidir. Bu günün bəstəkarları da təkcə mahnı-vokal sahəsində yox, digər janrlarda da əsərlər yazarkən xalq yaradıcılıq nümunələrindən, el havalarından, muğam ladları və intonasiyalarından bəhrələnmiş, bu gün də bəhrələnirlər. Bəstəkarlarımızın opera və baletləri, simfonik muğamları, instrumental musiqi əsərləri və s. buna əyani sübutdur.

Bu, çox təbii prosesdir. Çünki xalq musiqisi peşəkar bəstəkar təxəyyülünün məhsulu olan əsərlərin qida mənbəyidir desək səhv etmərik. Mahnı janrında bənzərsiz musiqi nömrələrinin ilk yaradıcısı məhz xalq olmuşdur. Dərin ifadəliyi, parlaq emosionallığı, iti ritmlər və poetik obrazlarla seçilən xalq mahnılarımız Azərbaycan xalqının mənəvi sərvətlərindən ən zəngin bir hissəsini təşkil edir. Bu mahnılar heç bir dinləyicini biganə qoya bilməz.

Azərbaycan xalq mahnıları janr baxımından çox əlvan və rəngarəngdir. Onların sıralarında əmək mahnıları, tarixi, məzəli, lirik mahnılar var.

Üzeyir Hacıbəyov və Müslüm Maqomayevin 1927-ci ildə nəşr etdirdikləri «Azərbaycan türk xalq mahnıları» məcmuəsi xalq mahnı nümunələrinin ilk nəşri olaraq Azərbaycan mahnı incəsənətinin gələcək inkişafı üçün çox müsbət təsir göstərirdi. Artıq 30-40-cı illərdə Azərbaycanın gənc bəstəkarları Üzeyir Hacıbəyovun ənənələrini davam etdirərək tez-tez xalq mahnılarına müraciət etmiş, onları gözəl harmo-

niya, çoxşaxəli faktura və səciyyəvi xalq ritmli müşayiətlə zənginləşdirərək gözəl sənət əsərləri yaratmışlar. Bu dövrdə peşəkar mahnı yaradıcılığı sahəsində uğurla çalışan Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Asəf Zeynallı kimi klassiklərimizin ənənələrinə sadıq bəstəkarlar dəstəsi meydana gəldi. Səid Rüstəmov, Tofiq Quliyev, Fikrət Əmirov, Rauf Hacıyev, Niyazi, Cahangir Cahangirov, Zakir Bağirov, Süleyman Ələsgərov, Ağabacı Rzayeva, Hacı Xanməmmədov, Şəfiqə Axundova kimi bəstəkarlar musiqimizin qızıl fonduna daxil olmuş klassik sənət nümunələrini yaratmışlar.

Yeri gəlmişkən deyək ki, milli mahnı janrının inkişafında dram teatrlarında göstərilən tamaşalarda səslənən vokal nümunələr də əvəzsiz rol oynamışdır. İlk növbədə bu və ya digər səhnə əsəri üçün bəstələnmiş mahnılar sonradan teatr səhnəsindən «adlayıb» eşiyə çıxmış, müğənnilərin ifasında konsertlərdə səslənmişdir. Elə Cəfər Cabbarlının dram əsərlərinin tamaşalarına yazılmış mahnıları misal çəkə bilərik. Əfrasiyab Bədəlbəyli bu sahədə daha çox fəallıq göstərirdi. Cəfər Cabbarlı-Əfrasiyab Bədəlbəyli sənət dostluğu bənzərsiz yaradıcılıq məhsullarının doğulub yayılmasına güclü təkan verirdi. Maraqlı bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, Cəfər Cabbarlının qəfil ölümündən dərhal sonra Əfrasiyab Bədəlbəyli də artıq dram teatrında musiqi rəhbəri vəzifəsindən getmiş, onu həmin vəzifədə Tofiq Quliyev əvəz etmişdir. Tofiq Quliyev özünün tanınmış sələfinin yaradıcılıq ənənəsini səylə davam etdirərək məqsədyönlü və məhdsuldar iş fəaliyyəti ilə seçilmişdir.

Ümumiyyətlə 30-cu illər milli mahnı yaradıcılığı sahəsində nəzərə çarpan yeniliklərlə səciyyələnir. Bu illərdə kütləvi mahnının məzmunu və obrazlar dairəsi genişlənir. Vətəni, xalqı tərənnüm edən, təntənəli xarakterli himn-mahnılar meydana gəlir. S.Rüstəmovun «Qızıl əsgər», «Azərbaycan», Niyazinin «Vətən haqqında mahnısı», Tofiq Quliyevin «Azərbaycan» kimi müasir məzmunlu mahnıları məhz həmin illərdə meydana gəlmişdir.

1941-1945-ci illərdə xalq həyatının və faşist işğalçıları ilə mübarizəsinin təəcəssümü bütün sahələrdə olduğu kimi musiqi sənətinin də əsas məzmununu təşkil edirdi.

O illərdə yaradılan incəsənət əsərlərində, janrından asılı olmayaraq vətənpərvərlik, mərdlik, qəhrəmanlıq motivləri geniş vüsət tapır.

Həmin dövrdə kütləvi mahnı sahəsində keyfiyyətə yeni cizgilər meydana gəlir, bəstəkarlar qəhrəmanlıq-vətənpərvərlik mövzunu təcəssüm etdirərək kütləvi milli mahnıların yeni nümunələrini yaradırlar.

Ü.Hacıbəyovun «Döyüşçülər marşı», «Vətən ordusu», «Çağırış», «Cəbhəyə», «Ananın oğluna nəsihəti», S.Rüstəmov və Ə.Abbasovun bir çox mahnıları, C.Cahangirovun «416-cı diviziya» və başqa mahnılar bu qəbildəndir.

40-cı illərin əvvəllərində Tofiq Quliyevin də bir sıra mahnıları meydana gəlir.

Sonrakı illərdə sülh və azadlıq uğrunda mübarizə, əməyin və əmək adamlarının təsviri, insanın mənəvi həyatı, onun şəxsi hiss və düşüncələri və s. mövzular bəstəkarlarımızın müraciət etdikləri əsas mövzular idi.

Tofiq Quliyevin də yaradıcılığı bu dövrdə nəzərəcarpacaq dərəcədə fəallaşır. Onun mahnıları bütün ölkədə və onun hüdudlarından kənarında səslənərək Azərbaycan mahnı janrının inkişafında böyük rol oynamışdır. Gözəl, çiçəklənən doğma diyara vurğunluq, əməyi, gəncliyi, məhəbbəti, sədaqəti tərənnüm edən bu mahnılar emosionallığı, hərarəti ilə seçilir. Bəstəkarın mahnılarının fərqləndirici xüsusiyyəti onların ifadəsinin səmimiliyində, musiqi dilində, yeni tendesiyaların özünü büruzə verməsindədir. Burada intonasiya quruluşu və melodiyanın tipləri də əsas amillərdəndir. Mahnıların ritmik strukturunda da yeniliklər duyulurdu. Bütün bunlar ümumən mahnı yaradıcılığının daim təkmilləşməsi, ifaçılıq sənətinin yüksək olması, yeni təcəssüm vasitələrinin bərqərarlığından irəli gəlirdi. Mahnı yaradıcılığının ümumi mənzərəsini göz önünə gətirdikdə Tofiq Quliyevin öz istedadının qüdrəti ilə nəfəs verdiyi mahnılarının bu janrın təşəkkülü və inkişafı prosesində əvəzsiz rolu olduğunun bir daha şahidi oluruq.

Tofiq Quliyev bir yaradıcı musiqiçi, həmişə axtarışlarda olan narahat qəlbli sənətkardı. Sənətdə yenilik ruhunu yaşatmaq əzmi sayəsində öndə duranlardan idi. Və onun yaradıcılıq nailiyyətləri ümumən Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Tofiq Quliyev bir kosmik gəmi kimi öz dövrünün sənətkarlarından qoparaq sanki ulduzlarla qovuşmaq üçün səmalara ucalırdı. Ucaldıqca da ucalırdı.

Lap düzünə qalsa Tofiq Quliyevin mahnı yaradıcılığı toplum-toplum elə bil onun mahnı teatrıdır. Bəli, Tofiq Quliyevin məcazi mənada da olsa mahnı teatrı vardı. Həmin teatrın bədii tərtibatçısı da, musiqi müəllifi də, rejissoru da özü idi. İndi bu mövzunu bir qədər ətraflı şərh etməzdən qabaq çox mühüm bir məsələni yada salaraq bu-

na diqqəti cəlb etmək içtəyirəm. Təəsüf, çox təəsüf ki, uzun illər ərzində bizdə mahnı ifaçılarının rejissoru olmayıb. Bəlkə də vaxtilə səhnədə hərəkətsiz durub mahnı ifa edən rejissorsuz da keçinirdi.

Fəqət zaman-zaman oxu tərzı dəyişdikcə, müğənni səhnədə hərəkətə vardıqca, ritmi yaşadıqca rejissora ehtiyac artırdı. Odur ki, müğənni ilə müştərək işləyərkən Tofiq Quliyev bir növ rejissor funksiyasını da yerinə yetirirdi.

Mahnıların isə hər biri ayrı-ayrılıqda mono-səhnəciklər kimi göz önündə canlanır. İşıqlı hisslər qamması, emosional təsir qüvvəsi, şeirdəki poetik duyğu həmin mahnıların canıdır. Biz Tofiq Quliyevin eyni mahnısını müxtəlif müğənninin ifasında dinlədikcə (hərçənd bu, az-az hallarda olur, yəni bəstəkar hər bir müğənni üçün onun öz səsine, imkanlarına, istedadına, oxuma tərzinə uyğun mahnılar yazmağı sevirdi) müxtəlif hisslər keçiririk. Çünki Rəşid Behbudov, Şövkət Ələkbərova, Lütfiyar İmanov, Mirzə Babayev ayrı-ayrılıqda fərdi ifa tərzlərinə malikdirlər. Ancaq onlarla bir sırada bu və digər müğənninin ifasında Tofiq Quliyev təfəkkürünün məhsulu təravətini, şirinliyini itirmir. Çünki mahnının zəngin mayası, möhkəm özül daşı, rəvan, axıcı dili, təkrarsız melodiyası istər-istəməz müğənnini səfərbər edir, mahnını özünəməxsus yüksək ifaçılıqla dinləyiciyə çatdırmağa çalışır.

Tofiq Quliyev şeirə, şairə çox məsuliyyətlə yanaşırdı. Onun üçün şeir – mahnısında təcəssüm tapa biləcək qəlb dünyasıdır. Hər hansı mahnısında mütləq şairlə bəstəkar «məni» qovuşmalıdır. Beləliklə də füsunkar bir aləmin ilğımında dinləyicinin özünü də ağuşuna alıb aparmalıdır. İnsan ağrı-acısını, istəyini-sevgisini məhz bu aləmdə yaşamalıdır.

Tofiq Quliyev deyirdi: «Ürəyimə yavıq olmayan şeirə heç zaman mahnı bəstələməmişəm. Bir də heç zaman sözsüz mahnı yazmamışam. Yəni mütləq şeiri oxuyum, onu duyub dərk edirəm, beləliklə də onun musiqili yaşantısını bircə an da olsa hiss edirəm. Bundan sonra barmaqlarımı fortepianonun dillərinə toxundura bilərəm.

Təsirli şeir özü musiqi ladlarını bəstəkara diqtə edir. Bir də düzünü deyim ki, hər hansı mahnım və mən özüm vahidik. Mahnımı məndən, məni mahnımdan ayırmaq mümkünsüzdür. Çünki, hər bir mahnım hisslərim üzərində nəvaziş tapıb. Bir də mahnıda gərək bir həqiqət yaşasın. Həqiqəti yaşatmayan mahnı mənimçün heç nədir. Mahnı o zaman güclü təsirə malikdir ki, onda dramatik kulminasiya var. Mahnı sujetin əsas komponentlərindəndir. Bunsuz əsərin estetik təsir qüvvəsi yox dərəcəsinədə

dir. İşimdə bunları əsas tuturam. Ona görə də mənim üçün mahnı üzərində çalışmaq asan olduğu qədər də çətindir»...

* * *

Əlbəttə, Tofiq Quliyevin mahnılarının qəhrəmanları var və bu qəhrəmanlar müxtəlif xarakterə malikdir. Elə «Ögey ana» filmindəki İsmayılın «Quşlar, quşlar nə gözəl oxuyur» deyib oxuduğu mahnı ilə «Üzüyümün qaşını» müqayisə etmək kifayətdir. Birinci ərköyün böyümüş məktəbli İsmayılın şən ovqatlı bir mahnı obrazı kimi aydınlığı ilə canlanır, ikincisində dost haqqında elegiyavari söylənilən ahıl insanın həyati düşüncələrinin canlı lövhələri ilə qarşılaşırıq. Hər iki halda insan xarakterləri göz önündə canlanır.

Təbii ki, bir mahnıda insanın mənəvi aləmini bütünlüklə təcəssüm etdirmək qeyri-mümkündür. On, iyirmi mahnı belə bunu bütün dəqiqliyi ilə açma bilməz. Tofiq Quliyev yaradıcılığını fərqləndirən də onun məhz kiçik bir janr miqyasında, yəni tək bir mahnının həddləri çərçivəsində insanın daxili aləmini ən fərqli nöqtələrdən təsvir etmək bacarığıdır. Onun hər mahnısı sanki bir duyğunun, bir yaşantının kiçik hekayəsidir. Bəstəkarın fərdi sənət üslubu ilə bu özünəxas mikroaləmi müğənninin tam dolğunluğu və inandırıcılığı ilə canlandırması və dinləyicidə çox dərin mənəvi-emosional təsir yaratması önəmlidir.

Görünür, bu cəhətlərdən xəbərdar olan sevimli müğənnimiz **Şövkət xanım Ələkbərova** demişdir: «Bir konsert gecəsində Tofiq Quliyevin yüz mahnısını oxusam belə «yoruldum» demərəm. Əslində heç tamaşaçı-dinləyici də «bəsdi» kəlməsini dilinə gətirməz. Bilirsiniz niyə? Çünki, Tofiq mahnıları – ürəkdən su içib. Bu mahnılar o qədər axıcı, o qədər şirin, o qədər melodikdir ki, ifa zamanı səhnədə olduğunu unudursan, elə zənn edirsən ki, mahnının qəlbinə girib təsvirə gətirilə bilməyən hadisələrin canlı iştirakçısısan. Uzunillik yaradıcılıq həyatımda çox bəstəkarla, şairlə müştərək mahnı üzərində çalışmışıq. Çox musiqiçinin mahnısına qol-qanad verib pərvazlandırmışam. Ancaq nə gizlədim, Tofiq mahnıları qədər özümə doğma sandığım, ifa zamanı sanki quştək pərvazlanıb qanad açdığım, bütün ruhum-varlığım ilə duyduğum başqa birisinin əsərini təsəvvürümə gətirmirəm».

Tofiq Quliyev Azərbaycan mahnı yaradıcılığında nəinki yeni istiqamətin qurucusu, eyni zamanda yeni mahnının real təşkilatçısıydı. Ona görə də həmin mahnıla-

rın əksəriyyəti milli mahnı sənətimizin qızıl fonduna daxil olmuşdur. Tofiq Quliyevin öncə dediyimiz «mahnı teatri»nda əvəzsiz yeri özünəməxsus bir sıra keyfiyyətlə müəyyənləşib.

Məsələ təkcə bunda deyil ki, öz sənətinə çox məsuliyyətlə yanaşır. Əsas məqsəd – dinləyici də müğənni ilə birlikdə düşüncələrə dalsın, dinləyicini də fikir yürütməyə səsləyir. Onun mahnıları düşüncələrimizin katalizatorudur. Məhz buna görə də o, mahnının mətninə ciddi fikir verir, sözlərin düzülüşünə, bədiiliyinə, axıcılığına xüsusi tələbkarlıqla yanaşırdı. Çünki bilirdi ki, yaxşı müasir mahnı ancaq yaxşı şeirə bəstələnmə bilər. Tofiq Quliyev söhbətarası həmişə deyirdi ki, «müğənni səhnədə mahnını yalnız ürəklə oxumamalıdır. O, mahnını ilk növbədə həm ürəklə və üstəgəl bütün varlığıyla oxumalıdır».

Tamamilə doğrudur.

Korifey müğənnilərin dinləyicilərdə çox güclü emosional duyğu yaratmaq bacarığını yüksək qiymətləndirən bəstəkar çalışırdı ki, bu emosiya fikrə-düşüncəyə əsaslansın, əhatəli assosiativ həyat dairəsində olsun.

Bəstəkarın mahnıdakı fəlsəfi və estetik fikri məhz müğənninin yüksək ifadəliliyi sayəsində tamaşaçının varlığına hopsun. Bu zaman heç bir ekspressiv hala yol verilməsin.

Mahnı-monoloq, mahnı-ballada, mahnı-rəqs, nəhayət, mahnı-aktyor ustalığı... Belə bir təxmini bölgü götürüb mahnı yaradan bəstəkar yüksək ustalıqla insanın daxili aləmini, sevinc və kədərini, düşüncələrini ön plana çəkir və həssaslıqla, böyük səmimiyyətlə əks etdirir.

Deyilənlərə onu da əlavə edə bilərik ki, Tofiq Quliyev mühüm bir amili əla duyurdu: o, elə bir ölkədə yaşayıb yaradır, elə bir nəğməkar xalqın oğludur ki, bu məmləkətdə mahnı insanın mənəvi-ruhi varlığına hakimdir, bu xalqın gözəl səsi, gözəl musiqi duyumu vardır.

Tofiq Quliyev yaşadığı dövrün nəbzini əla duyurdu. Müasirlərinin estetik tələblərindən, musiqi zövqlərindən, milli özünəməxsusluğundan xəbərdardı. Və yaradıcılıq fəaliyyətində bu «mikromühitlərdən» yetəri qədər istifadə edirdi. Digər tərəfdən milli mentalitetimiz də ona məlumdu. Odur ki, bəstəkar bütün yaradıcılığı boyu ərəsəyə gətirdiyi mahnıları ilə həm xalqın estetik zövqünün cilalanmasını, həm müxtəlif təbəqəli dinləyici-tamaşaçıda yeni mahnı janrına səmimi münasibətdə olmasını,

həm də təzə oxu tərzini qavramalarını, bunların hamısının küll halında sənətsevərlərə aşılmasını əsas götürürdü. XX əsrin ən azı son 50-55 ili ərzində böyüyən nəsil məhz Tofiq Quliyev və digər belə peşəkar bəstəkarlarımızın ciddi əsərləri zəminində estetik zövqlərini cilalamışdır.

Tofiq Quliyevin nəğmələri uzunömürlüdür. Çünki o, kütlələrin bədii maraqlarının inkişafını, incəsənətə tələblərini nəzərə alaraq mahnılarını irəliyə — sabahkı günə istiqamətləndirir. Bu mahnılar 40-50-ci illərdən bizim günlərə addımlayır, bu gün də yeni yaradılmış mahnılarla yanaşı estradada səslənir və öz nikbinliyi, daxili hərarətilə, aydın dinamikası ilə ürəkləri fəth edir.

60-cı illər bəstəkarın yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü idi. Bu dövrdə onun “Qızılaxtaranlar” və “Sənin bircə sözün” operettaları ilə yanaşı, böyük qrup mahnıları yaranır: “Axşam görüşləri”, “Tez gəl”, “Bakının qızları”, Bakı haqqında silsilə nəğmələri, “Azərbaycana gəlin”, “Ordenli Bakı”, “Bahar bayramı”, “Moldova-Azərbaycan”, Gürcüstan haqqında silsilə nəğmələri, “Qız qalası”, “Səninlə”, “Gəl, ay qız”, “Dedim-dedi” kimi mahnılar məhz həmin dövrdə bəstəkarın əməyinin aydın təzahürüdür.

Bəstəkarın xatirələrindən:

“1961-ci ildə Azərbaycan radiosunda yeni bir veriliş səsləndi – “Axşam görüşləri”. Bu verilişi yaratmaq təşəbbüsçüsü görkəmli yazıçımız Rəsul Rzanın oğlu Anarın idi. Veriliş hələ efirə çıxmamışdan əvvəl Anar atasından və məndən bu verilişə bir mahnı başlanğıcı yazmağı xahiş etdi. Və tezliklə bu mahnı yarandı”.

“Axşam görüşləri” Tofiq Quliyevin əksər mahnılarının təfsirçisi unudulmaz müğənnimiz Şövkət xanım Ələkbərovanın ifasında musiqimizin “Qızıl fondu”na daxil olmuş, bu gün də dinləyiciləri təsirləndirməkdədir.

* * *

«Tofiq möcüzəsi». Bəstəkarın mahnılarını çox zaman beləcə səciyyələndirirlər. Bu deyimdə böyük həqiqət vardır. Rusiya Federasiyasının tanınmış bəstəkarı A.Paxmutova sanki bu fikrin məbədi olaraq demişdir: «Mahnı yazan çoxdur. Rusiyada da, Ukraynada da, Gürcüstanda da, eləcə də Azərbaycanda da... Həmin sahədə küllü vuran bəstəkarlar mənsub olduqları xalqın milli lad-intonasiya zəminində ərsəyə çıxardıqları əsərlər tərifəlayiqdir. Lakin bu çoxluğun içərisində tək-tək olanlar

da vardır ki, onlar öndədirlər. Bütün parametrlər və perimetrlər ölçüsünə cavab verən çox gözəl, lətif nəğmələri sənətsevərlərə bəxş etmişlər. Elə mahnıları ki, milli çərçivələri aşaraq müxtəlif dilli xalqların ümumi malına çevrilmişdir. Nəzərdə tutduğum müəlliflərdən biri də azərbaycanlı Tofiq Quliyevdir.

50-60-cı illərdə Tofiq Ələkbər oğlunun mahnılarının necə yayıldığına canlı şahidiyəm. Xüsusən «Zibeydə» mahnısı.

1959-cu ildə Moskvada Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti ongünlüyü çərçivəsində Azərbaycan estrada orkestri moskvalılar qarşısında çıxış edirdi. Tofiq Quliyevin mahnıları səslənəndə yerlərdən dərhal müğənniyə qoşulur, istər-istəməz nəgahani bir xor oxunması alınır.

T.Quliyevin fortepiano da neçə dəfə ecazkar çalğısının da canlı şahidiyəm. Hər-dən fikirləşirəm, qərībədir, qüdrətli istedad sahibi olan Tofiq Ələkbər oğlu elə bir cə pianoçu kimi çıxışları ilə də yüksək zirvələri fəth etmiş olardı. Amma yox, belə də Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin xəzinəsi Tofiq Quliyev mahnıları olmadan yoxsul görünərdi»...

* * *

Tofiq Quliyevin Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixində tutduğu yeri səciyyə-ləndirərkən bir bəstəkar kimi mahnı yaradıcılığına üstünlük verdiyimiz halda, onun digər janrlarda da sənət uğurları qazandığını qeyd etməmək olmaz. Ənənəvi balet, kantata, oratoriya, simfonik və instrumental musiqi janrlarına müraciət edən bəstəkar onları milli tərənnüm süzgəcindən keçirərək musiqi mədəniyyətimizə gözəl töhfələr vermişdir.

Tofiq Quliyev həmişə yaradıcılıq axtarışlarında olmuş, müraciət etdiyi mövzuların ifadəsi üçün yeni orijinal yollar aramışdır. Məhz buna görə də onun yaradıcılığı janr rəngarəngliyi ilə seçilir.

Bəstəkarın yaradıcılığına nəzər saldıqda, onun musiqinin hər hansı sahəsinə müraciət etməsindən asılı olmayaraq, eyni dərəcədə böyük istedadla, bacarığa malik sənətkar olduğunu görürük. Dediklərimizi onun 50-ci illərin sonunda yaratdığı «Moskva haqqında mahnı» kantatasına şamil etmək olar. Rəsul Rzanın sözlərinə solist, xor və simfonik orkestr üçün yazılmış bu kantata iri masştablı əsərdir. Təntənəli himn xarakterli kantatanın poetik mətni xalqlar dostluğunu, sevinc mövzusunu simvolikləşdirir.

Kantata 1959-cu ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan mədəniyyəti ongun-lüyündə ifa olunmuşdur.

Klassik 5 hissəli rondo formasında yazılmış «Moskva haqqında mahnı» kantata-sının mövzu materialını xalq mahnı yaradıcılığı, kütləvi mahnı və kantata-oratoriya janrlarından irəli gələn melodik intonasiyalar təşkil edir.

Milli və Avropa ladlarının sintezini mahir ustalıqla uyğunlaşdıran bəstəkar əsərə «Qalanın dibində» Azərbaycan xalq mahnısını daxil etmişdir.

Əsərin əsas kompozisiya xəttini iki mövzu – müəllif və xalq mövzuları təşkil edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Tofiq Quliyevin musiqi təfəkkürünün təyinedici xüsusiyyətlərindən biri forma sərbəstliyinin, faktura quruluşunun konstruktiv vəhdəti burada da özünü büruzə verir.

Kantatanın fakturası bütövlükdə akkord harmonik xoral üslublu olsa da, onun melodikası vokal təbiətlidir.

Əsərin ideyasının açılmasında təzadlı mövzuların konstruktiv birləşmələrindən istifadə edir. Belə ki, əsas mövzunu baslarda, instrumental müşayiətdə, xalq mahnısını isə orta registrdə soprano və tenorda səsləndirən bəstəkar vokal-polifonik inkişaf prinsiplərindən istifadə etmiş, bu sadə melodiyanı getdikcə lad-harmonik ünsürlərlə (lad-harmoniya, ritm, tembr səviyyəsində) zənginləşdirərək simfonikləşdirilmiş möhtəşəm bir əsər yaratmışdır.

«Moskva haqqında kantata»sının harmonik dili və orkestr partiyası xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bəstəkarın mahnı yaradıcılığında olduğu kimi, musiqi dilinin əsas komponenti olan müşayiət burada da əsərin məzmununun açılmasında mühüm funksiyalardan birini daşıyır.

Rəngarəng harmonik boyalar, polifonik üslublar, koloritli orkestr səslənməsi bu əsəri bəstəkarın bədii ustalığının daha bir nümunəsi kimi təqdim edir.

80-cı illərdə bəstəkar yenə də bu janra müraciət edərək O.Hacıqasımovun sözlərinə «Bahar Respublikası» kantatasını yazır. Bu əsər ilk dəfə Azərbaycan bəstəkarlarının VI-cı qurultayında ifa edilmişdir. Səmimi və aydın ifadə tərzini, melodik zənginliyi, orkestrləşdirilməsi və forma bitkinliyi ilə diqqəti cəlb edən bu əsər bəstəkarın çoxcəhətli istedadının aydın təzahürüdür.

Nəbi Xəzrinin sözlərinə bəstələnmiş və alman faşizmi üzərindəki qələbənin 40 illiyinə həsr edilmiş oratorianın da müəllifi Tofiq Quliyevdir.

Bu böyük kamil əsər bəstəkarın mürəkkəb formaya yiyələnmə ustalığını, bədii təfəkkürünün yetkinliyini nümayiş etdirir.

1967-68-ci illərdə Tofiq Quliyev «Məhəbbət haqqında mahnı» baletini bəstələyir (libretto müəllifləri K.Bokkadoro və V.Rıyov). Bir-biri ilə təzadlı surətdə birləşən üç xoreoqrafik novella — «Payız», «Toska» və «Atalar» baletin əsasını təşkil edir. Əsərin süjet xətti vətənə məhəbbət, sevgi və insan şəxsiyyətinin tərbiyəsi problemləri ilə bağlıdır.

Tofiq Quliyevin simfonik orkestr üçün bəstələdiyi əsərlər arasında «Azərbaycanın sevinci» rəqs süitası, «Təntənəli uvertüra», «Xoreoqrafik süita», «Qaytağı» bu janrda bəstəkarın ən maraqlı yaradıcılıq nümunələrindəndir.

Tofiq Quliyevin simfonik yaradıcılığında xüsusi yeri onun «Simfonik rəqslər»i tutur. Bu parlaq və əlvan janr lövhələri bəstəkarın fortepiano üçün işlədiyi «15 Azərbaycan xalq rəqsləri»nin əsasında ərsəyə gəlmişdir.

Simfonik orkestrin geniş ifadə imkanlarını böyük həssaslıqla duyan, zəngin yaradıcılıq təxəyyülünə malik Tofiq Quliyev orkestr koloriti sahəsində orijinal tapıntıları ilə fərqlənən, Azərbaycan xalq havalarına yaxın olan orijinal melodik materialı inkişaf etdirmiş və xalq rəqslərinin nümunələrini öz yaradıcılıq süzgecindən keçirərək relyefli, plastik, parlaq-emosional lövhələr yaratmışdır.

Bəstəkarın yuxarıda qeyd etdiyimiz «Ögey ana», «Görüş», «Qızmar günəş altında» kinofilmlərinin musiqisi əsasında yazdığı simfonik süitalar mahnı mövzularının zənginliyi, bədii obrazların ümumiləşdirilməsi, intonasiyaların konkret ifadəsi ilə səciyyələnir və kompozisiya bütövlüyü ilə seçilir.

Süitaların hissələrinin quruluşunda musiqi və dramaturgiya baxımından möhkəm bir daxili məntiq vardır. Bu səbəbdən onlar müstəqil bədii əsər kimi qavranılır.

Tofiq Quliyev yaradıcılığının müxtəlif dövrlərində instrumental musiqiyə də müraciət etmişdir. Bu əsərlərin sayı bir o qədər çox olmasa da onlar ifaçıların repertuarına, eləcə də tədris proqramlarına daxil edilərək pedaqoji repertuarı genişləndirmişdir. Onun yaradıcılıq irsində fortepiano əsərləri xüsusi yer tutur. Tofiq Quliyev «15 Azərbaycan xalq rəqslərinin işləmələri», prelüdlər, variasiyalar, «Qaytağı» konsert

pyesi, «Cəmiləin albomu» məcmuəsi, «Gənclik valsı», «İdmançılar valsı» kimi əsərlərin müəllifidir.

Qeyd etdiyimiz kimi Tofiq Quliyev gözəl improvizator-pianoçu, böyük ifaçılıq imkanlarına malik olduğundan onun fortepiano əsərləri ifa üçün çox əlverişlidir. Bəstəkar fortepiano texnikasının müxtəlif üsullarından istifadə edərək yeni təfsir prinsiplərini tətbiq etməklə milli fortepiano musiqimizi daha da zənginləşdirmişdir.

Tofiq Quliyevin milli ruhla aşılınmış fortepiano əsərləri zəngin melodiya, ladintonasiya, metroritmik quruluşu ilə fərqlənərək bəstəkarın bənzərsiz istedadından xəbər verir. Onun fortepiano üslubunda da mahnı janrına meyillilik aydın nəzərə çarpır.

Tofiq Quliyevin 1955-ci ildə nəşr edilmiş «15 Azərbaycan xalq rəqslərinin işləmələri» əsəri bu sahədə ilk nümunələrdəndir. Səid Rüstəmovun «Azərbaycan xalq rəqsləri» məcmuəsindən götürülmüş rəqs melodiyaları bəstəkarın dediyinə görə «dəyişiksiz qalmışdır».

Bu fortepiano işləmələrinin forma təşəkkülündə ritm, lad, harmoniya mühüm rol oynayaraq faktura ilə yanaşı pyeslərin səslənmə məğzinin daim yeniləşməsinin əsas amili kimi çıxış edir. Adi birsəslili hamofon faktura polifonik elementlərlə zənginləşərək bəstəkarın bu sahədə böyük ustalığına dəlalət edir.

1960-cı ildə bəstələnmiş, milli və Avropa musiqisinin ənənələrini özündə cəmləşdirən prelüdləri formaca mükəmməl, tematik məzmununa görə lirik pyeslərdir. Bəstəkarın lirik təbiəti bu əsərlərdə dolğun və parlaq şəkildə əks olunur.

Tofiq Quliyevin prelüdləri üçün səciyyəvi olan melodik ekspressiya ilə yanaşı, bəstəkarın üslubunun ən parlaq xüsusiyyətlərindən olan harmoniyanın rəngarəngliyini də xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bəstəkara xas olan aydın, sırf millilik, təsviri ahəngdarlıq, poetik obrazların açılmasında romantik coşğunluq prelüdlərdə tam aydınlıqla özünü büruzə verir.

Tofiq Quliyevin prelüdləri geniş vüsət tapmış və bir çox pianoçunun repertuarında, eləcə də tədris proramalarında özünəməxsus yer tutmuşdur. Bunlar milli fortepiano musiqisinə dəyərli töhfələrdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəstəkarın ikinci prelüdü (g-moll) skripka ilə fortepiano və violonçel ilə fortepiano üçün işlənmişdir.

Bəstəkarın fortepiano üçün əsərləri arasında variasiyalar – b-moll (1955-ci il) xüsusi yer tutur. Mövzu və 10 variasiyadan ibarət bu silsilə parlaq, əlvan janr lövhələridir – lirik mahnı, məzəli miniatür, tokkata və s. Bu əsərdə Tofiq Quliyev özünü fortepianonun ifadə imkanlarını həssaslıqla duyan, zəngin yaradıcılıq təxəyyülünə malik olan bir sənətkar kimi göstərir.

1984-cü ildə Moskvanın «Sovetski kompozitor» nəşriyyatı Tofiq Quliyevin «Cəmilənin albomu» adlı fortepiano üçün 12 uşaq pyesləri məcmuəsini çap etmişdir. Bəstəkarın öz sözləri ilə desək, «bu mənim nəvəm Cəmilənin həyatının üç ilinə həsr olunmuş bir musiqili hekayədir». Hər pyesin başlığı bunu aydın canlandırır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Tofiq Quliyev yaradıcılığının ilk çağlarında uşaq musiqisinə muraciət etmiş və bir sıra əsərlərini bu mövzuya həsr etmişdi. «Uşaq və buz» (söz. M.Ə.Sabirindir), «Mənim qızım» (söz. Zeynal Cabbarzadənin), «Bahar bayramı» (söz. Mirvarid Dilbazinindir), «Ögey ana» filmindən «İsmayılın mahnısı», «Bizim bağ» mahnıları bu qəbildən olan əsərlərdir. Tofiq Quliyev «Görünməz Dimka», «Belosnejka və 7 qnom» tamaşalarına, «Şir evdən getdi» filminə musiqi bəstələyərək uşaq aləmini böyük ustalıqla təcəssüm etdirmişdir. Bu musiqi parçalarında sevinc, uşaq gülüşünün qılgıcımı, nəvaziş və xeyirxahlıq hiss olunur.

«Cəmilənin albomu» məcmuəsində bəstəkar ifadəli musiqi obrazları yaradaraq, uşaq psixologiyasını duymaq qabiliyyətini aydın surətdə nümayiş etdirir.

Məcmuədəki pyeslər təzadlı surətdə sıralanaraq, ilk növbədə kiçikyaşlı uşaqlar və məktəblilər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bəstəkar uşaq aləminin əsas cizgilərinin «musiqi portretlərində» onların düşüncəsinin, təxəyyülünün inkişafı üçün imkan yaradır.

Məcmuədə rəqs ritmli pyeslər xüsusi yer tutur. Bunlardan çox temperamentli, parlaq – «Ləzginka», «Lirik vals» – plastik və səmimi hisslərlə aşılınmış və bu janrda yazılan əsərlər üçün səciyyəvi olan duyğu və əhval-ruhiyyəni təsvir edir, «Rəqs» – Azərbaycan xalq mahnı və rəqslərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini qabarıq şəkildə nəzərə çarpdırır. «Gölün sahilində» və «Marş» pyesləri proqram xarakterli olaraq, parlaq təsviri və lakonizmi ilə gənc ifaçılarda böyük maraq doğurur.

«Seva və velosiped» S.Prokofyev musiqisinin fonizm effektlərini xatırladır. Bu pyesdə gənc ifaçının qarşısında fortepianonun bütün bədii koloristik xüsusiyyətləri

açılır. «Qəmgin mahnı», «Lay-lay», «Gəzinti» pyesləri öz lirik, xəyalpərəst obrazları ilə məcmuənin gözəl nümunələrindəndir.

Ümumiyyətlə, «Cəmilənin albomu» məcmuəsi gənc ifaçıların istər tədris, istərsə də konsert repertuarının bəzəyi sayıla bilər.

Tofiq Quliyevin 1984-cü ildə yazdığı fortepiano üçün «Qaytağ» konsert pyesi əvvəllər nəşr olunmuş eyniadlı pyesin yeni redaksiyasıdır.

Bu əsər tanınmış pianoçu, SSRİ xalq artisti Fərhad Bədəlbəyliyə həsr olunmuşdur. «Qaytağ» pyesi parlaq fakturasına, temperamentinə, obrazların əlvanlığına, ritmik kəskinliklərinə, virtuoz xüsusiyyətlərinə görə çox tez bir zamanda məşhurlaşaraq milli pianizmin parlaq nümunəsi olmuşdur.

* * *

Tofiq Quliyevin yaradıcılığına nəzər saldıqda 50-ci illərin birinci yarısını bəstəkarın yaradıcılığının çiçəklənən dövrü və pedaqoji fəaliyyətinin başlanğıcı kimi səciyyələndirmək olar. 1954-cü ildə Moskva Konservatoriyasının aspiranturasını bitirən Tofiq Quliyev Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında opera və orkestr, alətsü-naslıq fənnləri üzrə dərs demişdir.

O, 1958-ci ildən Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının bədii rəhbəri, bir qədər sonra müdiri vəzifələrində çalışır. Həmin ildə bəstəkar respublikanın əməkdar incəsənət xadimi fəxri adını almış, 1959-cu ildə isə Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif olunmuş və eyni zamanda Azərbaycanın Ali Sovetinə deputat seçilmişdir.

Tofiq Quliyev istedadının yeni, başqa bir tərəfi onun musiqi-ictimai fəaliyyəti idi.

1968-ci ildə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının katibi, sonralar birinci katibi və 1990-cı ildə Bəstəkarlar İttifaqının VII qurultayında sədri seçilmiş, həyatının 30 ilini bu şərəfli işə həsr edərək, ömrünün sonunadək bu vəzifədə çalışmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 60-70-ci illər Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin bütün sahələrində çiçəklənmə dövrü kimi səciyyələnilir. Bu dövrdə bəstəkarlarımızın yaratdığı simfonik, instrumental, vokal əsərləri, baletlər, musiqili komediyalar dərin ideya məzmunu, mövzu rəngarəngliyi, həqiqi novatorluğu ilə seçilir. Məhz bu dövrdə Azərbaycan musiqisinə dünya şöhrəti gətirmiş Q.Qarayevin “Don Kixot” simfonik qravürləri, III simfoniyası, F.Əmirovun “Gülüstən Bayatı Şiraz” simfonik muğamı və “Azərbaycan kapriçciosu”, S.Hacıbəyovun “Simfonik orkestr üçün Kon-

sert” kimi əsərlər ərsəyə gəlmiş, C.Hacıyevin V simfoniyası, A.Məlikovun III və IV simfoniyaları, X.Mirzəzadənin “Oçerklər-63” və “Triptix”, A.Rzayev, V.Adıgözəlovun simfonik əsərləri milli simfonik musiqimizi daha da zənginləşdirmişdir.

Tofiq Quliyevin Bəstəkarlar İttifaqına rəhbərlik etdiyi o illərdə keçmiş SSRİ-nin şəhərlərində keçirilən Azərbaycan incəsənəti günlərində Opera və Balet Teatrının, simfonik orkestrin, ayrı-ayrı ifaçıların qastrol səfərləri zamanı Azərbaycan incəsənət ustalarının yaradıcılıq əlaqələri gündən-günə genişlənir, bəstəkarlarımızın əsərləri bir çox şəhərlərin dinləyiciləri tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılır.

Moskva, Leningrad teatrlarının səhnələrində Q.Qarayevin “Yeddi gözəl”, “İldırımli yollarla”, A.Məlikovun “Məhəbbət əfsanəsi”, F.Əmirovun “Min bir gecə”, Niyazinin “Çitra” baletləri tamaşaya qoyulmuşdur.

Respublikanın musiqi sənətinin inkişafında böyük rol oynayan musiqi festivalları, Ümumittifaq və respublika müsabiqələri, “Musiqi baharı” kimi festivallar keçirilmişdir.

60-cı illərdən başlayaraq mütəmadi olaraq ifaçıların Zaqafqaziya müsabiqələri keçirilir. Bu müsabiqələr gənc musiqiçilərin yaradıcılıq səviyyələrinin inkişafında mühüm amil idi.

Məhz həmin illər ərzində Tofiq Quliyev gənc bəstəkar kadrlarının yetişdirilməsi sahəsində çox məhsuldar çalışmış, Azərbaycanın musiqi həyatında fəal iştirak etmişdir. Gənc bəstəkarların əsərlərinin ifasının təşkilində onun böyük xidmətləri olmuşdur.

Respublikada bütün ədəbi-bədii, mədəni tədbirlərin – plenum, qurultay, musiqi festivalları, olimpiadalarda, müsabiqələrdə, televiziya və radionun musiqili-ədəbi verilişlərində, bütün musiqi məclislərində Tofiq Quliyevin iştirakı, qısa sözü həmin tədbirlərə xüsusi, təkraredilməz rəvnəq verirdi.

1976-cı il martın 25-də M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının səhnəsində vətən, sülh və dostluq haqqında mahnılar səslənərək ənənəvi bahar bayramı — uşaqlar və gənclər üçün musiqi həftəsinin açılışı ciddi marağa səbəb oldu. Bu tədbirin təşkilatçısı bilavasitə Tofiq Quliyev idi.

1976-cı ilin oktyabrında məktəblilərin III respublika mahnı və rəqs bayramında, Bakı ictimaiyyəti nümayəndələrinin iştirakı ilə 1977-ci ilin yanvarında keçirilən Hin-

distan Respublikasının 27-ci ildönümünə həsr olunmuş tədbirdə, habelə Vaqif Mustafazadənin xatirə gecəsində, Bakı caz festivalında, Beynəlxalq uşaq gününə həsr olunmuş məktəblilərin bədii özfəaliyyət respublika olimpiadasında, Şuşada Bəstəkarlar İttifaqı şəhər təşkilatının açılmasında, Uşaq bədii özfəaliyyət kollektivlərinin və gənc ifaçıların III respublika baxış-müsabiqəsində, “Bakı payızı” musiqi festivalları və bir çox digər tədbirlərdə onun bir vətənpərvər sənətkar, təcrübəli mədəniyyət xadimi kimi bütün varlığı ilə iştirakı, çıxışlarında çox dəyərli tövsiyələri həmin tədbirlərin iştirakçılarının yadından çıxmıyacaqdır.

Tofiq Quliyevi yetişməkdə olan gənc nəslin musiqi-estetik tərbiyəsi problemləri də çox narahat edirdi. O, bu sahədə də böyük işlər görürdü. Oqtay Rəcəbov və Vidadi Xəlilovla birgə tərtib etdikləri ümumtəhsil məktəbləri üçün eksperimental musiqi proqramının işlənilməsinə və tətbiqinə görə Azərbaycan Lenin Komsomolu mükafatına layiq görülmüşdür.

Böyük sənətkar olmaqla yanaşı, ustad hamıya qarşı çox xeyirxah, qayğıkeş və sadə insan idi. Yüksək mədəniyyət sahibi kimi o, əhatəsində olanlarla xoş rəftarı, şirin ünsiyyətdə olmaq qabiliyyətinə malik idi. Həmişə pərəstikşarların əhatəsində olması da yəqin ki, bundan irəli gəlirdi. Tofiq müəllim qəlbinin istiliyini, qayğıkeşliyini heç kimdən əsirgəmirdi, respublikasını, xalqını sevən əsl vətənpərvər sənətkar kimi qibətə doğururdu.

Yaradıcı şəxsiyyətlər arasında baş verən hər bir kiçik narazılıqları, söhbətləri həmişə bir ağsaqqal müdrikliyi ilə yoluna qoymağı bacaran Tofiq Quliyevin böyük diplomat bacarığını, inzibati keyfiyyətlərini də qeyd etmək lazımdır. O illərdə Azərbaycan bəstəkarlarının arasındakı sağlam rəqabət gözəl sənət əsərlərinin yaranmasına təkan verirdi. Respublikada bəstəkar yaradıcılığı böyük vüsət almışdı. Məhz o illərdə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqına rəhbərlik edən Tofiq Quliyevin bu sahədə zəhməti az olmamışdır.

Geniş ictimai fəaliyyəti dinləyicilərin qəlbinə oxşayan yeni-yeni aydın emosional musiqi əsərləri yaratmasına heç də mane olmurdu.

* * *

Tofiq Quliyevin yaradıcılığını araşdırarkən onun dövrü mətbuatda mədəniyyətimiz, musiqi sənətimiz barədə və s. mövzularda çıxan yazıları maraq doğurmaya bil-

mir. Həmin məqalə və müsahibələr onun estetik baxışlarını, dərin təfəkkür tərzini, narahat qəlb döyüntülərini aydın büruzə verir.

«Cavanlar hesabat verirlər», «Söhbət faydalı oldu» və onlarca qəzet məqaləsinə və mətbuatda verdiyi bu səpkili müsahibəyə nəzər yetirmək kifayətdir. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində respublikamızda mahnı yaradıcılığına həsr olunmuş geniş müzakirədə Tofiq Quliyevin çox sanballı yazı ilə çıxış etməsi həmin müzakirənin aktuallığını, sanbalını, əhəmiyyət dərəcəsini daha artırmış oldu. Bəstəkar xalq içərisində narahatlığa səbəb olan, musiqi ictimaiyyətində ciddi etirazlar doğuran problem məsələlərə toxunaraq mahnı yaradıcılığından, düşündürücü həllivacib işlərdən ürək yanğısı ilə söhbət açır. Musiqimizi yad təsirlərdən qorumaq, ifaçılarımız içərisində bir sıra hallarda təsadüf olunan nihilist hallara qarşı çox kəskin vətəndaş mövqeyini bildirir, hamını, xüsusən də bəstəkarları, musiqişünasları, dəyərli ifaçıları bu hallara qarşı qəti mübarizəyə səsləyir.

Yazılarının birində o, ürək yanğısı ilə göstərir ki, aləm Azərbaycan muğamlarından qidalandığı, bir çox xalqların tanınmış bəstəkarları bizim xalq mahnılarımızın havalarından bəhrələndiyi halda, biz niyə kor-koranə başqa xalqların melodik çalalarını, ifalarını yamsılamalıyıq? Axı, buna hacət yoxdur!

Tofiq Quliyev böyük qürur hissi ilə nəzərə çarpdırır ki, Azərbaycanda öz milli kökündən bəhrələnib dünya səhnələrində dinləyiciləri vəcdə gətirən neçə-neçə dəyərli musiqiçilərimiz vardır. O yazır:

“Bizim mahnı ənənələrimiz olduqca zəngindir. Azərbaycan mahnıları ölkəmizin sərhədlərindən çox-çox uzaqlarda belə məşhurdur. İllərin, əsrlərin sınağından çıxmış klassik xalq mahnılarımız müasir bəstəkarlarımıza ən böyük örnək olmalıdır.

Azərbaycan müasir mahnısı iki istiqamətdə inkişaf edir: kütləvi mahnılar və estrada mahnıları. “Kütləvi mahnı” ifadəsi o deməkdir ki, onun auditoriyası son dərəcə genişdir. Belə mahnılar ən yaxşı təbliğat vasitəsi olduğundan melodik-ritmik xüsusiyyətləri və milli intonasiyası ilə, yüksək professional səviyyəsi ilə seçilməlidir. Yeni musiqi obrazları təmiz, şəffaf xalq musiqisi xəzinəsindən gəlmişdir. Ancaq belə mahnılar ölməzlik qazanır, bütün dövrlərə cavab verir...

...Bir neçə kəlmə də həvəskar bəstəkarlar haqqında. Son zamanlar istedadlı həvəskarlar yetişmişdir. Bu onu göstərir ki, xalqın mədəni səviyyəsi getdikcə yüksəlir. Amma həvəskarların əsərlərinə qarşı o qədər də tələbkar deyilik. Efirdə və konsert

salonlarında professionallardan daha çox həvəskarların mahnıları oxunur. Bu müəlliflərin də günahı çoxdur. Onlar öyrənmək, öz üzərində işləmək, keyfiyyətə fikir vermək əvəzinə kəmiyyət dalınca qaçırlar. Bu ondan irəli gəlir ki, respublika Xalq yaradıcılığı evi bədii özfəaliyyət kollektivləri ilə, həvəskar bəstəkarlarla düz işləmir. Hörmətli muğam ustası Əhməd Bakıxanov “Yazanı gərək həvəsləndirəsən” məqaləsində qeyd edirdi ki, yaxşı mahnının professional, yaxud həvəskar tərəfindən yazılmasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Mən deyərdim ki, var. Bizim həvəskar bəstəkarların yaradıcılığında professionalıq çatışmazlığı təbiidir. Lakin onlar musiqi təhsili almalı, bəstəkarlıq texnikasına yiyələnməlidirlər. Həvəskar bəstəkarların mahnılarına təcrübəli müğənnilərin tez-tez müraciət etməsi də işə ziyan vurur. Nəticədə istedadlı həvəskar müəllif mahnı yaradıcılığına çox asan bir yol kimi baxır, eyni melodiyaları döndə-döndə təkrar etməklə kifayətlənir. Burada istər-istəməz böyük fransız yazıçısı Anatol Fransın aşağıdakı sözləri yada düşür: “İncəsənətin iki qorxusu var: professionalıqdan məhrum olan istedad, istedadın məhrum professionalıq”¹.

Göründüyü kimi bəstəkarın fikirləri, irəli sürdüyü problem məsələlər bu gün də aktuallığını itirməmişdir.

Bəli, bir həqiqətdir ki, müasir mahnı sənətinə çox sayda təsadüfi adamlar, fərdi üslubdan təsəvvürü belə olmayan “həvəskar bəstəkarlar” gəliblər. Onların yazıları türk, fars, ərəb, bəzən də ispan musiqisinin təsiri altında olub, bir çox bəstəkarların mahnılarını xatırladır. Bəlkə də bu həvəskarların arasında istedadı olanlar da az deyildir. Lakin ustadın dediyi kimi, “professionalıqdan məhrum olan istedad” heç bir fayda verməz.

Bu mövzu ilə əlaqədar 90-cı illərdə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında mahnı bəstəkarlığı sinfində təhsil almış tanınmış, istedadlı, mahnıları sevilə-sevilə oxunan, öz dəst-xəttləri ilə seçilən **Hikmət və Nailə Mirməmmədli**lər Tofiq Quliyevin onların həyatında və hər şeydən öncə yaradıcı şəxsiyyət kimi formalaşmalarında ki əvəzsiz rolunu belə xatırlayırlar: “Hər şeydən əvvəl Tofiq Quliyev pak və təvazökar, savadlı və istedadlı, ona müraciət edənlərə öz yardım əlini uzadan və, nəhayət, böyük intellektə malik bir insan idi. İndi də onun ahəngdar hərəkətləri, səsindəki harmoniya, ruhumuza, beynimizə həkk olmuş ifadələri şəxsən mənim vı-arlığımda silinməz izlər buraxmışdır.

¹ «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 19 iyun 1971-ci il.

Xatirimdədir, ikinci kursda oxuyurduq. Harmoniyadan bizə dərs deyən Xanlar Məlikov Avropa ladlarını dörd muğam üstündə harmonizə etməyi tapşırırmışdı. Bəstələrimizi dinləyən Xanlar müəllim bizə bəstəkarlıq fakültəsinə daxil olmağı məsləhət gördü. O, Süleyman Ələsgərovu sinfə dəvət etdi. Süleyman müəllim bizi dinlədikdən sonra Tofiq Quliyevin yanına apardı. Mən “Azərbaycan”, Nailə isə “Bakı” mahnısını ifa etdik. Bizi bəyəndi (sonralar bu mahnıları Mələkxanım Əyyubova /“Azərbaycan”/ və Xuraman Qasımova /“Bakı”/ ifa etmişlər).

O gündən bizə çoxdan bəri sənətinin vurğunu olduğumuz, pərəstiş etdiyimiz insanla ünsiyyətdə olmaq, onun dəyərli məsləhətlərini eşitmək xoşbəxtliyi nəsib oldu.

Biz Tofiq Quliyevlə həm Konservatoriyada, həm də Bəstəkarlar İttifaqında dərs keçirdik... O bizə həmişə deyirdi: “Tutduğunuz yoldan heç vaxt nə sağa, nə də sola dönməyin. Mən həmişə sizin musiqinizi ayıra bilirəm: bu Hikmətin yolu, bu isə Nailənin yoludur. Əgər siz tutduğunuz yoldan dönməsəniz, kimsə yolunu azıb Azərbaycan musiqisini xarici musiqi ilə qarışdırsa, sizə baxıb yenə öz yoluna, Azərbaycan musiqisinə qayıda bilər. Necə ki, mən bütün ömrüm boyu yalnız Azərbaycan musiqisini təbliğ etmişəm”.

Sənətdə keçdikləri yollardan və bu yolda qazandıqları uğurlardan söhbət salarkən Nailə və Hikmət həmişə sənətlərinə düzgün istiqamət verən, yol göstərən Tofiq Quliyevə ömürləri boyu minnətdar olduqlarını dönə-dönə təkrar edirlər.

“Tofiq müəllim tələbələrinə qarşı ciddi və tələbkar olmaqla yanaşı, çox diqqətli və qayğıkeş idi. Xatirimdədir, dördüncü kursda oxuyurdum, qızım olmuşdu. Dərslərə uşaqla gəlmək məcburiyyətində idim. Görərdiniz, bu dahi bəstəkar uşaqla necə davranırdı. O, uşaqla – uşaq, böyüklə - böyük idi. Həddindən artıq sadə insan idi. Çox məzəli, duzlu zarafatları vardı.

Tofiq Quliyev heç vaxt tələbələrini tərifi etməzdi. Yalnız bir dəfə Bəstəkarlar İttifaqındakı iş otağında dərs keçən zaman Azərbaycan Televiziyasının hazırladığı “Gəl səhərim” verilişi ilə əlaqədar Tofiq Quliyevdən müsahibə almağa gəlmiş müxbirlə söhbət əsnasında onu narahat edən mahnı yaradıcılığı problemlərindən danışarkən təsadüfən bunun şahidi olduq: “Bəstəkarlar İttifaqının sədri kimi mənim yanıma əllərində öz əsərlərini Əli də gətirir, Vəli də. Mən isə professional qulağa malik bir bəs-

təkar kimi, çox vaxt onların musiqisini ayırd edə bilmirəm. Lakin Hikmətlə Nailə bir evdə yaşayır, bir yerdə yeyir, içir, mənşə onların üslubunu ayırıram”.¹

* * *

Bəstəkarın musiqi həyatının cari məsələləri ilə əlaqədar dərc etdirdiyi məqalələr arasında özünün sanballığı ilə seçilən çoxdur. “Neft daşlarında konsert”, “Hələ çox işlər görməliyik”, “İstedad” (Asəf Zeynallının anadan olmasının 70 illiyi münasibətilə), “Görkəmli musiqi xadimi” (T.Xrennikovun anadan olmasının 60 illiyi münasibətilə), “Qoy ölüm sevinməsin” (Fikrət Əmirovun xatirəsi ilə əlaqədar), habelə “Oxuyur Müslüm Maqomayev”, “Azərbaycan musiqisi dünya orbitində” adlı məqalələri bu qəbildəndir. Onun F.Əmirovun “Nizami” simfoniyası barədə təəssüratı, respublikanın xalq artistləri Gülağa Məmmədov, bəstəkar Zakir Bağırov və digər sənət ustalarımız haqqında qeydləri çox təqdirəlayiq mahiyyət kəsb edir.

Gənc musiqiçilərin respublika baxışı, habelə rəngarəng müsabiqələrlə bağlı saysız-hesabsız məqalələri onun müdrik bir sənətkar kimi nəzəri baxışlarını, dəyərli rəy və təkliflərini, təəssüratını, amal və əqidəsini, doğma incəsənətimizin sabahı haqqında düşüncələrini dolğunluğu ilə əks etdirir.

Tofiq Quliyev hər hansı musiqi xadimi barədə öz təəssüratını bildirərkən ilk növbədə həmin adamın yaradıcılığına sənətin ümumbəşəri meyarı ilə yanaşib qiymətini verir. Belələrinin hər birinin yaradıcılığının fərdi, özümlü tərəflərinə də ciddi nəzər salır, bədii duyumlarını açıqlamağa çalışır. Bu da onun yazılarına xüsusi bir dəyər əşiləyir.

Qara Qarayevin anadan olmasının 50 illiyinə həsr olunmuş məqaləsində Tofiq müəllim dahi bəstəkarı “əzəmətli musiqimizi qüdrətli çiyində saxlayan” kimi səciyyələndirərək yazır: “İstedadlı bəstəkar Q.Qarayev haqqında yazmaq həm asan, həm də çətindir. Asandır ona görə ki, deməyə söz çoxdur. Çətindir ona görə ki, bu haqda xeyli yazılmışdır...”

Q.Qarayev həm yaradıcılıqda, həm də həyatda ciddi fərdi xüsusiyyətlərə malik bir simadır. Bir məqalədə onun barəsində ətraflı bəhs etmək qeyri-mümkündür. Bu ondan irəli gəlir ki, Qara daim axtarışlar aparan, yeni-yeni yollar arayan bir sənətkardır.

¹ Tofiq Quliyevin sözləri olduğu kimi verilir. Verilişin videoyazısı H. və N.Mirməmmədlilərdə saxlanılır.

O, lap gənc yaşlarından ciddi adam olmuşdur. Bəstəkarın ciddiliyi hər şeydə — sənət, dost, kitab, əqidə seçməkdə özünü göstərmişdir. Hələ 15 yaşı olanda Puşkinin əsəri üzrə “Daş qonaq” operasını yazmaq qərarına gəlmiş, lakin qoca Darqomijskinin onu yüz il qabaqladığını öyrənəndə dərinədən kədərlənmişdir.

Yaradıcılığına ciddi münasibət bəsləməsi Qara Qarayevə xüsusi iş rejimi, iş vaxtını düzgün bölmək keyfiyyəti bəxş etmişdir. Artıq 30 ildir ki, o, tam ciddiyyətlə və gərgin yaradıcılıqla sənətini davam etdirir. Onun müasiri olan biz bəstəkarlar Q.Qarayevin yazmış olduğu 80-dən artıq böyük əsərin necə meydana gəlməsinin canlı şahidi olmuşuq. Hər bir yeni əsərdə köhnəlikdən əsər-əlamət belə yoxdur. İstedadlı bəstəkar özünü təkrarlamağı və geriyyə qayıtmağı qətiyyənlə sevmir. Cəsarətli axtarış yolları ilə o, daim yeniliyə doğru can atır. Bəstəkarın bu yaradıcılıq axtarışları heç də qondarma novatorluq əlamətləri deyildir. O, daxili bir ehtiyac, zəruriyyət hissi ilə həmişə yenilik ardınca gedir. Məhz yeniliyə can atmaq, onu duymaq və tərənnüm etmək ehtiyacı üzündən 30-cu illərdə “Sarskoye selo abidəsi” əsərini bəstələmişdir.

Q.Qarayev yeniliyi köhnə dillə vəsf etmir. O, yeni insan, yeni vətəndaş, yeni cəmiyyət — gördüyü və duyduğu bütün bu yeniliklər haqqında ancaq yeni dillə, yeni rəng və yeni intonasiya ilə danışmağı sevir. Qeyri-tarixi əhvalatlar yaratmaq, yaxud fərdi yaradıcılıq xülyalarına qapılmaq Q.Qarayevə yaddır. Sözlərin əsl mənasında o, dialektikdir. Ancaq bu yol hətta qüdrətli bəstəkarın özü üçün də az çətinlik törətmir. Axı, o tapdalanmış, asan yollarla irəliyə getməyi xoşlamır.

İnkişafın yolu uzun olmaqla bərabər, çətin və yoxuşludur. Q.Qarayev yorulmaq nə olduğunu bilmədən bu yolda cəsarətlə addımlayır. Məhz buna görə də onun hər yeni əsəri musiqimiz, həmçinin həyatımız barədə yeni sözdür. İdeyalılıq və bədiilik Qara üçün ayrılmaz vəhdət təşkil edir. Buna görə də onun nailiyyətləri heç zaman köhnəlmir.

İstedadlı bəstəkar dinləyicini mütəəssir etməyi bacarır. Onun əsərlərini dinlədikdən sonra astadan zümzümə edə-edə, yüngül addımlarla tamaşa salonunu tərk etmək mümkün deyildir. Xeyr, bu musiqi insanı düşündürür, həm də dərinədən düşündürür”.

* * *

Dünyanın bir çox ölkələrində olan Tofiq Quliyev əksər halda öz əsərlərini fortepianoda səsləndirir, bununla da həm bəstəkar və həm də pianoçu kimi təkrarsız istedadını büruzə verir, səsləndirdiyi əsərlərin həm melodik rəvnəqini tamaşaçılara çatdırır, həm də mahir pianoçu kimi salondakıların qəlbinə yol tapır. Doğma vətəninin, sevimli Bakısının alovlu təbliğatçısı olan, ana yurdunu çılğın məhəbbətlə vəsf edən bəstəkar Tofiq Quliyevlə ifaçı Tofiq Quliyev birləşərək xalqın yüksək mədəniyyət carçısı olmaqdan məmnun qalırdı.

1977-ci ilin mayında Avstriyada Azərbaycan Respublikasının günləri keçirilirdi. O zaman SSRİ mövcud idi və Azərbaycan da Sovet İttifaqının tərkibindəydi. Bəzən xarici məmləkətlərdə bu və ya digər milli respublikanın timsalında SSRİ günləri keçirilirdi. Haqqında söhbət açmaq istədiyimiz tədbir də bu qəbildəndi. Beləliklə, həmin il mayın 16-dan etibarən Avstriyada başlanan günlərin sahibi Azərbaycan idi.

Mayın 16-da Vyananın mərkəzində qərar tutmuş Panfi sarayının iclas salonu adamlarla doluydu. Avstriya-Sovet cəmiyyəti federal idarəsinin geniş toplantısı keçirildi. Avstriya-Sovet cəmiyyətinin katibi Frans Mervald Azərbaycan xalqının tarixi keçmişi və bu günü, elm, incəsənət, mədəniyyət sahələrində qazandığı nailiyyətlər barədə ətraflı məruzə etdi. Avstriyada Azərbaycan günlərinin uğurla başa çatacağına ümidvar olduğunu bildirirdi.

Azərbaycanın mədəniyyət naziri Z.Bağirov cavab nitqində son onillərdə respublikamızın həm iqtisadi və texniki, həm də mədəniyyət sahələrindəki gözəgəlimli uğurlarından söhbət açaraq, bu günlərdən sonra xalqımızın Avstriya ictimaiyyəti arasında daha yaxşı tanınmasına təsir göstərə biləcəyini bildirirdi.

Sonra Azərbaycan incəsənət ustalarının çıxışları başlandı. Dövlət mahnı və rəqs ansambli, müğənnilər, instrumental ifaçılar ürəkləri fəth etdilər. Azərbaycan təsviri sənət ustalarının sərgisi isə avstriyalıları heyran qoydu.

Avstriyaya hazırlıq məqamında bədii proqramın tərtibi, repertuarın hərtərəfli zəngin olması üçün bəstəkar Tofiq Quliyev çox zəhmət çəkdi. Nəhayət, sənətçilər dəstəsinin rəhbəri kimi Avstriyaya gedən Tofiq Quliyev, həm pianoçu, dirijor kimi, həm də mahnıları səslənən bəstəkar-müəllif kimi də təmsil olundu.

Avstriyalılar Azərbaycan incəsənət ustaları ilə görüşlərdən çox məmnun qaldılar. Professor Alons Marerin təbirincə desək, bu səfərdən sonra Avstriya ictimaiyyəti

Azərbaycanı kəşf etdi. Təbii ki, bütün bu nailiyyətlərdə proqramın bədii rəhbəri olmuş Tofiq Quliyevin böyük əməyi hər cür tərifə layiqdir.

* * *

... Bir qədər sonra Varşavada, dahi polyak bəstəkarı F.Şopenin yaradıcılığı ilə bağlı irimiq yaşlı toplantı keçirildi. O zamankı SSRİ-dən Polşaya gedən dörd bəstəkardan biri də Tofiq Quliyev idi.

Bəstəkarın Şopen yaradıcılığına çox böyük istəyi və məhəbbəti vardı. İndi bu böyük bəstəkarın adı ilə bağlı onun vətəninə səfəri sözün həqiqi mənasında Tofiq Quliyevin sevincinə səbəb olmuşdu. Azərbaycanlı sənətkarın Polşada görüş və söhbətlərində, çıxışlarında Azərbaycan-Polşa mədəni-ədəbi əlaqələrinin elə məqamlarına toxunurdu ki, bu yerli ictimaiyyətinin çox ciddi marağına səbəb olurdu. Əslinə qalsın Tofiq Quliyevin dərin intellekt və dünyagörüşünün təzahürü olan fikir və düşüncələri elə bizlər üçün də dəyər kəsb edirdi. Onun iki xalqın ədəbi-mədəni əlaqələrinin ümumi mənzərəsini qısa formada açılması – hələ çox-çox öncə Azərbaycan xalq dastanı «Koroğlu»nun A.Xodzko tərəfindən tərcüməsi, Abbasqulu ağa Bakıxanovun polyaklarla isti münasibətləri, tez- tez Varşavada olması, muğam ustalarımızın, instrumental xalq çalğı alətlərində çalan virtuoz ifaçılarımızın — tarzən və kamançaçalanlarımızın Polşa paytaxtında vaxtı ilə qrammofon vallarının buraxılması barədə ətraflı məruzəsi bu qəbildəndir. Tofiq Quliyev polyak həmkarlarına onu da söylədi ki, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Bakıda etnik polyaklar yaşayırdılar. Şəhərimizin həyatında, onun qurulmasında milliyyətə polyak olan arxitektorların, mühəndislərin, texniklərin də müəyyən rolu vardır. Və biz onları həmişə ehtiramla yad edirik.

Şopen Azərbaycanda sevilir, yaradıcılığına ehtiramla yanaşılır. Azərbaycan Dövlət simfonik orkestrinin konsertlərində Şopen əsərləri də səslənir. Görkəmli pianoçularımız Rafiq Quliyev, Fərhad Bədəlbəyli, Validə Rəsulova, Arzu Ələsgərov və başqalarının repertuarında Şopenin müxtəlif əsərləri mühüm yer tutur. F.Şopen polyak və fransız xalqlarına doğma olduğu qədər də Azərbaycan xalqına əzizdir.

Tofiq Quliyev bir axşam polyak sənət dostları arasında ikən onların xahişi ilə fortepianonun dillərini «cana» gətirdi. Şopenin bir neçə əsərini səsləndirdi. Qulaq asanlar məəttəl qalmışdılar; onlar Tofiq Quliyevi tanınmış bir bəstəkar kimi qəbul etmişdilər. İndi isə onların qarşısında ecazkar bir pianoçu əyləşmişdi. Həmin axşam

hamı Şopen musiqisinin heyrətamiz təsiri altında idi. Eyni zamanda azərbaycanlı sənətinin çoxcəhətli və rəngarəng yaradıcılıq aləmi ilə də çulğalaşmışdılar.

Qonaqlar öz heyrətlərini də gizlətmirdilər. Uzaq Azərbaycandan – Şərq aləmindən gəlmiş bir sənət xadiminin Şopen yaradıcılığından bu qədər xəbərdar olması, üstəlik bir pianoçu kimi yüksək sənətkarlıq nümunəsi göstərməsi təsirli idi...

Tofiq Quliyevin xarici ölkələrə belə maraqlı səfərləri çox olmuşdur. Ən önəmli si budur ki, olduğu yerlərdə o, təkcə öz yaradıcılığını, ifaçılıq ustalığını, geniş erudisiyasını, intellektual səviyyəsini, zəngin dünyagörüşünü nümayiş etdirməmişdir. O, eyni zamanda ümumilikdə Azərbaycan incəsənətini, xalqımızı layiqincə təmsil etmiş, elimizə-obamıza başucalığı gətirmişdir.

* * *

Tofiq Quliyevin təşkilatçılıq bacarığını qiymətləndirərkən, ümumiyyətlə, respublikamızda müxtəlif estrada kollektivlərinin yaradılmasında, «Qaya» vokal-instrumental kvartetinin ərsəyə gəlməsində, Bakı filarmoniyasının direktoru və bədii rəhbəri kimi orada nəzərə çarpan müsbət dəyişikliklərdə misilsiz xidmətini yada salmaq lazımdır. Xüsusən keçmiş SSRİ məkanında, habelə bir çox xarici ölkələrdə böyük şöhrət tapmış «Qaya»nın mənəvi valideyni, şübhəsiz, Tofiq Quliyevdir. Moskvada vokalçıların böyük və ciddi müsabiqəsinin qalibi olan «Qaya» məhz Tofiq Quliyevin yaxından köməyi, məsləhətləri və qayğılı münasibəti sayəsində boy ataraq təkmilləşmiş, yaradıcılıq yollarında addım-addım irəliləyərək, sənət zirvəsinə qalxmışdır. Kvartetin bədii rəhbəri və solisti **Teymur Mirzəyev** deyir:

«Tofiq Quliyevin adı bir bəstəkar kimi xalqımıza yaxşı bəllidir. Lakin onun necə fədakar azərbaycanlı olması, qayğıkeş, ürəyiaçıq insan olması bəlkə də çoxuna məlum deyil. 1960-cı illərin ortalarında biz dörd gənc ifaçı Tofiq müəllimlə görüşdük, planlarımızı açıqladıq. Dərhal fortepiano arxasında oturdu. Bir-bir bizim səsimizi dinlədikdən sonra fikrini bildirdi. O, nəinki bizə xeyir-dua verdi, mütəmadi olaraq görüşlər təyin etdi. Repertuarın seçilməsi, xalq mahnıları üzərində işləmələr, kvartet üçün dörd səsin uyarlığına cavab verən xüsusi əsərlər bəstələnməsi və s. məsələlərdə bizim bir növ bədii rəhbərimiz, qayğıkeşimiz, əsas istinadgahımız oldu. O zaman çox mötəbər sayılan vokal kvartetlərin Ümumittifaq müsabiqəsində birinci yeri tutduq və bu ilk uğurdan sonra peşəkar kollektiv kimi dünya səhnələrində müvəffəqiyyətlə

konsertlər verdik. 30 ildən çox müddətdə hansı uğura nail olmuşuqsa, bunda heç şübhəsiz, Tofiq Quliyevin əvəzsiz payı vardır».

«Qaya» vokal kvartetinin yaradılmasına nikbin yanaşan, sonradan isə onun sənət yolunda boy atıb təkmilləşməsi naminə varlığını əsirgəməyən Tofiq Quliyev bu xeyirxah əməlinə görə də həmişə hörmətlə yada düşür...

İndiyə kimi yaddaşlardan silinməyən, son dərəcə populyar qrupun əvəzolunmaz solistlərindən biri, hal-hazırda özünəməxsus dəst-xətti ilə dinləyicilərin ürəklərinə yol tapmış **«Bəri bax» ansamblının bədii rəhbəri Rauf Babayev** bəstəkar Tofiq Quliyevlə bağlı xatirələrini belə şərh edir:

«Tofiq Quliyevlə ilk görüşdən əvvəl keçirdiyim həyəcan indiki kimi yadımdadır. Sevinclə qorxu hissi bir-birini əvəz edirdi. Axı, zarafat deyil, xalqımızın sevimli bəstəkarlarından biri, sənətdə yenicə addım atan «Qaya»nın ifaçılarına etimad göstərmiş, yaradıcılıq əməkdaşlığına razılığını vermişdi.

Tanışlığımızın elə ilk dəqiqələrindən bu böyük insanın əsl pedaqoq olduğunun şahidi olduq. Ustad sənətkar saldıği dostluq körpüsü vasitəsilə sıxıntı çəkən gənc ifaçıları özünə yaxınlaşdırma bildi».

İllər ötdükcə «Qaya» püxtələşir və Azərbaycan incəsənətində yeni bir səhifə açmağa müvəffəq olur. Bu işdə bəstəkar Tofiq Quliyevin kvartet üçün yazdığı bir sıra mahnıların rolu az olmayıb. «Sevinc nəğməsi» (söz. Onegin Hacıqasımovun), «Toy mahnısı» (söz. Ənvər Əlibəylinin) və b.

Tofiq Quliyevlə bağlı xatirələr çoxdur və onların heç biri yaddan silinməyib. 1966-cı il idi. O dövrdə respublikanın mədəniyyət naziri Rauf Hacıyev bizi yanına dəvət etdi və 15 gündən sonra Moskvada keçiriləcək Ümumittifaq müsabiqəsində iştirakımız təklifini təkidlə irəli sürdü.

Bu xəbər bizi sevindirməyə bilməzdi, lakin qarşımızda bir sıra ciddi maneənin olması bizi çıxılmaz vəziyyətə salmışdı. Məsələn ondaydı ki, müsabiqənin şərtlərinə görə I və II turlarda 2-3 mahnı, III turda isə – sərbəst seçimli yeni mahnının ifası nəzərdə tutulmuşdu. «Sizə yalnız bir adam kömək edə bilər, – deyən Rauf Hacıyev gülümsündü. – Tofiqə müraciət edin, axı, o sizi çox əzizləyir».

Bəli, Tofiq Quliyev nəinki Moskva müsabiqəsi üçün qısa müddətdə gözəl mahnı bəstələdi («Bakının qızları», söz. P.Simonovundur), hətta məşq üçün Bəstəkarlar İttifaqının binasında bizim üçün xüsusi bir otaq da ayırdı. Səhər-axşam apardığımız

məşqlər bizi tamamilə yormuşdu, Tofiq müəllim də tez-tez baş çəkib öz dəyərli məsləhətlərini verirdi.

Nəhayət, səbirsizliklə gözlənilən gün gəlib çatdı. Üç turdan ibarət Ümumittifaq musiqi müsabiqəsinin şərtləri gözlənilmədiyindən daha sərt idi. Bununla yanaşı, Moskva səhnəsində Baltikyanı, Gürcüstan, Orta Asiya və b. respublikalardan gəlmiş vokal-instrumental ansamblların, solo ifaçılardan Alla Puqaçova, İosif Kobzon, Viktor Vuyaçıç, Maysuradze kimi sənət ustalarının çıxışı L.Utyosov (sədr), A.Tsfasman, R.Lagidze, T.Quliyev və b. görkəmli bəstəkarlarla təmsil olunmuş münisflər heyətinin aliliyi birincilik uğrundakı yarışı rəğbətli etməklə yanaşı, son dərəcə çətinləşdirirdi.

I və II turlardan sonra biz irəlində idik. R.Lagidzenin – «söz yox, onlar ən yaxşıdırlar», T.Quliyevin – «görürsən, bu dördlük sizin yeddisəsli ansambl kimi səslənir» – sözləri indiyədək xatirimdədir.

III tur başa çatdı. Müzakirələrdən sonra zala daxil olan münisflər heyəti arasında Tofiq müəllimin təbəssümü və əli ilə «əla» işarəsi bizim qalib olduğumuzu bəyan etdi.

O zaman Moskvada Azərbaycandan gəlmiş ansamblın I yer qazanması çox böyük hadisə idi. Bu uğurumuzla biz sözsüz ki, Tofiq Ələkbər oğluna borcluyuq».

Aktual müsahibə

– Tofiq müəllim, sizə elə gəlmirmi ki, Azərbaycan estradası deyək ki, 20 il bundan əvvəl həyat hadisələrinə, mənəvi proseslərə daha yaxın idi?

T.Q. – Ortayaşlı musiqi pərəstişkarları yaddaşlarına müraciət etsələr, başqa qənaətə gəlmək üçün, mənə, heç bir əsas qalmır. Doğrudan da o vaxtlar Azərbaycan estrada musiqisi özünün bəxtəvər dövrünü yaşayırdı. Rəşid Behbudovun səsi dünyanın müxtəlif meridianlarından gəlirdi. Rauf Hacıyev estrada mahnısı janrında klassik nümunələr yaradırdı. «Qaya» vokal kvartetinin şöhrəti ölkələrə yayılmışdı. Hələ Müslüm Maqomayevi, Polad Bülbüloğlunu demirəm. Mənə, o vaxtlar estradamızda yaradıcılıq axtarırlarının aydın və sabit istiqaməti vardı. Daha dəqiq desək, estrada ustalarımızın yenilikləri, eksperimentləri sırf milli səciyyə daşıyırdı.

Hər şey yaxşılığa doğru gedirdi. Amma sonralar bu sahədə enmə dövrü başladı. Mən bunun əsas səbəbini nədə görürəm? Məsələ burasındadır ki, eksperimentçilik ənənəyə sədaqət prinsipinə əsaslanmayanda nəsillər arasında varislik də pozulur. Bu, çox incə məsələdir. Çünki nəsillərin dəyişməsi mürəkkəb prosesdir və incəsənətin bütün sahələrində ziddiyyətli hadisələrlə müşayiət olunur. Bizim estrada sənətimizdə bu, özünü xüsusilə göstərir. Şəxsən mənə elə gəlir ki, estradamızın hazırda öz çətin günlərini yaşaması xeyli dərəcədə bununla bağlıdır.

Çox qəribədir ki, caz-estrada musiqisinin təqib olunduğu, gözdən salındığı 40-50-ci illərdə milli estradamız daha fəal idi. Amma 70-ci illərin ikinci yarısından başlayaraq musiqinin bu sahəsi böhranlı vəziyyətə düşdü. Qərbi Avropada püskürən vulkanın qarşısında çaşqınlıq öz təsirini göstərdi. Xarici ölkələrin estrada ənənələrinə yaradıcılıqla, hətta tənqidi mövqedən yanaşmaq əvəzinə, dəbdə olan üslublara aludəlik bizdə estradanın inkişafında əsas istiqamətə çevrildi.

– Bunu Azərbaycan estradasının timsalında da görürük. Son 10-15 ildə, bəzi istisnalar nəzərə alınmazsa, musiqimizin bu qolu durğunluq vəziyyətində olub.

– Ümumiyyətlə, bizim estradamızda həmişə pərakəndəlik hökm sürüb. 1942-ci ildə yaranan ilk Azərbaycan dövlət estrada orkestrinin strukturu dəfələrlə dəyişikliyə məruz qaldı, sonralar onun musiqi mədəniyyətimizin inkişafındakı rolunu müxtəlif, ziddiyyətli mövqelərdən yozmağa başladılar. Bütün bunlar isə təbii ki, ənənələrə, nəsillər arasında yaradıcılıq əlaqələrinə təsir göstərdi, dinləyici zövqünün formalaşmasında problemlər yaratdı. Məsələn, Vaqif Mustafazadənin yaradıcılıq fəaliyyətinə başladığı illəri xatırlayaq. Onun cəsarətli axtarışlarını, sənətə gətirdiyi yenilikləri ilk vaxtlar nə musiqi ictimaiyyəti, nə də ki, dinləyici auditoriyası qəbul etməyə hazır deyildi, halbuki Vaqifin üslubu əvvəlki ənənələrin qanunauyğun nəticəsi kimi meydana gəlmişdi.

Zənnimcə, «Qaya», «Sevil» kimi estrada ansamblarının yaradıcılıq təcrübəsi ayrı-ayrı kollektivlər tərəfindən yeni tərzdə inkişaf etdirilməlidir. Bizim milli estrada musiqimizdə xüsusi bir mərhələ «Qaya»nın adı ilə bağlı olmuşdur. Əvvəllər vokal kvarteti kimi fəaliyyət göstərən bu kollektivin oxuduğu mahnılar hamının dilinin əzbəri idi.

Nəsillərin dəyişilməsinin nə qədər çətin və mürəkkəb proses olduğunu biz bu kollektivin timsalında çox qabarıq görürük. «Qaya»nı əvəz edə biləcək ansamblın yetişməməsi qəlbimizi hələ uzun müddət göynədəcəkdir.

Əvvəllər şəhərimizdə estrada ifaçılarının ənənəvi «Bakı payızı» müsabiqələri keçirilirdi. Sonralar nədənsə bu tədbirə əhəmiyyət verilmədi. Son illərdə həmin müsabiqələrə diqqət yenə də artıb, üç ildə iki dəfə «Bakı payızı» müsabiqəsi keçirilib. Müsabiqələr gənc estrada müğənnilərinin, kollektivlərinin nəyə qadir olduğunu, onların yaradıcılıq axtarışları barədə aydın və konkret fikrə gəlməyə imkan verir.

Elə «Bakı payızı-88» müsabiqəsini yada salaq. Onun nəticələri göstərdi ki, şəhərimizdə bu musiqini sevən, mütərəqqi üslub və cərəyanlarından xəbə-ri olan istedadlı cavanlar çoxdur. Müsabiqə Vaqif Gərayzadə kimi maraqlı gənc bəstəkarı kəşf etdi. Estrada mahnılarının Yurmalada keçirilmiş ənənəvi müsabiqəsinin ilk turunda uğurla çıxış etmiş Aygün Kazımova, Zülfüyyə Xanbabayeva, Sevil Mirzəyeva da böyük sənətə vəsiqəni məhz bu müsabiqədə aldılar.

Ümumiyyətlə, son vaxtlar estrada musiqisinə ciddi maraq göstərən, öz yaradıcılığını bu sahə ilə bağlamaq arzusunda olan bəstəkarların, müğənnilərin sayı artıb. Oqtay Kazım, Cavanşir Quliyev, Mobil Babayev, Eldar Mansurov, Çingiz Almaszadə, Tofiq Babayev kimi gənc bəstəkarların uğurlu əsərləri onların gələcək müvəffəqiyyətlərinə, estrada sənətimizin nikbin sabahına etibarlı təminat verir.

Yenə də əvvəlki fikrimə qayıdıram ki, bizim zəngin estrada ənənələrimiz var. Bu, ayrı məsələdir ki, musiqimizin həmin qolu indi keçid dövrünü yaşayır. Estradamızda yeni nəsil artıq yetişmişdir. Ona diqqət və qayğı artırmaq lazımdır. Açıq deyim, gənc bəstəkarlar yazdıqları yeni mahnılara «müştəri» tapmaqda çətinlik çəkirlər. Ümumiyyətlə, respublikamızda estrada sahəsindəki pərakəndəliyə birdəfəlik son qoymaq üçün ayrı-ayrı kollektivlərin fəaliyyətini tənzimləyən, onların qayğıları ilə maraqlanan xüsusi bir mərkəzin yaradılmasına ciddi ehtiyac duyulur. Bu mərkəz deyək ki, gənc bəstəkarların yeni yazdıqları mahnılara sahib duracaq kollektivləri tapar, şəhərimizdə öz fəaliyyət prinsipi ilə ehtiyacı olan gənc müğənni və musiqiçilərə həm əməli, həm də nəzəri cəhətdən kömək edər.

Azərbaycan Dövlət Mahnı Teatrının musiqi mədəniyyətimizdəki rolundan uzun-uzadı danışmağa, məncə, ehtiyac yoxdur. Amma bu teatrın indiki vəziyyəti narahatlıq

doğurur. Kollektiv qastrollara gedir, adamların qonağı olur, Bakıda isə onun konsertlərinə həsrət qalmışdır.

Estrada janrının inkişafı üçün ixtisaslı gənc kadrlar hazırlığına da diqqət artırmaq lazımdır. A.Zeynallı adına Bakı Orta İxtisas Musiqi Məktəbində yaradılmış estrada şöbəsi bu vəzifənin öhdəsindən gələ bilmir. Məncə, İncəsənət Universitetində estrada fakültəsinin yaradılması məqsədəuyğundur¹.

Deyilən söz yadigardır

Mirzə İBRAHİMOV, xalq yazıçısı:

«Tofiq Quliyev sehrkar musiqi aləmində ilk addımlarını atmağa başladığı zaman mən onunla tanış olmuşam. O, vaxtdan aylar, illər fasilə vermədən bir-birini əvəz edib. Tofiq müəllim zamanla yarışır kimi yorulmadan bir-birinin ardınca minlərlə adamın ruhunu oxşayan müxtəlif musiqi əsərləri yaradıb və özünə, öz parlaq sənətinə həqiqi pərəstişkarlar qazanmışdır. Onun sənətinə pərəstiş edənlərdən biri də mənəm. Hər dəfə Tofiq Quliyevin musiqisinə qulaq asanda estetik ləzzətdən doymaq olmur. Bütün gözəl bəstəkar nə qədər inandırıcı, təbii və təvazökardır. Onun musiqisini dinləyəndə biz çox vaxt özümüzü başqa aləmdə hiss edirik. Bu, füsunkar, sehirli musiqi aləmidir ki, oradakı məlahətli səslər insanı vəcdə gətirir. Mən Tofiq Quliyevin müxtəlif musiqi məclislərində özünü necə təmkinlə idarə etməsinə də böyük maraqla baxmışam. Onun əsərləri, musiqisinin ahəngdar, ürəkaçan sədaları adama qeybdən qopub gələn romantik mahnılar təsiri bağışlayır.

Bizim gözəl filarmoniyamızın göz oxşayan, ürəkaçan səhnəsində bəstəkarın öz cazibədar musiqisini böyük həvəslə səsləndirdiyi az olmamışdır. Tofiq ilhamının yaratdığı nümunələr getdikcə daha zəngin, daha təsirli formalar kəsb edir, daha da rəngarəng olur. Bəstəkar zəngin yaradıcılıq prosesində böyümüş, ruhən və qəlbən zə-

¹ «Bakı» qəzeti, 15 may 1989-cu il.

nginləşmişdir. Bu barədə düşünəndə elə bilirəm ki, mənim insanpərvər, bəşəri, mehriban xalqım — Azərbaycan xalqı böyük elmi kəşflərlə, ilahi gözəlliklə parlayan sənət nümunələri uğrunda əsrləri əhatə edən yaradıcı əməyi və nəhəng mübarizəsi ilə ucalara qalxmış, dünyada yıxılmaz bir heykələ çevrilmişdir. Tofiq Quliyev sənəti çox dəyərlidir. Onun mahnılarından bütün insanlar həmişə mənəvi zövq və ləzzət alacaqlar. Bir az da dərinləndirəndə görürsən ki, xalq ədəbiyyatı, xalq sənəti, folklorumuzun ölməz ənənələri bəstəkarın ecazkar musiqisində müxtəlif rənglərə, obrazlara və sədalara çevrilib yaşayır.

Bu musiqidə bizim xalq havalarının yeni sədaları qulağımıza dəyir. Böyük istedad sahibi olan bəstəkarımız öz sənəti ilə bizi valeh edir. Bu, Tofiq Quliyevin bütün varlığından, bəstəkar zövqündən doğan gözəl keyfiyyətdir».

Noyabr, 1992.

* * *

Əşrəf ABBASOV, bəstəkar, əməkdar incəsənət xadimi:

«Azərbaycanın xalq artisti Tofiq Quliyev yaradıcılığı örnəkdir. Onun yaradıcılığı olduqca rəngarəng və çoxcəhətlidir. Respublikamızdan çox-çox uzaqlarda tanınan və sevilə-sevilə ifa olunan bu istedadlı bəstəkarın adını çəkərkən, gözlərimiz qarşısında onun poetik, zərif, ahəngdar melodiyalı mahnıları, müxtəlif növlü, xarakterik və orijinal ritmə malik olan estrada əsərləri, sağlam yumorla dolu şən və mənəli operettaları, gözəl və tərəvətli kino musiqisi canlanır. Milli musiqimizin bu sahələrinin inkişafında Tofiq Quliyevin xidməti çox böyükdür. Cürətlə demək lazımdır ki, Azərbaycan estrada musiqisi janrının yaranması və inkişafı bu bəstəkarın adı ilə sıx bağlıdır. Məzmunun yüksək ideyalılığı, əsil xəlqilik, mövzu dərinliyi və mənənliliyi, forma bitkinliyi, yüksək peşəkralıq Tofiq Quliyev sənətinin ən səciyyəvi cəhətidir.

Azərbaycan xalq musiqisini bəstəkar gözəl bilir. O, tükənməz xalq musiqimizin lad və muğam guşələrindən, onun melodik, ritmik və başqa xüsusiyyətlərindən yüksək yaradıcılıqla əsərlərində istifadə edir. Bu isə onun əsərlərinə xüsusi təbiilik və əvəzsiz tərəvət gətirir. Eyni zamanda biz Tofiq Quliyevin musiqisində müasir dövrün mahnı yaradıcılığının və estrada musiqisinin ən gözəl və mütərəqqi ənənələrinin inkişafını görürük. Bu iki əsas cəhət bəstəkarın yaradıcılığında vəhdət tapır.

Müasirlik bəstəkarın yaradıcılığında ən mühüm və vacib cəhətlərdəndir. «Neftçi», «Bakı», «Vətən» haqqında və başqa bu kimi geniş yayılmış mahnılarında bəstəkar Bakı neftçilərinin, kənd əməkçilərinin, bütün sağlamdüşüncəli adamların müasir həyatını, onların qəhrəman əməyini böyük məhəbbət və iftixarla tərənnüm edir.

Tofiq Quliyevin ilhamla yazılmış lirik mahnılarından danışmaq mümkün deyil. «Sənə də qalmaz», «Zibəydə», «Yaz mahnısı», «Bakı gecələri» və digər mahnılarında yüksək insani hisslər — saf və etibarlı məhəbbət, səmimiyyət və sağlam həyat arzuları təsvir olunur. Səmimilik, geniş melodik ahəng, rəngarəng və parlaq harmonik dil, şən ovqat Tofiq Quliyevin mahnılarında və başqa əsərlərində həmişə özünü göstərir. Ümumiyyətlə, zəngin melodik dil bəstəkarın bütün yaradıcılığına xas olan amillərdən biridir. Obrazlı desək, Tofiq Quliyevin gözəl və təbii melodiyları öz xarakteri və axıcılığı ilə bizə göz yaş kimi duru və şəffaf suyu olan şlaləni xatırladır. Geniş və odlu musiqi qəlbindən axan bu melodiylar insanların sevincinə çevrilir.

İnsanlara sevinc gətirmək! Bundan da mənalı və gözəl həyat olarmı?!

Tofiq Quliyevin kino musiqisi barədə də ancaq yüksək fikir deməliyik. Bu sahədə də onun çox uğurlu yaradıcılıq işi göz qabağındadır. Dünya durduqca Tofiq Quliyev musiqisi də yaşayacaqdır. Bu musiqi yaşadıqca görkəmli sənətkar da daim yaşayacaqdır».

* * *

Revaz LAGİDZE, Gürcüstanın xalq artisti, bəstəkar:

«Tofiq Quliyev... Əlbəttə, o, hər şeydən əvvəl, böyük mahnı ustasıdır. Şöhrəti hər yerə yayılmışdır. Azərbaycan bəstəkarlarının mahnı yaradıcılığı xaricdə ilk növbədə onun əsərləri ilə təmsil olunur.

Mahnılarında Azərbaycan torpağının şirəsi, qızmar günəşinin hərarəti var. Arzum budur onun musiqisi öz aydınlığını və gözəlliyini heç zaman itirməsin».

* * *

Mirzə BABAYEV, Azərbaycanın xalq artisti:

«Tofiq Quliyev dahi bəstəkar idi. 1939-cu ildə Dövlət orkestri fəaliyyət göstərirdi. Mən Tofiqin təkidilə orada solist oldum. Azərbaycan Neft Sənayesi İnstitutunda oxuyurdum. Tofiq ordan gəlib məni götürdü. 50 ildən artıq bir müddətdə neçə-neçə mahnılarının ilk ifaçısı oldum. Lirik mahnılar, şüxluq, zarafat üstündə yazılmış nəğmələr. Bakı haqqında yazılan ölməz melodiyalar, hələ Molla Nəsrəddin... bəh-bəh-bəh, bunlar qaymaq idi, qaymaq... «Qızıl üzük», «Sən mənimsən, mən sənin» — bu mahnılar dəhşət idi».

* * *

Vasif ADIGÖZƏLOV, bəstəkar, Azərbaycanın xalq artisti, professor:

«Bəstəkarın əsas fəaliyyəti, yaradıcılığı xalqla bağlıdır. Əgər xalq bəstəkarı qəbul edirsə, sevirsə, yazdığı musiqini zaman-zaman oxuyursa, nəğmələri dilləri dolaşırsa, deməli o, əsl bəstəkar, xalq sənətçisidir. Tofiq Quliyev məhz belə xoşbəxt sənətkarlardandır. Tofiq Quliyev hamının ürəyini oxşayan dünya miqyaslı sənətkardır. Onun musiqisini hər bir millət, xalq duyur, sevir, təsirlənir.

...Maestronun yazdığı bütün əsərlər şedevr idi. 10 il bir yerdə işlədik. Bu insana «yox» kəlməsi yad idi. Hamıya əl tuturdu, kömək edirdi. Elə bil vaxt, zaman onun üçün yox idi. Heç bir çərçivəyə, standartla sığışmayan insan idi.

Tofiq müəllimin çox çətin anları olub, mən onunla bağlı həyatda çox hadisənin şahidi olmuşam. Bu insan kişi kimi sinəsini qabağa verib, hər şeyə dözüb. Ona görə də mən ona öz atam kimi həmişə böyük hörmət və məhəbbətlə yanaşmışam. Aramızda ən azı 20 yaş fərq var idi, amma çox vaxt bu fərqi hiss etməzdik. Tofiq müəllim çox vəzifələrdə işləyib, hər yerdə də insanlara diqqət və sevgilə yanaşıb və insanlardan da sevgi görüb. Belə fenomen insanlar, böyük istedadlar yüz ildə bir dəfə doğulur. Mən Tofiq müəllimi musiqimizin üzüyünün qaşığı hesab edirəm. Onun nəğmələri hələ uzun illər insanlara isti, ilıq, unudulmaz anlar, duyğular bəxş edəcəkdir».

* * *

Azər RZAYEV, bəstəkar, Azərbaycanın xalq artisti, professor:

«Tofiq Quliyev özünəməxsus üslubu olan qüdrətli bir sənət korifeyi idi. Onun əsərləri xarakterik intonasiya quruluşu ilə fərqlənirdi, bəstələdiyi əsərlər, xüsusilə mahnıları sadə və yadda qalandır. Tofiq Quliyev haqqında danışarkən yadıma 1949-cu il düşür. O vaxt mən Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının ikinci kursunda oxuyurdum. Bəstəkar Cahangir Cahangirovun «Arazın o tayında» vokal simfonik romansı ilk dəfə idi ki, ifa olunurdu. Bu əsər haqqında Tofiq Quliyevin çıxışı, əsəri hərtərəfli təhlil etməsi hamımızı heyran etdi. Çox bilikli, yüksək zövqlü və öz həmkarlarına qarşı böyük ehtiramla yanaşan bir ziyalının çıxışını dinləmək hamımıza zövq verdi. Tofiq Quliyevin çıxışı bu əsərin böyük uğuruna əsl zəmanət idi. Cahangir Cahangirov «Arazın o tayında» əsərinə görə 1950-ci ildə Dövlət mükafatına layiq görüldü. Tofiq Quliyev təkcə Azərbaycanda deyil, respublikamızdan çox-çox uzaqlarda belə özünəməxsus yer tutmuş müdrik bir bəstəkardır. Tofiq Quliyevin xalqımıza bəxş etdiyi misilsiz sənət nümunələri tarix durduqca yaşayacaq və nəsillərimizin qəlbində onun yaradıcısına əbədi məhəbbət heykəli ucaldacaqdır».

* * *

Oqtay ZÜLFÜQAROV, bəstəkar, əməkdar incəsənət xadimi, Azərbaycanın xalq artisti:

Mən çox xoşbəxtəm ki, ömrümün iyirmi beş ilini Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqında keçirmişəm.

Bu doğma musiqi məskəninə Qara Qarayev, Soltan Hacıbəyov, Fikrət Əmirov, Səid Rüstəmov, Rauf Hacıyev kimi gözəl insanlarla işləmişəm.

Xalqın nəgməkar oğlu Tofiq Quliyevi ayrıca xatırlamaq istərdim, çünki bu gözəl insan Qara Qarayevlə yanaşı mənə həmişə atalıq qayğısı göstərmişdir.

Yaxşı yadımdadır, 1972-ci ilin may ayının 15-i Mərkəzi Komitədən pioner təşkilatının 50 illiyi ilə əlaqədar məni əməkdar incəsənət xadimi adına təqdim etmək üçün sənədlərimi tələb etmişdilər. Naməlum səbəblərə görə bundan heç kimin xəbəri yox idi.

Bundan xəbər tutan, o zaman Bəstəkarlar İttifaqının katibi olan Tofiq Quliyev çox əsəbiləşdi, çünki sənədlər mayın 16-da səhər Mərkəzi Komitədə olmalıydı.

Mənim baxtımdan əziz müəllimim Qara Qarayev Moskvadan təzəcə gəlmişdi. Tofiq müəllim gecəynən Qara Qarayevə zəng edib əhvalatı ona çatdırır və gecə saat 12-də məni onun yanına göndərir.

Gecəynən Qara Qarayev yaradıcılıq tərcümeyi-halımı öyrənib, gözəl xasiyyətnamə yazaraq, Bəstəkarlar İttifaqında kabinetdə məni gözləyən Tofiq Quliyevə çatdırmağı tapşırır. Səhər, mayın 16-da Tofiq Quliyev rayon partiya təşkilatına zəng edərək mənim sənədlərimin təsdiq edilib Mərkəzi Komitəyə göndərilməsini xahiş edir.

Beləliklə, mayın 18-də mən Azərbaycan əməkdar incəsənət xadimi adını aldım. Tofiq Quliyev haqqında çox xatirələr danışmaq olar...

Böyük qızım Züleyxa Tofiq müəllimin təşəbbüsü ilə Moskvada Kinematografiya İnstitutuna daxil oldu və müvəffəqiyyətlə Yevgeni Matveyevin sinfini bitirdi.

Qızım Moskvada oxuyan zaman Tofiq Quliyev tez-tez məni ezamiyyətə göndərirdi. Həm Bəstəkarlar İttifaqının işini görürdüm, həm də qızım Züleyxaya da baş çəkirdim...

Günlərin bir günü Tofiq Quliyev məni otağına çağıraraq dedi: «Oqtay, sənə bir vacib iş tapşırmaq istəyirəm». Mən razılığımı bildirəndən sonra dedi: «Kinostudiyada «Qayınana» filmini çəkirlər. Musiqisini artıq yazmışam. Sən gərək aktyorlara mahnıları öyrədəsən, vaxt çox azdır».

Beləliklə, mən sevimli aktrिसamız Nəribə Zeynalova başda olmaqla, bütün aktyorlarla məşqə başladım.

Xəbərim olmadan Tofiq müəllim məni filmin musiqi redaktoru təsdiq etmişdi.

Filmin rejissoru Seyidzadə çox tələbkar idi. Mən gecə-gündüz kinostudiyada məşğul olduğumdan Bəstəkarlar İttifaqına gedə bilmirdim. Bir gün Tofiq müəllim məni işə çağırtdıraraq dedi: «Oqtay, sən Bəstəkarlar İttifaqında işləyirsən, ya yox? İki həftədir ki, səni görmürəm».

Demə onun yadından çıxıbmiş ki, mən «Qayınana» filmində məşğulam. İş başa düşəndə gülümsündü. Sonra mənə bir aylıq maaşımı verərək, kinostudiyaya öz maşını ilə yola saldı.

Mən bu gözəl insanı həmişə böyük minnətdarlıqla xatırlayıram. Tofiq Quliyevin yaradıcılığı Azərbaycan yaşayınca yaşayacaq.

Allah ona rəhmət eləsin!

* * *

Çingiz SADIQOV, pianoçu:

«Tofiq Quliyevlə biz çoxdan, hələ 60-cı illərdən tanış idik. O zaman Tofiq Ələkbər oğlu Rəşid Behbudovu pianoçu kimi tez-tez müşayiət edirdi. Sonralar uzun illər mən Rəşid Behbudovun pianoçusu oldum.

Biz Tofiq Quliyevlə yalnız dost, yoldaş olmamışıq. O, həm də mənim müəllimim olmuşdur. Royalda Azərbaycan musiqisini, özünün dediyi kimi «tarda, qarmonda çalmaq kimi» deyil, Avropa musiqisinə xas atributlarla ifa tərzini mən məhz Tofiq Quliyevdən öyrənmişəm. Mən belə hesab edirəm ki, o, milli musiqini estrada janrında təqdim edən ilk azərbaycanlı bəstəkardır.

Tofiq Quliyev nəinki Azərbaycan, hətta bütün Zaqafqaziya və Orta Asiya bəstəkarlarına da oriental musiqinin respublikadan kənarında təbliğinin üsullarını öyrətmişdir. Çünki milli musiqinin respublikanın xaricində tanınması, milliyyətindən asılı olmayaraq, geniş dinləyici kütləsinin dərk etməsi yalnız bu musiqinin başqa xalqlara yaxın bir janrda təqdimi nəticəsində mümkündür. «Sənə də qalmaz» buna aydın misal ola bilər.

Amerikada elə Azərbaycan musiqisi çalıram ki, amerikan dinləyicilərinin kövrəldiyini və belə səmimi musiqini heç vaxt eşitmədiklərini etiraf etməklərinin şahidi olmuşam. Bu musiqi arasında Tofiq Quliyevin mahnıları da az deyil.

Tofiq Quliyev çox gözəl insan idi. Onun ölümü şəxsən mənim üçün və bütün Azərbaycan xalqı üçün böyük itkidir».

Amerika, San-Fransisko, yanvar, 2006-cı il

* * *

SSRİ xalq artisti, Beynəlxalq müsabiqələr laureatı, Bakı Musiqi Akademiyasının rektoru, professor Fərhad BƏDƏLBƏYLİ ölməz bəstəkarla bağlı düşüncələrini oxucularla belə bölüşür: «Tofiq Quliyev hamının pərəstiş etdiyi, sevdiyi görkəmli bəstəkardır. «Bəxtiyar» filmi keçmiş SSRİ-nin bütün şəhərlərində nümayiş etdirilmiş, ona şöhrət gətirmişdir. Onun mahnıları milyonların dilinin əzbəri idi. Ümumiyyətlə, Tofiq Quliyev musiqisi bu gün də hər yerdə, hər zaman səslənir. Tofiq Quliyev hər şeydən əvvəl unikal pianoçu idi. Bunu mən bir pianoçu kimi etiraf edirəm. Onun barmaqları pianonun dillərinə toxunan kimi qarşında qeyri-adi istedad sahibi, professional pianoçu canlanırdı.

Bütün pianoçuların repertuarında səslənən «Qaytağı»nın mənə ithaf olunduğundan qürur hissi duyuram. Fransa Senatında keçirilmiş konsertdə mənim tələbəm Murad Hüseynovun ifa etdiyi «Qaytağı» fransızları heyran etmişdir.

Bu pyes pianizm baxımından çox rahat və əlverişlidir. Çünki bu əsəri yazan bəstəkar hər şeydən əvvəl fortepiano üçün bütün məziyyətlərini gözəl bilən, duyan professional pianoçu idi — F.Şopen, F.List, S.Raxmaninov kimi.

Mən ondan xahiş etmişdim ki, fortepiano üçün Konsert bəstələsin. Bu, Gerşvinin «Mavi rapsodiyası» səviyyəsində unikal bir əsər ola bilərdi. O, bunu bacarırdı. Əfsuslar olsun ki, ictimai və inzibati fəaliyyəti onun vaxtını çox alırdı. O özünün vaxtını və canını bütünlüklə mahnıya və sədri olduğu Bəstəkarlar İttifaqına fəda etmişdi.

Tofiq Quliyev böyük sənətkar olmaqla yanaşı hamıya qarşı çox xeyirxah idi. Onun həm xalqın, həm də hökumətin yanında hörməti böyük idi. Sözü hər yerdə keçirdi. Ona görə də köməyə ehtiyacı olanlara dərhal yardım etməyə çalışırdı, heç kəsin ürəyini qırmırdı — kimə maşın, kiməsə mənzil — hamının problemini həll etməyə çalışırdı.

Onu hamı sevirdi: qadınlar da, kişilər də. O, sözün əsl mənasında kişi idi! Lakin onun musiqisi, əvəzsiz, bənzərsiz mahnıları başının tacı idi.

Xatirimdədir, Nyu-Yorkda keçirdiyim musiqi festivalında Azərbaycandan mən, Xuraman və Fidan Qasımovalar iştirak edirdik. Solo konsertlərimizin proqramına Tofiq Quliyevin və Səid Rüstəmovun əsərlərini daxil etmişdik. Bu konsert Şərq romansı devizi ilə keçirilirdi. Bəstəkarın Xaqaninin sözlərinə bəstələdiyi «Bəxtəvər oldum» romansının mükəmməl forma bitkinliyi, valehedici melodiya, gözəl dramaturgiya, çox maraqlı fortepiano müşayiəti amerikalı dinləyiciləri heyrləndirmişdi. Onlar təsəvvürlərinə belə gətirə bilmirdilər ki, bizim «Şubert, Şuman səviyyəli bəstəkarımız var».

Son illərdə mən Tofiq Quliyevi Musiqi Akademiyasına məsləhətçi vəzifəsinə dəvət etmişdim. O, mahnı yaradıcılığı fənnindən fakültativ məşğələləri aparırdı. Gənc musiqiçilərlə apardığı söhbətlər, verdiyi məsləhətlər maraqlı, canlı və çox faydalı olurdu. Çox vaxt özü piano arxasına keçərək çalğısı ilə dinləyicilərə unudulmaz dəqiqələr bəxş edirdi. Heyflər olsun ki, Tofiq Quliyevin pedaqoji fəaliyyəti çox az olub, o, məşhur bəstəkarlar yetişdirmək iqtidarında idi.

Tofiq Quliyev milli musiqimizdə unudulmaz bir səhifə olaraq adı daim Azərbaycanın görkəmli bəstəkarları, ictimai xadimləri ilə bir sırada duracaq. Onun musiqisi daim yaşacayaq, mahnıları dillər əzbəri olacaq».

* * *

Beynəlxalq müsabiqələr laureatları, SSRİ xalq artisti Fidan QASIMOVA və respublikanın xalq artisti Xuraman QASIMOVA:

«Tofiq Ələkbər oğlu Quliyev! Bu ad biz Qasimova bacıları üçün çox əziz və doğmadır. Onu lap uşaq çağlarımızdan tanıdığımızdan «Tofiq dayı» deyə çağırırdıq və bizim xatirimizdə həmişəlik «Tofiq dayı» olaraq qalacaq.

Tofiq Quliyev atamızın, ümumiyyətlə bütün ailəmizin yaxın dostu idi. Uşaqlıqdan bu nurlu, gülümsər çöhrətli insanı evimizdə tez-tez görürdük. Ailə məclislərimizin ən istəkli qonağı olub Tofiq dayı.

Atamızın gözəl səsi olduğundan Tofiq dayı onu dinləməyi çox sevərdi. Onların birlikdə həvəslə çalıb-oxumaları indiki kimi yadımızdadır. Tofiq dayı fortepianoda əla çalırdı. Piano arxasına keçən kimi barmaqları şirməyi dillərə toxunar-toxunmaz evimiz əsrarəngiz musiqi ilə dolurdu. Hamı onun mahnılarını oxuyur, oynayır, səhərə kimi şənlənirdi. Uşaqlığımızın bu qızıl dövrü gələcəkdə yaradıcılıq yönümüzüzdə müsbət rol oynamış oldu.

Şux zarafatları, səmimi söhbətləri, sadəliyi ilə Tofiq Ələkbər oğlu istər böyüyün, istərsə də kiçiyin — hamının qəlbinə yol tapa bilirdi. O, bütün məclislərin canı idi.

Bununla yanaşı, Bəstəkarlar İttifaqının birinci katibi vəzifəsində onun prinsipiallığının və qətiyyətinin də şahidi olmuşuq. Onu hamı sevirdi, hamı hörmət edirdi. Bir kəsi danlasaydısa belə, heç kim ondan inciməzdi.

Biz onunla birgə tez-tez Azərbaycandan kənarda qastrol səfərində olurduq. Yaradıcı nümayəndə heyətinin rəhbərliyinin bütün məsuliyyətini üzərinə götürən Tofiq Quliyev hamının qayğısına qalır, hamı üçün narahat olurdu. Allah eləməmiş, kimsə xəstələnsəydi, o özünə yer tapmazdı.

Biz onun mahnıları ilə böyümüşük. Uşaqlığımız, gəncliyimiz bu mahnılarla keçib. Xarici ölkələrdə qastrol səfərləri zamanı onun valehedici mahnılarını, romansla-

rını həmişə repertuarımıza daxil etmişik. Onun Azərbaycan, Bakı haqqında mahnıları bizim «vizit kartımız» olub.

Tofiq Quliyevin musiqisində bəşəri hisslər, yerlərə, göylərə, insanlara, Vətənə, doğma Bakımıza sevgi var. Elə buna görə də onun mahnılarını sevilə-sevilə həm Azərbaycanda, həm də onun hüduqlarından kənar da oxuyurlar, bu mahnılar milyon ürəkdə səslənir.

Biz əminik ki, bu ölməz mahnılar əsrlərdən-əsrlərə, nəsillərdən-nəsillərə keçərək bəstəkarın özü kimi Azərbaycan xalqının xatirində daim yaşayacaqdır».

Tofiq Quliyev də bu iki sənətkarın ifaçılığını yüksək qiymətləndirmişdir: «Bir bəstəkar kimi Fidan və Xuraman Qasımovaların ifasında «Qızıl üzük» mahnısını xüsusilə qeyd etmək istəyirəm. Hamıya məlumdur ki, bu mahnının ilk ifaçısı bənzərsiz Rəşid Behbudov olmuşdur və bütün sonrakı ifaları məhz onunla müqayisə etmişlər. Lakin bu qızların yeni tərzdə təkrar olunmaz duet ifası mahnıya yeni həyat verdi. Mən belə düşünürəm ki, mahnı onların da qəlbinə yol tapıb, ilhamlandırmışdır, çünki bildiyimə görə qastrol konsertlərinin çoxunu Qasımovaların bacıları məhz bu mahnı ilə tamamlayırlar»¹.

* * *

Müslüm MAQOMAYEV, SSRİ xalq artisti:

«Tofiq Quliyev mahnı janrında işləmiş ən yaxşı klassiklər səviyyəsində olan görkəmli bəstəkardır. Bu, aksiomadır. Keçmiş SSRİ-nin respublikalarında mahnı janrında bu qədər məhsuldar çalışmış başqa bir bəstəkar yadıma gəlmir. Onun mahnıları nəinki ümumittifaq, hətta ümumdünya səviyyəsində səslənirdi. Onun mahnılarını mən də böyük məmnuniyyətlə öz repertuarıma daxil edirdim. Məgər mən bu misilsiz mahnılardan yan keçə bilərdimmi, onları oxumaya bilərdimmi?»

* * *

Solmaz QASIMOVA, Bakı Musiqi Akademiyasının professoru:

«Təbiət Tofiq Quliyevə fitri istedad bəxş etmişdi. Mənə böyük erudisiyaya malik, incə və həssas qəlbli bu böyük sənətkarla ünsiyyətdə olmaq səadəti nəşib olub.

¹ Nigar Əliyeva «Bellissimo», Bakı, 2005.

O, Bəstəkarlar İttifaqı idarə heyətinin rəhbəri olduğu zaman respublikada keçirilən musiqi ilə bağlı bütün tədbirlərin iştirakçısı olmuşdu. Bədii şuralarda bir çox məsələlərin həllində onun rəyi, fikri çox zaman həlledici əhəmiyyət daşıyıb. Onunla hesablaşırdılar, ona inanırdılar, ona etibar edirdilər.

Müasir duyğulu sənətkarı musiqi sənətinin, yaradıcılığının ən mühüm, aktual problemləri daim düşündürür, narahat edirdi.

Yaxşı yadımdadır, Bakının Hüsü Hacıyev küçəsində bəstəkarlar evi tikilirdi. Bu evin birinci mərtəbəsində Bakı musiqisevərlərinin yaxşı tanıdığı «Təranə» not mağazasının təşkili məhz Tofiq Quliyevin şəxsi təşəbbüsü nəticəsində mümkün olmuşdu. Əfsuslar olsun ki, bu gün artıq o mağaza fəaliyyət göstərmir.

Tofiq Quliyev hamıya qarşı çox xeyirxah və qayğıkeş idi. Ona müraciət edənləri imkan daxilində istəklərini yerinə yetirir, mümkün olmadıqda belə, xahişə gələn yenə də ondan razı qalırdı. Onun otağından çıxan hər kəsin üzündə təbəssüm, razılıq ifadəsi olardı.

Tofiq Quliyev gözəl bəstəkar olmaqla yanaşı, ictimai xadim, həyata hədsiz dərəcədə vurğun bir insan idi. Onun sadəliyi, ziyalılığı, açıqlığı, təvazökarlığı və səmimiyyəti hamını valeh edirdi. O, yüksək mədəniyyətə malik bir insan idi».

* * *

Ramiz ZÖHRABOV, əməkdar incəsənət xadimi, professor:

«Tanıdığım, gördüyüm insanlar arasında ən xeyirxahı, həlimi, mehribanı, alicənabı, humanisti, həssası Tofiq müəllim idi. 10 il bir yerdə işləmişik. O, Bəstəkarlar İttifaqının sədri olub, mənsə katibi.

Tofiq Quliyev heç kəsə bənzəmirdi. O, Üzeyir bəyin ənənələrini davam etdirib, xəlqilik baxımından... Milli ladlardan, məqamlardan, muğam intonasiyalarından bir-başına nəşə götürməyib. Bu bədahətən gəlib onun əsərlərinə.

Bir dəfə Bəstəkarlar İttifaqının tədbiri ilə bağlı Naxçıvana getmişdik. Yaşar Səfərov onun bir romansını oxudu. Qulaq asdım və gördüm ki, «Çahargah»ın bütün şöbələrini əhatə edib. «Mayeyi-Çahargah», «Bəstə Nigar», «Müxalif»ə qədər... «Mənsuriyyə»yə toxunur və qayıdır təzədən «Maye»yə...

Yəni bir muğamda — «Çahargah»da olan strukturu Tofiq müəllimin romansında gördük. Qayıtdım ki, Tofiq müəllim, siz bilirsiniz neyləmişiniz, bir romansda «Çahargah»ın bütün şöbələrini təsvirə alıbsınız. Dedi ki, ay Ramiz, mən o romansı yazanda, vallah, heç onu düşünməmişəm.

Tofiq müəllim muğamı da gözəl bilirdi. Hissiyyatı o qədər güclü idi ki, hamı heyrət edirdi. Harmoniyaları, harmonik ahəngləri yalnız özünəməxsus idi. Fortepiano-nu çox gözəl bilirdi. Bütün İfaçılıq imkanlarından istifadə edirdi. Özü çalanda bir bəndi bir cür, başqa bəndi bir başqa cür çalırdı. Elə keçidlər edirdi ki, dəli olurduq.

Fidan xanım, Xuraman xanım bu mahnıları hər dəfə yeni çalarlarla oxuyurlar. Bəzən öz-özümə düşünmüşəm ki, bu insan nə boyda fitri istedad sahibi idi, İlahi!

Vaxtilə Qara Qarayev deyirdi ki, bizim aramızda ən istedadlı adam Tofiq Quliyevdi. O, böyük əsərlər də — opera da, balet də yazsa bilərdi. Ancaq mahnı janrına üstünlük verdi və əbədi iz qoyub getdi».

* * *

Ağabəy SULTANOV, professor:

«50-60-cı illərdə Moskva, Bakı və daha bir-iki şəhərdə estrada orkestrləri mövcud idi. Lakin Bakı estradası bütün ölkədə tanınır, sevilir, özünəməxsus repertuar zənginliyi ilə saysız-hesabsız pərəstişkarlar qazanırdı. Repertuarın isə bəzəyi məhz Tofiq Quliyevin mahnılarıydı. Çünki Tofiq Quliyev yaradıcılığının bədii təsir qüvvəsi çox geniş, əhatəliydi. Bəzən elə olurdu ki, xoş təsadüf nəticəsində bu və ya digər şəhərdə Azərbaycan estrada ustalarının qastrol konsertlərinin canlı şahidinə çevrilirdim. Və aydın görürdüm ki, Tofiq Quliyevin mahnıları necə hərarətlə, sevgilə qarşılanır. Bəstəkar 50-60-cı illər Bakısının əsas cizgilərini, mədəni yüksəlişini müasir həyatın özündə təcəssüm etdirirdi. Məhz buna görə də o zamanın Bakısını Tofiqsiz təsvürə gətirmək çətindir».

* * *

Məmmədkərim QULİYEV, Beynəlxalq Mühəndislik Akademiyasının akademiki, texnika elmləri doktoru, professor, akademik Yusif Məmmədəliyev mükafatı laureatı:

«O, sözün əsl mənasında sevilən insanlardan idi. Adamlar onun sənətinə pərəstiş edir, şəxsiyyətinə böyük hörmət bəsləyirdilər. Radio və televiziya vasitəsilə onun adının sadəcə olaraq elan edilməsi də xoş təbəssümlə qarşılanırdı. Böyük bəstəkar, gözəl insan Tofiq Ələkbər oğlu Quliyev məhz belə sənətkarlardan olmuşdur.

Mən dahi bəstəkar «Qara Qarayev haqqında» adlı irihəcmli bir məqalə yazmışdım. Həmin məqaləni Tofiq Quliyevə göstərmək qərarına gəldim. Tofiq müəllim məqaləni iki gün saxladıqdan sonra heç bir qeyd etmədən mənə qaytardı və birinci səhifədə «əla!» sözünü yazdı. Onu «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinə təqdim etməyi məsləhət gördü. O vaxtlar həmin qəzetin baş redaktoru, öz səmimiyyətilə seçilən tanınmış şairimiz Nəriman Həsənzadə idi. O, məqaləyə göz gəzdirdikdən sonra həcmnin çox böyük olduğunu və qəzetin təxminən bir səhifəsini tutacağını qeyd etdi. Nəriman müəllimin tərəddüdü başa düşülən idi, çünki musiqi nəzəriyyəsi sahəsində tanınmış mütəxəssis olmayan bir kəsin belə böyük məqaləsini çap etmək heç də asan iş deyildi. O, Tofiq müəllimə müraciət edəcəyini söylədi. Həmin söhbətdən bir neçə gün keçdikdən sonra məqaləm «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində dərc edildi. Bu mənim Tofiq müəllimlə ilk tanışlığım oldu.

Sonralar biz dəfələrlə Bakıda və Moskvada görüşdük. 1994-cü ildə məni proseslərin modelləşdirilməsində qazandığım uğurlara görə Moskvada Beynəlxalq Mühəndislik Akademiyasına müxbir üzv seçdilər. Bununla əlaqədar olaraq Tofiq müəllim məni təbrik etdi və dövrü mətbuatda «Ziyalı alimimiz» adlı məqalə ilə çıxış etdi. Bu görüşlər zamanı mən Tofiq müəllimin dərin savada, yüksək yazı mədəniyyətinə malik olduğunu duydum və onun xeyirxahlığı isə bəstəkara olan rəğbətimi daha da artırdı.

Mən on ildən artıq müddətdə Moskvada yaşamışam və Tofiq Quliyev musiqisinin təntənəsinin şahidi olmuşam. Heç yadımdan çıxmaz. Dimitrov şəhəri ilə Dubna şəhəri arasında yerləşən Verbilki istirahət zonasında dincələrkən, Tofiq Quliyevin «Sənə də qalmaz» musiqisinin sədaları altında Dubna çayı sahilində rəqs edənləri görəndə qəlbim iftixar hissilə dolurdu. Moskva kinoteatrlarında «Qaynana» filmi etdirildəndən sonra zalı xoş ovqatla tərk edənləri görəndə də mən həmin hissləri keçirirdim.

Artıq xeyli vaxtıdır ki, Tofiq müəllim aramızda yoxdur. Lakin onun insanlara sevinc gətirən və düşünməyə vadar edən musiqisinin sədalarını eşitmək arzusunda olanların sayı sonsuzdur. Bu, həmişə belə olacaqdır».

* * *

Bəstəkarın qızı Lalə QULIYEVA:

«Atam olduqca həssas, diqqətli, qayğıkeş bir insan idi. Özü də təkcə bizə, ailəsinə qarşı deyil, hamı üçün. Bunu atam olduğuna görə demirəm, bunu hamı deyir.

Atamın pasportunda doğum tarixi 1917-ci il noyabrın 7-si qeyd olursa da, nə-nəm Yaxşıxanım həmişə deyərdi: «Ay balam! Bu mənim oğlumdusa, məndən yaxşı biləcəksiniz? Mən onu noyabrın 5-də dünyaya gətirmişəm». Ona görə də atamın ad gününü ömrünün sonunadək üç gün 5-, 6-,7-si qeyd edirdik.

O, sürpriz etməyi sevərdi. Bütün bayramlarda, ad günlərində hamımızı səhər tezdən birinci təbrik edərdi. Gözümüzü açan kimi həmişə ürək sözləri yazılmış açıqca-alı gül dəstəsi və qeyri-adi hədiyyələr görərdik.

Hamı bilir ki, o, qeyri-adi, virtuoz pianoçu idi. Adətən pianoçular texniki formalarını itirməmək üçün saatlarla məşq etməlidirlər. Atamda pianolçu texnikası anadangəlmə idi. Ən mürəkkəb əsərləri, improvizasiyaları çox sərbəst, qığılıcımla parlaqlığı ilə ifa edirdi. Raxmaninov kimi qeyri-adi texnikası vardı. Xüsusən də oktavalı passajları çox asanlıqla ifa edirdi.

Deyirlər ki, əvəzolunmaz insanlar yoxdur. Yalandır. Tofiq Quliyev əvəzolunmaz idi. Bakımız, Azərbaycanımız üçün... İş otağı xəstəxanaya gedəndə necə idisə, eləcə də qalıb. Burdakı hər şey, hər şey atamla bağlıdı, bu sükut da atamın sükutudu. O bu sükutda çox düşünürdü... Bu sükutu bizim evdə böyüyən, babasına çox oxşayan oğlum, balaca Tofiqin səsi çiləkləyir».

* * *

Tofiq Quliyevin yaradıcı şəxsiyyət kimi fenomeni nədədir?

Bu suala belə cavab vermək yerinə düşərdi; musiqi yaradıcılığında özünün fərdi dəsti-xətti vardır. Eyni zamanda mahnılarının milli olduğu qədər də bəşəri mahiyyət daşıması, əsərlərində lad-intonasiya aydınlığı, melodiya zənginliyi, nəhayət mənəvi-ruhi rəvnəqliyi də beləcə dəyər kəsb edir.

Sənətkarın həyata «vəsiqə» alan bütün yaradıcılıq nümunələri — mahnıları, operettaları, kamera əsərləri, kino və teatr musiqisi... ürəyinin hərarətinin, tükənməz istedadının təntənəsini, işıqlı mənəvi dünyasını əks edir.

Tofiq Quliyev mahir melodiya ustasıdır. Bir-birindən gözəl, ürəyə yatan musiqisi ilk növbədə melodik zənginliyi ilə dəyərlidir. İstər lirik-həzin nəğmələri, istərsə də vətənpərvərlik ruhunda olan mahnıları məhz bu keyfiyyəti ilə seçilir. Tofiq Quliyev mahnılarında heç zaman ritmə uymur, əksinə, melodiya ritmik çalarla uyarlı, ahəngdarlıqla qovuşaraq mahnının bəzəyinə çevrilir. Qəribədir, hətta ilk dəfə dinlədiyimiz bu və ya digər mahnı sanki min il xalqın tarixi yaddaşında yaşayan, ona doğmalaşan səslər qammasıdır. Tofiq Quliyevə ümumxalq məhəbbəti də ilk növbədə bununla bağlıdır.

Bu deyilən fikri xalq şairi Rəsul Rza bir neçə dəfə ifadə etmişdir. Onun Tofiq Quliyev barədə söylədiklərini təkrarlamaq istəməsək də, bəstəkarın 50 illik yubileyinin qeyd olunduğu məclisdə dedikləri maraq doğurur. **Rəsul Rzanın** həmin məclisdə çıxışı lentə köçürülüb və əziz bir xatirə kimi bəstəkarın şəxsi arxivində qorunur. Həmin çıxışdan bir parçaya diqqət yetirək:

«Əzizim Tofiq, nə deyim və necə deyim ki, təkrar olmasın, həm də ürəyimdəki məhəbbəti bütün varlığım ilə ifadə edə bilim?! Təzə söz demək çətindir və bir də dost haqqında danışmaq çətindir...

...Düzünü deyim, əgər sən özün burda olmasaydın daha artıq tərifi sözlər deyərdim. Ancaq adamı üzünə tərifləmək yaxşı çıxmır. Ona görə də bunu nəzərdə tut ki, indi deyəcəklərimin onqat artığı qəlbimdədir.

Sən elimizin, xalqımızın sevdiyi, bəstələrində insanlara sevinc gətirən gözəl bir nəğməkarsan. Çünki, sən nəğməkar bir xalqın oğlusan, bəstələrində musiqinin şeiyyəti duyulur. Sən şair təbiətli bir bəstəkarsan. Çünki, şair bir xalqın oğlusan. Yuxusuz gecələrindən, nigaran gündüzlərindən, ilhamlı ürəyindən süzülüb gələn şirin nəğmələrlə xalqın xidmətində durursan.

Bir anlıq gözlərimizi yumub dünyanı nəğməsiz təsəvvür etsək, insan nə qədər miskin olardı, nə qədər yazıq olardı! Dünyanı, insanları saflaşdıran, gözəlləşdirən nəğmələrinə görə ən əvvəl sənə döşlərindən süd vermiş, səni boya-başa çatdırmış doğma xalqına borclusan».

Bəli, Rəsul Rza min dəfə haqlıdır. Tofiq Quliyev xalqının oğlu kimi sənətin fəvqündə durmaq xoşbəxtliyinə çatdı. O, buna layıqdı.

Həmin lent yazısında Tofiq Quliyevin də sənət dostu barədə ürək sözlərini eşidirik. Bəstəkar deyir: «... söz ustaları Rəsul Rza haqqında danışmağın çətinliyini etiraf edirlərsə, demək, mənə — musiqiçiyə bu vəzifəni yerinə yetirmək daha çətinidir. Mənim üçün qat-qat asan olardı ki, piano arxasında əyləşim və Rəsul haqqında çalım. Rəsul haqqında çox danışılıb, çox yazılıb. Bundan sonra daha artıq danışılacaq da, yazılacaq da...

... İlk dəfə Rəsulla 1941-ci ildə tanış oldum. Maestro Niyazi ilə mən müharibə vaxtı birinci Azərbaycan Dövlət caz orkestrini təşkil edirdik. Bizə orkestrin proqramını tərtib etmək üçün bir neçə yeni mahnı lazım idi. «Hansı şairi seçək, hansı şairə üz tutaq?» məsələsində qəti fikrə gəlməmişdik. Hətta Mirzə İbrahimovun bir-iki şeirindən də istifadə etmişdik.

Bir gün Niyazi dedi ki, mənim bir yaxşı şair dostum var, sabah onu gətirəcəyəm. Ancaq demədi kimdi. Ertəsi gün mən orkestr ilə məşq keçirirdim. Qapı açıldı, Niyazi cavan bir adamla içəri girdi. Göygöz, qəşəng bir oğlandı. Mən orkestrə tənəffüs elan elədim, qonağımıza yaxınlaşdım. Məqsədimizi ona dedik. O vaxt Rəsul şair idi, kitabları çıxırdı, ancaq elə bir rəsmi vəzifə daşmırdı. Boş vaxtı çox idi.

O məndən soruşdu ki, caz üçün yazılan mahnılar ansamblar üçün yazılan, fortepiano üçün müşayiəti ilə oxunan mahnılardan fərqlənirmi?

Dedim:

– Xeyr.

– Hə, onda yaxşı. Çünki radioda caz orkestrlərinin ifasında dinlədiyim mahnıların mətni bir az başqa cürdür.

– Yox, elə adi mahnılara yazılan mətnlərdən olsun. Əsas odur ki, şeir gözəl alınsın. Hər halda, şeir nə qədər gözəl olsa, biz də musiqinin yaxşı alınmasına çalışacağıq.

– Bəs nə haqda mahnı yazaq? Rəsulla mən elə eyni vaxtda dedik: «Məhəbbət haqqında». Niyazi dedi: «Vətən haqqında». Gülüşdük. Qərara aldığımız ki, həm məhəbbət, həm də vətən haqqında mahnılar işləyək.

Sabahısı Rəsul Rza şeirlərin ikisini də gətirdi. Birinin adı «Vətən haqqında mahnı» idi, o birisi «Lirik mahnı». Niyazi ilə mən o sözlərə musiqi bəstələdik.

Çıxışlarımızı, adətən, «Vətən haqqında mahnı» ilə başlayırdıq. Mahnıların mətnləri sadə idi. Görünür, Rəsul Rza özü də çalışmışdı ki, şeirlər qəliz olmasın, çünki o vaxt caz hələ dinləyicilərimiz üçün mürəkkəb bir musiqi idi, Rəsul onu şeirlə bir qədər də qəlizləşdirsəydi, çətin qavranılardı. «Vətən haqqında mahnı»nın ilk misraları indi də yadımdadır:

Göy dəryalar dərin olur,
Bahar yeli sərin olur,
İnsan ömrü şirin olur,
Əsirgəsəm onu səndən
Namərd olum, mən ey vətən!

Elə bu ilk görüşlərimizdən məndə Rəsula böyük bir rəğbət yarandı...

...Bir dəfə söhbət zamanı Rəsula dedim ki, gəl Bakı haqqında mahnılar silsiləsi yazaq. Özü də adicə mahnılar olmasın. Həm xordan istifadə edərik, həm simfonik parçalar olar. Nə isə, iri həcmli bir əsər hazırlayaq. Sən Bakını sevirsən, mən də ki, bakılı.

Dedi: «Baş üstə».

Bir il keçdi, şeirlər yox. İl yarım, iki il ötdü, şeirlərdən xəbər çıxmadı. Mən hər dəfə soruşanda da Rəsul deyirdi ki, bilirsən də rusalarda məsəl var: vəd olunan şeyi üç il gözlərlər.

Doğrudan da elə üç il tamamlanan gün gördüm ki, ensiklopediyanın işçilərindən biri o şeirləri gətirdi mənə. Səkkiz şeir idi.

Üstündən bir neçə ay keçdi. Bir gün Rəsulla rastlaşanda:

– Sən məndən intiqam alırsan, yoxsa şeirlər xoşuna gəlməyib? – dedi.

Dedim:

– Heç biri. İntiqam almıram, şeirlər də çox xoşuma gəlib. Ancaq o şeirləri vahid bir kompozisiyada birləşdirmək üçün uğurlu, münasib yol axtarıram. Məsələn, Musorqskinin bir əsəri var; «Sərgidən şəkillər». Onu bir dostuna həsr edib. O, sərgidə olan şəkillərin təsiri ilə musiqi parçaları yazıb və hər parçadan sonra bu salondan o salona keçidi ifadə edən fraqmentlər var. Mən də belə bir keçid axtarıram. Hələ o açarı tapmamışam.

Rəsul razılaşdı, fikrimi də bəyəndi və dedi ki, neynək, gözlərik. O şeirlər çap olunub. Orada Xəzər haqqında da, Bakının küləkləri barədə də, tikililəri haqqında da şeirlər var. Hətta Bakının laylası da var. Rəsul öz vədini üç ilə yerinə yetirdi. Tale elə gətirdi ki, hadisələr məni bir müddət yaradıcılıqdan ayırdı, illər ötdü və indiyə qədər də o silsilə yaranmayıb. Ancaq o demək deyildir ki, yazmayacağam. Müəyyən eskizlər hazırdı. O açarı da tapmışam. O açar – uddur.

Sağlıq olsun!

Yadıma düşmüşkən bunu da deyim ki, Bakı haqqında elə həmin o mahnılardan söhbət etdiyimiz vaxt Rəsul dedi:

– Məndə uşaqlar üçün yazılmış şeirlər var. Bəlkə bir balet yazasan?

Şeirləri göndərdi mənə. Yuxarısında öz xətti ilə yazdığı qeyd var: «Tofiq, mənə, bunlar daha münasibdir. Burada dovşanın, kəpənəyin də yuxusu var, oxu, sonra qərarını mənə de. Ancaq elə et, nəğmələrin taleyi təkrarlanmasın»...

...Rəsulun yazdıqlarının heç biri itməyəcəkdir. Onun musiqiyə az-çox uyğun olan hər bir əsərinə haçansa musiqi bəstələniəcəkdir. Geci-tezi var. Amma mütləq yazılacaqdır. Rəsul böyük poeziyanın Rəsuludur və onun şeirinin özü də musiqi kimi bir şeydir. Rəsulun şeirləri rusca da gözəl səslənir. Rəsul Rzanın rusca tərcümə olunmuş bir neçə şeirinə Polad Bülbüloğlu mahnı yazıb və çox uğurlu da yazıb.

Vaxt vardı bəstəkar şairə müraciət edəndə, deyirdi ki, mənə yeddilik, səkkizlik, ya onbirlik şeir lazımdır. Ancaq indi çox şey dəyişib. İndi bəstəkarı ən əvvəl şeirdə dərin məna və deyiliş gözəlliyi maraqlandırır. Və bunlar da Rəsul Rza poeziyasında var.

Rəsul Rza «Qızıl üzük» adlı bir ssenari yazmışdı. Rza Təhmasib başladı bu filmi çəkmyə – alınmadı. Sonra Həsən Seyidbəyli girişdi işə. O, film üçün eyniadlı bir mahnı da yazılmalıydı. Lakin baş tutmadı, ekranlara çıxma bilmədi, ancaq «Qızıl üzük» mahnısı yadigar qaldı. Mən hazır şeirə musiqi bəstələmişdim. Ancaq «Sənə də qalmaz»ın əvvəlcə musiqisi yaranıb və Rəsul musiqiyə şeir yazıb. Hər ikisi uğurludur. Hər şey yerli-yerindədir. Demək istədiyim odur ki, Rəsul həm musiqini yaxşı duyurdu, hazır musiqiyə də yüksək bədii səviyyəli şeir yazma bilirdi, həm də haçansa mahnıya çevriləcəyini nəzərdə tutmadığı şeirini musiqiyə çox uyuşqan şəkildə qələmə alırdı.

Bəli, bu dediklərimin hər birində, hər kəlməsində unudulmaz dostum Rəsul Rzaya sonsuz sevgim yaşayır»...

* * *

Bu qeydlər Tofiq Quliyevindir, çox-çox əvvəl qələmə alınıb. Uzunillik sənət dostluğu ilə sıxlaşdığı Rəsul Rza barədədir. Bir qədər əvvəldə biz bəstəkar-şair due-tindən yaranan hər hansı mahnı əsasının vacib bir komponent olduğundan söhbət açmışdıq. Tofiq Quliyevin dediyi bəstəkar-şair birgəliyindən çox təsirli nümunədir. Eyni zamanda, böyük sənətkarın digər böyük sənətkar haqqında ən maraqlı hekayəti-dir. Oxuduqca nəinki iki ustadın sıx təmasından, yaradıcılıq fəaliyyətlərindəki incə çalarlardan xəbər tuturuq, eyni zamanda doğulub çox geniş dinləyici rəğbətini qaza-nan bir neçə mahnının «ömür yolu»ndan, tərcümeyi-halından, tarixçəsindən aydın xəbər tuturuq. Bu mənada «Qızıl üzük», «Sənə də qalmaz» mahnıları — musiqi xəzi-nəmizin bu dəyərli inciləri barədə məlumatlar nəinki ilkinliyi ilə nəzəri cəlb edir, ey-ni zamanda estetik keyfiyyətləri də müəlliflər tərəfindən açıqlanır.

Hər iki mahnı dahi müğənnimiz Rəşid Behbudovun misilsiz interpretasiyasından sonra Tofiq Quliyev – Rəsul Rza cütlüyü Tofiq Quliyev – Rəsul Rza –Rəşid Behbu-dov triosuna çevrilərək, dəyərdən dəyərli mənə kəsb etmişdir. Hər iki əsər həm mu-siqisi, həm sözləri, həm də ifaçılığı ilə sənət zirvəsinin kürsüsündə layiqli yer tut-muşdur. Onu da mütləq deyək ki, mahnıların musiqisinin orkestr səslənməsi də xüsu-si olaraq tərifəlayiqdir. Əlavə edək ki, məhz bu amil də bir bəstəkar kimi Tofiq Qu-liyevin ən müsbət məziyyətlərindəndir. O, mahnını bəstələyib müğənniyə təqdim et-dikdən sonra, onun son dərəcə əla səslənməsi üçün bütün yaradıcılıq potensialını sə-fərbər edir, musiqinin instrumental ifasında ən incə mətləbləri belə diqqət mərkəzin-də saxlayır. Əlbəttə, hər hansı ifaçının fərdi təfsirini unutmaq olmaz. Müğənninin mahnını «özünüküləşdirməsi» üçün müəyyən mənada mətnə, yaxud musiqiyə müdaxiləsi mümkündür. Təbii ki, bu halda hər hansı kiçik əlavə, yaxud ixtisar bəstə-karın razılığı əsasında həyata keçirilə bilər. Tofiq Quliyevin mahnılarının quruluşu, musiqi əsası, lad və intonasiyası elə uyarlı təcəssüm tapır ki, müğənni artıq onu bən-zərsiz səsləndirməkdən başqa ayrı şey barədə düşünmür. Əlbəttə, belə deyərkən, biz heç də Rəşid Behbudov, Şövkət Ələkbərova kimi ustad sənətkarların Tofiq Quliyev-in mahnıları üzərində işləyərkən onların yaradıcılıq tapıntılarını, müəlliflə razılıq

əsasında mahnıya əlavələrini danmaq fikrindən uzağıq. Əksinə, Tofiq Quliyev nə qədər yüksək bədii səviyyəli mahnı yaratsa belə, həmişə ifaçılarla birgə çalışması sayəsində onun gerçəkləşməsinə zəmin yarada bilmişdir.

* * *

Xalq yazıçısı ANAR:

«Tofiq – Azərbaycanda çox geniş yayılmış adlardandır. Eləcə də Quliyev soyadı. Lakin Tofiq Quliyev vəhdəti təsəvvürlərdə fitri istedadı, günəş vergisi, valehedici melodiyları ilə insanlara sevinc, təbəssüm, saf, ilıq hisslər bəxş edən bir insanın portretini yaradır.

Əfsanəyə görə T.Quliyev «Avrora»nın tarixi yaylım atəşi ilə bir ildə, bir ayda, bir gündə, hətta bir saatda doğulmuşdur. Sovet hakimiyyətinin Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafındakı rolunu inkar etməsək də, bu yaylım atəşinin xalqımıza, T.Quliyevin özü və ailəsinə nə qədər kədər, müsibət, faciələr törətdiyini də qeyd etməyə bilmərəm. Lakin tale sanki bu iztirablara təsəlli kimi o gündə, o saatda öz sənəti ilə bizi ümidsizlikdən, xiffətdən qoruyan Tofiq Quliyevi xalqımıza bəxş etdi. Onun musiqisi — bu dünyanın hədsiz fəlakətlərindən təskinliyimizdir — deyə, bizi ulu müdrikiyə səsləyir.

Tofiq Quliyevin adı mənsub olduğu Hacıbəyov məktəbinin parlaq yetişdirmələrindən olan Qara Qarayev, Niyazi, Fikrət Əmirovla yanaşı çəkilir. Bu sənətkarların yaradıcılıqlarının fərqli üslublu olduğunu çox gözəl dərk edirəm. Lakin düşünürəm ki, öz janrında birinci olmaq, bir başqasında «çoxlarından biri» olmaqdan çox-çox üstündür. Keçən əsrin 40-cı illərinin «musiqi dissidenti», ilk nəğməkar bəstəkar, Azərbaycan estradasının klassiki, Azərbaycan cazının banisi Tofiq Quliyev mahnılarının uzunömürlüyünə görə, bu gün də birinci olaraq qalır. Yarım əsr bundan öncə bəstələnən mahnılar bu gün də öz ilkin tərəvətini itirməmişdir. Bülbül, Rəşid Behbudov, Şövkət Ələkbərova, Müslüm Maqomayev, Fidan və Xuraman Qasımovalar, Mirzə Babayev, Akif İslamzadənin oxuduqları mahnılar, Vaqif Mustafazadənin təfsirində səslənən musiqi, Brilyant Dadaşova, Azər Zeynalov və digər gənc nəsəl vokalçılarının ifasında səsləndikcə sanki yenidən doğulurlar.

Ü.Hacıbəyovun şedevri «Arşın mal alan» Rəşid Behbudova dünya şöhrəti gətirmişdisə, onun bənzərsiz müğənni səviyyəsinə ucalmasında Tofiq Quliyev mahnılarının rolu şübhəsiz əvəzsizdir.

Bizim bir çox bəstəkarlarımız gözəl musiqi bəstələmiş və bəstələməkdədirlər. Tofiq Quliyevi fərqləndirən cəhətlərdən biri ondadır ki, o, keyfiyyətsiz musiqi yazmağı bacarmır, yalnız gözəl musiqi bəstələməyə qadirdir. Bu sözlər əsassız deyil. «Bəxtiyar» filmində süjetə görə filmin qəhrəmanı, «düz yoldan dönən» Bəxtiyar — Rəşid Behbudov üçün Tofiq Quliyev bir-iki «ürəyə yatmayan» mahnı yazmalı idi. Lakin bu mahnılar elə böyük ustalıqla bəstələndi ki, öncədən nəzərdə tutulan məqsəd tamamilə unuduldu və bu bəstələr bir sıra görkəmli müğənnilərin repertuarında özlərinə məxsus, layiqli yer tuturlar.

Bir gün rəhmətlik Şəmsi Bədəlbəylinin iş otağına gəldim. Telefonla söhbətini tamamlayan Şəmsi müəllim ona xas olmayan qəmgin əhval-ruhiyyədə idi.

– Tofiq Quliyevdir, – deyə telefona işarə etdi. – Heç bilirsən nə deyirdi? «Şəmsi, xahiş edirəm, ölmə, bizim nəsildən demək olar ki, heç kəs qalmayıb».

Əfsuslar ki, bu hadisədən az sonra Şəmsi müəllim dünyamızı tərk etdi.

Azərbaycan mədəniyyətində nadir hadisə kimi səciyyələnən XX əsrin ortaları və ikinci yarısında onunla birgə Azərbaycan milli incəsənətini yaradan Tofiq Quliyevin dost və silahdaşları Bülbül, Rəşid Behbudov, Niyazi, Qara Qarayev, Rauf Hacıyev, Lətif Səfərov, Həsən Seyidbəyli, Tofiq Kazımov, Rəsul Rza artıq aramızda yoxdur.

Tofiq Quliyevə bəxş etdiyim kitabın üstündəki «atamın dostu və dostumun atasına» yazımın ona necə xoş təsir bağışlamağı yadımdadır.

Tofiq Quliyevin oğlu Eldarla dost olduğum üçün fəxr edirəm. Lakin Tofiq Quliyevin atam Rəsul Rza ilə uzunillik sadıq, səmərəli dostluğundan daha çox qürur hissi keçirirəm. Artıq çoxdan bəri xalq yaradıcılığı, folklor nümunələri kimi qəbul olunan bir sıra mahnılar, bu insani, əsl kişi yaradıcılıq dostluğunun bəhrəsidir. «Üzüyümün qaşığı firuzədənindir» və «Sənə də qalmaz» mahnıları bu qəbildəndir. «Üzüyümün qaşığı» mahnısında belə sözlər var: «Yaman gündə dost əlindən bərk yapış, dünyanın həvəsi gəlib-gedəndir».

Əziz Tofiq müəllim, Rəsul Rzayla sadıq dostluğunuzun dəfələrlə şahidi olduğumdan, mən bu sözləri Sizə şamil edirəm. Bununla belə, digər mahnının: «Gedər

bir gün bu gözəllik , sənə də qalmaz» sözlərini Sizə ünvanlamıram. Axı sizin istedadınızın gözəlliyi, yarım əsr bundan öncə olduğu kimi, bu gün də tək-cə keçmiş SSRİ (indiki MDB) məkanında deyil, yaxın və uzaq xaricdə yaşayan insanları məftun etməkdədir.

Sizin bir vaxt Şəmsi Bədəlbəyliyə söylədiklərinizi təkrar etmək istəyirəm: «Xahiş edirəm, ölümə aman verməyin». Siz çalışmalısınız ki,... Yox! Siz yaşamalısınız! Heç olmasa ona görə ki, biz sizin şəxsinizdə bizimlə olmayan, qədrini bildiyimiz, ehtiram etdiyimiz, sevdiyimiz nəslin qarşısında baş əyək. Siz də bu nəslin parlaq nümayəndəsi olmusunuz, bu gün də varsınız, Ulu Tanrının köməyi ilə üçüncü minillikdə də var olasınız!»

Bu yazı Tofiq Quliyevin 80 illik yubileyi ərəfəsində qələmə alınmış və görkəmli ədibin oğlu Anarın atasının dostuna minnətdarlıq duyğusunun aydın təzahürüdür.

* * *

Xalqına, elinə-obasına dərin hisslərlə bağlanan, milli musiqi mədəniyyətimizin aparıcı bir qüvvəsi olan, yaratdığı əsərlərlə tarixi salnaməmizə adını qızıl hərflərlə yazan Tofiq Quliyev doğulub boya-başa çatdığı Bakıya bütün varlığıyla bağlıydı. Rəşid Behbudov deyirdi ki, «hansı ölkəyə qastrola gedirdimsə, dostum Tofiqin tövsiyəsi və qəlbimin istəyi ilə mütləq «Bakı haqqında mahnı»nı sənətsevərlərə ərməğan edirdim. Tofiq deyirdi ki, nəyə görə Bakını yalnız «neft akademiyası» kimi tanıyırlar. Axı, Bakımız eləcə «şeyr-musiqi akademiyası» adını daşımağa da layiqdir.

Əlbəttə, bəlkə də bu fikirdə müəyyən mübaligə də var. Fəqət, ən əsası o idi ki, Azərbaycan, onun gözəl paytaxtı Bakı çoxcəhətliliyi, rəngarəngliyi, yüksək ifaçılıq və musiqi mədəniyyətinin mərkəzi kimi də dünyada tanınmışdır.

Bu ali hisslərlə yaşayan bəstəkar haqqında sonralar çox şirin bir deyim dilərə düşdü: «Bakı Tofiq Quliyevin rəmzi, Tofiq Quliyev də Bakının rəmzidir».

* * *

«Bakılı» Beynəlxalq mədəni cəmiyyətinin sədri Fikrət ZƏRBƏLİYEV:

«Doğma şəhərimdə «Bakılı» cəmiyyətinin yaradılması xəbəri məni hədsiz dərəcədə sevindirdi. Bu sevinc hissi məni tək-cə köklü bakılı olmağımdan irəli gəlmişdir.

Bu nəcib işin təşkilatçılarını hələ tanımasam da tam qətiyyətlə sizi əmin edirəm ki, ömrümün sonuna kimi mən bu cəmiyyətin üzvü olacağım söz verirəm!»

Bu sözlər 1993-cü ilin 25 yanvarında «Bakılı» Beynəlxalq mədəni cəmiyyətinin açılışı mərasimində çıxış edən XX əsrin görkəmli Azərbaycan bəstəkarı Tofiq Ələkbər oğlu Quliyevə məxsusdur.

Hər zaman olduğu kimi sözünə sadıq Tofiq Quliyev «Bakılı» cəmiyyətinin fəxri üzvü olmaqla yanaşı, onun bütün fəaliyyətində ömrünün sonuna kimi bilavasitə iştirak edirdi. «Humay» Milli Akademiyasının üzvü olan bəstəkar, musiqi sahəsində elan edilmiş qaliblərə mükafatı şəxsən özü təqdim edirdi.

Cəmiyyətimiz də sevimli bəstəkarı heç zaman unutmurdu. Tofiq Quliyevin bütün ad günləri cəmiyyət tərəfindən Bakının müxtəlif konsert salonlarında təntənə ilə qeyd olunurdu. Bu tədbirlərin kinolentləri milli televiziyanın qızıl fonduna daxil edilmişdir.

1993-cü ilin mart ayında Müslüm Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında cəmiyyətimizin keçirdiyi tədbirdə Tofiq Quliyevə «İlin bakılısı» fəxri adı və diplom təqdim edilmişdi.

Belə unudulmaz gecələrdən biri də 1996-cı ildə «İnturist» mehmanxanasının zalında keçirilmişdir.

Dahi bəstəkara həsr edilmiş belə mərasimlərə dəvət olunan Tofiq Quliyevin əzizlərinin, dostlarının, respublikanın adlı-sanlı musiqiçilərinin, eləcə də Tofiq sənətinə yüksək qiymət verən sadə peşə adamlarının yaddaşından heç vaxt silinməyəcək.

Həqiqətdə də belədir. Və bu qiymət Tofiq Quliyevin indiyədək aldığı fəxri adların, mükafatların ən önəmlisi, ən yaddaqalanı, ən ləzzətlisidir.

Bu baxımdan böyük bəstəkarın yubileyləri musiqi mədəniyyətimizin tarixi bayramları kimi qeyd olunmuş və belə tədbirlərin gedişində xalq bir daha özünün qüdrətli sənətkar oğluna hədsiz məhəbbətini və istəyini büruzə vermişdir.

Əlbəttə, onun indiyədək keçirilmiş bütün yaradıcılıq gecələrinin, yubiley tədbirlərinin qısaca xronikasını versək belə geniş yer tutar. Sadəcə bunlardan ikisi barədə söhbət açacağıq.

Tofiq Quliyev özünün 60 illik yubileyini yaradıcılığının çiçəkləndiyi bir dövrdə qarşıladı. Bu məqamda bəstəkar yeni dəyərli əsərlərini tələbkar sənətsevərlərin

mühakiməsinə verdi. Azərbaycan ictimaiyyəti sevimli bəstəkarın ad gününü ürək genişliyi ilə qarşıladı, ustad sənətkara Azərbaycanın xalq artisti fəxri adı verildi.

Heç zaman yaddan çıxmıyacaq 1977-ci il noyabrın 7-i idi. Həmin gün keçmiş SSRİ məkanının hər yerində, o cümlədən də Azərbaycanda Oktyabr inqilabının 60-cı ildönümü böyük təntənə ilə qeyd olunurdu. Buna baxmayaraq Azərbaycan bədii ictimaiyyəti nəzərini istəkli bəstəkarı sarı da çevirmişdi.

Axı, Tofiq Quliyevin 60 yaşının tamamlanması da hər birimiz üçün bayram vaxtı doğurmuşdu.

Lap erkəndən ona telefon zəngləri edildi, xeyli təbrik məktubu, teleqramlar aldı. Dostları, qohumları, sənətdaşları, tələbə və məktəblilər yubilyarı salamlayıb, ona ən xoş arzu və diləklərini bildirirdilər. Ancaq nədənsə Tofiq müəllimin çox həsrətlə gözlədiyi yaxın bir dostundan səs-səmir çıxmırdı. Nəhayət, noyabrın 8-də səhər mənzildəki telefonu səsləndi. Bəstəkar dəstəyi qaldırdı və çox gözlədiyi munis bir səs eşitdi: «Sən bugünkü qəzetləri oxumusan?» – deyə Qara Qarayev ona sualla müraciət etdi – «Sovetskaya kultura»ya bir nəzər yetir. Sənə söyləmək istədiyim hər şeyi orada açıqlamışam».

Tofiq müəllim yenidən aldığı «Sovetskaya kultura» qəzetinin səhifələdi və «Mənim dostum» adlı irihəcmli bir məqalə diqqətini cəlb etdi. Həmin məqalədə Qara Qarayev bəstəkar dostunun yaradıcılıq ömürlüyünü çox mənalı fikirlərlə oxuculara açıqlayır. Tofiq Quliyevin istedadını yüksək qiymətləndirərək, Azərbaycan musiqisində, mahnı yaradıcılığında Tofiq Quliyevin əvəzsiz xidmətlərini sadalayıb dəyərləndirir.

Qara Qarayev həmin məqaləsində sənətkar dostunun Azərbaycan musiqi həyatında və milli folkloristikada misilsiz rolunu nəzərə çarpdırır.

Dahi bəstəkarın ürəkdən gələn bu təbrik sözlərinin hamısı şəxsən onun üçün ən unudulmaz böyük bir mükafat idi. Eyni zamanda onda ruh yüksəkliyi doğurmuşdu, yazıb-yaratmaq, xalqına daha çox xidmət etmək arzusunu, istəyini artırmışdı.

Müasir dövrümüzün dahi bəstəkarı ilə Tofiq Quliyevin dostluğunun çoxillik tarixi vardır. Bu dostluq səmimiyyət, qarşılıqlı hörmət, etimad, anlaşma ruhunda bərqərar olmuşdu.

Hər ikisi uşaqlıqdan bir-birini tanıyırdı. Qaranın atası Əbülfəz Qarayev məşhur pediatr idi. Quliyevlər ailəsində isə 6 uşaq böyüyürdü. Təbii idi ki, Ələkbər kişi tez-

tez bu və ya digər uşağı həkimə göstərmək üçün professor Əbülfəz Qarayevin görüşünə gədirdi. Beləliklə də hər ikisinin sıx dostluğu övladlarının — xüsusən də Qara ilə Tofiqin tanışlığına, nəhayət yaxınlığına təkan vermişdi.

Tale elə gətirdi ki, sonradan bu iki cavan rabfakda, konservatoriyada, nəhayət Moskva musiqi ocağında birgə təhsil aldı. Beləliklə də Qara Əbülfəz oğlu ilə Tofiq Ələkbər oğlu arasında çox erkən özlərini həmfikir, həmdaş sayırdılar, ruhi yaxınlığı, bir-birinə hörmət duyğusu qəlblərində kök salmışdı. Bu dostluq uzun müddət davam elədi. Hətta Qara Qarayev Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqı idarə heyətinin sədri olanda Tofiq Quliyev də bilavasitə onun yanında; ittifaqın idarə heyətinin birinci katibi vəzifəsini yerinə yetirirdi. Bu, hər ikisinin ahıl çağlarına, yaradıcılıqlarının kamil dövrünə təsadüf etmişdi. Və odur ki, bir çox halda Moskvada ciddi, möhtəşəm miqyaslı yaradıcılıq məsələləri ilə çox məşğul olduğu təqdirdə Qara Qarayev Bakıda həlli vacib təşkilat və yaradıcılıq problemlərinin yoluna qoyulmasını məhz ona həvalə edirdi. Tofiq müəllim də etibarlı dost, vicdandı insan, xalq üçün qəlbini verməyə hazır olan sənətçi kimi bütün məsələ və problemlərin həlli naminə varlığını belə əsirgəmirdi.

Bütün bunlarla yanaşı müstəqil yaradıcılıq düşüncəsinə, əla təşkilatçılıq bacarığına, insanlarla tez dil tapmaq, onlarla isti ünsiyyətdə olmaq keyfiyyətinə malik Tofiq Quliyevin şəxsən özü respublikamızın miqyasında bir sıra tədbirlərin, təqdirəlayiq musiqi bayramlarının keçirilməsinin təşəbbüskarı idi. Və iş prosesində onun bu müsbət keyfiyyəti sözün böyük mənasında qibtə doğururdu.

Bu mənada görkəmli cazmen Vaqif Mustafazadə ilə onun yaradıcılıq dostluğu da hər cəhətdən önəmliydi. Vaqif Mustafazadə cazın, eyni zamanda milli xalq musiqisinin, o cümlədən də muğamın təbiətinə eyni dərəcədə bələd olduğundan bunların hər birinin xarakterik cəhətini yüksək bədiiliklə, uyarlı surətdə qovuşdura bilirdi. Məhz bunun müqabilində o, Tofiq Quliyevin musiqisinə hörmətlə yanaşır, ondan yaxşı mənada faydalanırdı. Qəfil ölümündən bir qədər əvvəl o, Tofiq Quliyevin beş mahnısının musiqi motivləri əsasında əla kompozisiya yaratmışdı.

Tofiq müəllim deyir ki, onlar tezliklə görüşüb fikir mübadiləsi aparmağı qətiləşdirmişdilər. Lakin Orta Asiyaya uzunmüddətli qastrol səfəri ortaya çıxdığı üçün hər ikisi razılaşmışdı ki, vətənə qayıdandan sonra görüşsünlər. Fəqət Vaqifin Daşkənddə qəfil ölümü bu yaradıcılıq planının da həyata keçməsinin yolunu kəsdi. Ancaq Vaqi-

fin ölümündən sonra Moskvada həmin kompozisiya böyük caz ustasının lentlərdə yaşayan ifası plastinkaya köçürülmüşdür. Hər halda bu görkəmli sənət ustasının gözlənilməz vəfatı şəxsən Tofiq Quliyevi bərk sarsıtmış, əsəb sisteminin pozulmasına gətirib çıxarmışdı. Vaqif Mustafazadənin ölümü Tofiq müəllimin öz təbirincə desək, Azərbaycan musiqi ifaçılığı üçün böyük itki idi...

* * *

...Qayıdaq Tofiq Quliyevin 60 illik yubiley gecəsinə. Həmin axşam M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının tamaşa salonuna necə deyərlər, iynə atsaydın yerə düşməzdi. Şəhərimizin ən elitar təbəqədən olan adamlarının bir çoxu imkan tapıb salonda yer tutmuşdu. O gecə bir ayrı gecə idi. Zəmanəmizin ən görkəmli sənət adamları, elm və mədəniyyət xadimləri Tofiq Ələkbər oğlunun ünvanına ən gözəl ifadələr işlətdilər. Sonra səhnə tanınmış və sevimli müğənnilərin, instrumental ifaçıların sərəncamına verildi. Rəşid Behbudov, Şövkət xanım Ələkbərova, Müslüm Maqomayev, Lütfiyar İmanov, Fidan və Xuraman Qasımova bacıları, Fərhad Bədəlbəyli, Çingiz Sadıqov... bir-birini əvəzləyərək Tofiq Quliyev musiqisinə bir daha can verərək ürəkləri fəth etdilər.

* * *

... Tofiq Quliyevin 75 illiyi də belə bir müqəddəs duyğunun parlaq ifadəsinə çevrildi. 1997-ci ildə isə sənətkarın 80 yaşı tamamlanan gün böyük təntənəli gecə ilə bəzəndi. Həmin gecə haqqında indi qısaca danışacağıq.

Azərbaycanın ən möhtəşəm salonu – respublika sarayı Tofiq Quliyevin pərəstişkarlarının heç də hamısına yer ayıra bilməmişdi. Buraya toplaşanlar isə özlərini xoşbəxt sanırdılar. Çünki Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin «qüdrətli dəstə»sindən olan sonuncu nümayəndənin – Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Niyazi, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Soltan Hacıbəyov, Cövdət Hacıyev, Səid Rüstəmov, Cahangir Cahangirov, Rauf Hacıyevdən ibarət sənətkarlar ordusunun sonuncu «əsgərinin» görüşünə gəlmişdilər. Bu görüş isə xatirələrdə əbədi qaldı. Respublika prezidentinin, digər dövlət xadimləri, görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin iştirak etdikləri bu gecədə sanki Tofiq Quliyev candan əziz sevdiyi Azərbaycanla, əziz Bakımızla, sayagəlməz pərəstişkarları ilə vida görüşü keçirirdi. Çünki taleyin ona bəxş etdiyi ömrün davamı cəmi üç il çəkəcəkdi.

Hələlik isə 1997-ci il noyabrın 19-dur. Və musiqi sənətimizin bu canlı korifeyinin yubiley gecəsidir...

Prezidentin İcra Aparatının humanitar siyasət şöbəsinin müdiri Tofiq Quliyevin «İstiqlal» ordeni ilə təltif olunması barədə respublika prezidentinin fərmanını və onun yubilyara təbrik məktubunu oxudu.

Azərbaycanın mədəniyyət naziri Polad BÜLBÜLOĞLU görkəmli bəstəkarı nazirliyin adından təbrik etdi. O, dedi:

– Əziz, sevimli Tofiq müəllim!

Çox xoşbəxtəm ki, mənə belə bir gün nəsib olub ki, respublikanın ən möhtəşəm salonunda sizin 80 illiyinizi təbrik edim. Biz bu günü gözləyirdik, bilirdik ki, bu gün gələcəkdir.

Əziz Tofiq müəllim, siz filarmoniyanın direktoru olanda biz – cavan bəstəkarlar hamımız sizin yanınıza qaçdıq. Siz bizə mənəvi də, maddi də kömək edirdiniz. Bilavasitə mənim müəllimim olmasanız da, hamımız sizdən öyrənirdik. Sizin yaradıcılığınız Azərbaycan xalqının damarına, qanına sızıb, Azərbaycan musiqi mədəniyyətini sizsiz təsəvvür etmək mümkün deyildir. İstər özfəaliyyət olsun, istərsə də peşəkar – Azərbaycanda elə bir müğənni yoxdur ki, sizin mahnılarınız onun ifasında səslənməsin. El-obada elə bir şənlik, toy, elə bir məclis olmur ki, orada sizin mahnılarınız səslənməsin. Siz çox xoşbəxt adamsınız, çünki sizin adınız Azərbaycan xalqının, musiqisinin adı ilə bilavasitə bağlıdır.

Əziz Tofiq müəllim, mən sözlərimi Bülbülün mahnısının bu sözləri ilə bitirmək istəyirəm:

Həştadında alma əsa,
Qoyma səni qara basa.
Hər kəs yüz il yaşamasa,
Təqsir onun özündədir.

Respublika Bəstəkarlar İttifaqı idarə heyətinin birinci katibi, xalq artisti **Vasif ADIGÖZƏLOV** dedi:

– Bu gün Azərbaycan xalqının mədəniyyəti tarixində böyük bayramdır. Xalqımızın sevimlisi, əzizi, 60 il ərzində öz musiqisi ilə bizi ruhlandıran, bizə qüvvət verən Tofiq Quliyevin 80 illiyini qeyd edirik.

Tofiq Quliyev – Bülbül, Tofiq Quliyev – Rəşid Behbudov, Tofiq Quliyev – Şövkət Ələkbərova, Tofiq Quliyev – Zeynəb Xanlarova, Tofiq Quliyev – Mirzə Babayev, Tofiq Quliyev – Müslüm Maqomayev! Bu gün balaca Surxay belə Tofiq Quliyevin mahnısı ilə yaşayır. Deməli, Tofiq Quliyev həmişə, daim yaşayan bəstəkardır. Bu günkü təntənə bunu bir daha sübut edir...

... Tofiq Quliyev Azərbaycan xalqının ən yüksək səviyyəli, namuslu oğullarından biridir. Mən Tofiq Quliyev kimi oğul yetişdirən xalqı ən yüksək səviyyəli xalq sayıram.

* * *

Təbrik üçün Respublika Rəssamlar İttifaqı idarə heyətinin sədri, Azərbaycanın xalq rəssamı **Fərhad Xəlilova** söz verildi. O dedi:

– Bu gün biz özümüzü tam mənada xoşbəxt hesab edirik. Ona görə ki, bu sarayda böyük bəstəkarımızın gözəl bir gününə yığılmışıq. Bu, tarixi bir gündür və bizə bu imkanı yaratdığına, burada iştirak etməyimizə görə Tofiq müəllimin qarşısında baş əyirik.

Azərbaycan Kinematografçılar İttifaqı idarə heyətinin birinci katibi, respublikamızın xalq artisti **Rasim Balayev** yubilyarı kino işçiləri adından təbrik etdi:

– Əziz Tofiq müəllim! Şəxsən mən və mənim yaşlıdlarım, məndən də bir az yaşlı nəsil sizin mahnılarınızla böyümüşük. Yaxşı yadımdadır, «Bəxtiyar», «Görüş», «Telefonçu qız» filmlərindəki mahnılar hamımızın dilinin əzbəri idi. Xoşbəxtlikdən bir neçə il sonra, yəni 24 il bundan öncə biz «Nəsimi» filmində rastlaşdıq. «Nəsimi» filminin tamaşaçılar tərəfindən sevilməsində sizin çox böyük rolunuz danılmazdır. Mən deyərdim ki, bizdən də artıq sizin rolunuz oldu, çünki bu filmin mahnıları dillər əzbəri oldu.

Sonra Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrının və S.Vurğun adına Azərbaycan Rus Dram Teatrının kollektivləri sevimli bəstəkarı şanlı ad günü münasibəti ilə bədii proqramlarla təbrik etdilər.

Və sonra adlı-sanlı müğənnilər – Fidan Qasımova, Mirzə Babayev, Bakıdakı 21 sayılı uşaq musiqi məktəbinin «Bəri bax» vokal ansamblının üzvləri Tofiq Quliyevi təbrik elədilər.

Söz yubilyara verildi. **Tofiq Quliyev** dedi:

– Hörmətli xanımlar və cənablar!

Siz bilirsiniz ki, 80 yaşında danışmaq – özü də belə bir təntənəni görəndə, görəndə ki, səni necə qarşılayırlar – asan deyil. Əvvəla, birinci o fikir gəlir ki, mən 80 il xoşbəxt olmuşam. Mən 80 il işləmişəm, özü də doğma xalqım, doğma Azərbaycan üçün işləmişəm. Nə deyim, vallah, mən yazıçı, şair deyiləm, musiqiçiyəm. Misal üçün, çalmaq lazım olsaydı, Heydər Əlirza oğlunun sevdiyi mahnıları oturub çalardım. Doğrudan da bu gün özüm-özümə təəccüb qaldım, – siz deməyin, mən xeyli işləmişəm. 80 il boş keçməyib.

Mən indi eşitdiyim mahnılarımı bir-bir yadıma salırdım ki, bu hansı kinofilmdəndir, tamaşadandır, bunu kimin üçün yazmışdımsa, o, oxumadı, başqası oxudu. İndi ağıma min dənə belə fikrlər gəlir. Mən özüm-özümə deyirəm ki, çox sağ olsun Heydər Əlirza oğlu! Çünki bu təntənəni, bu gözəl şəraiti o yaratmışdır. Onun mənə göndərdiyi, qəzetlərdə dərc olunmuş məktubda yazdığı gözəl sözləri, bu məktubun xüsusən axırındakı bir neçə sətiri, mən yüz faiz buna ümid edirəm ki, Heydər Əlirza oğlu özü yazmışdır.

Mən bir hadisəni qısaca sizə danışmaq istəyirəm. Mən noyabrın 7-də anadan olmuşam. Sonra anam hiss elədi ki, bu 7-ni dəyişmək lazımdır, onu dəyişib 5 elədi. İndi məni təbrik etməyə ayın 5-də qohum-əqraba, 6-da dostlar gəlir, 7-si bayram idi. Nəysə, aləm bir-birinə qarışdı. Noyabrın 7-də saat düz 3 tamamda telefon zəng çaldı. Mən dəstəyi götürdüm və gördüm ki, Heydər Əlirza oğludur. Bu adam mənim ayın 7-də anadan olduğumu heç cür yaddan çıxarmayıb. Ümumiyyətlə, mən noyabrın 7-də saat 2-də anadan olmuşam, 3-də prezident zəng etdi. Mən belə sinxronu görməmişdim. Mən kinoda çox işləmişəm, işləyirəm də. Heydər Əlirza oğlu zəng edib mənə xeyli xoş sözlər dedi. Elə dəstəyi təzəcə yerinə asmışdım ki, qapının zəngi vuruldu, açdım, gördüm ki, Prezidentin İcra Aparatının şöbə müdiri Fatma xanım Abdullazadə əlində böyük gül dəstəsi içəri girdi. O, gül dəstəsini mənə verib dedi ki, bu gül dəstəsini sizə Heydər Əlirza oğlu göndəribdir. Soruşdum ki, axı mən prezidentlə bu dəqiqə danışardım, bunu necə çatdırdı?

Mən dediyim bütün bu sözlərə və bu gün qulaq asdığım konsertlə bərabər, ən böyük minnətdarlığımı bizim sevimli prezidentimiz Heydər Əlirza oğlu Əliyevə yetirirəm!

Heydər Əliyeviç, mən sizə ömrüm boyu minnətdaram. Çünki burada çox az adam bilir ki, mən sizi bunlardan tez tanıyıram. Biz sizinlə ilk dəfə müharibə vaxtı Naxçıvanda bir hərbi hissədə görüşdük. Siz başqa hökumət işçilərinə baxmayaraq tez-tez bizim caz konsertlərinə gəlirdiniz. Sonra mənə o caza görə xeyli tənqid etdiniz. Vallah, biləsiniz, o vaxt dediyiniz o sözlər mənə nə qədər ləzzət verdi. Çünki ilk dəfə idi mənim üzümə deyirdilər ki, bu yaxşıdır, bu pisdir.

Mən sizə çox minnətdaram. Allah sizə məndən iki dəfə uzun ömür versin!

* * *

Sonra Azərbaycan prezidenti **Heydər ƏLİYEV** çıxış etdi:

— Əziz Tofiq müəllim! Sənin bu yubileyini belə təntənəli şəkildə keçirməklə biz hamımız borcumuzu yerinə yetirmişik. Bəlkə də mən buraya qalxmazdım. Ancaq hesab edirəm ki, sən bu yubileydə mənim haqqımda o qədər sözlər dedin ki, mən buraya gəldim sənə deyim ki, bu sənin yubileyindir, bu gün sənin günüdür.

Azərbaycan xalqı bəşəriyyətə çox görkəmli insanlar – şairlər, yazıçılar, alimlər, sərkərdələr, siyasətçilər, bəxş etmişdir. Əziz Tofiq, onların sırasında sənin xüsusi layiqli yerin var.

Bu gün bu təntənəli mərasimdə, bu gözəl axşamda biz sənin həyatını başdan-ayağa izlədik. Əziz qardaşım, 80 yaşın tamam olarkən fəxr edə bilərsən ki, sən şərəfli bir ömür yaşamısan, böyük işlər görmüsən, xalqına sədaqətlə xidmət etmişən və xalqın üçün gözəl əsərlər yaratmışsan. Ona görə biz hamımız sənə minnətdarıq, təşəkkür edirik. Sənin yaratdığı əsərlərə, xalqımıza bəxş etdiyən gözəl mahnılara, musiqinə, bəstəkarlığına, təşkilatçılığına, Azərbaycanın ictimai həyatında daim fəal iştirak etdiyinə görə sənə təşəkkür edirik.

Sənin mahnıların bizim xalqımıza, təkcə bizim xalqımıza yox, bəşəriyyətə, dünyaya böyük töhfələrdir. Sənin mahnıların, musiqin bizim xalqımıza sevinc gətirir, ilham verir, hər bir insan üçün yaşamağa, yaratmağa güc verir.

Musiqi ümumiyyətlə, insan üçün çox əziz olan bir sənət nümunəsidir. Musiqinin hər bir sahəsi isə insanlar tərəfindən seviləndir. Ancaq mahnı, şərqi insanlara daha yaxın olubdur. Yəni, əgər opera musiqisini, simfonik musiqini bir çox adamlar qəbul edir, ancaq o hamıya çatmırsa, amma mahnı və xüsusən sənin kimi bəstəkarın mahnıları demək olar ki, insanları – kiçikdən böyüyə qədər, cocuqdan yaşlıya qədər qadını da, kişini də, hamını sevindirir və hamıya təsir edir. Ona görə də mahnı daim yaşayır.

Tofiq, sən fəxr edə bilərsən ki, 80 yaşını belə gümrah, sağlam, gözəl şəraitdə keçirirsən. Sən bundan sonra da yaradacaqsan, yazacaqsan, bizi sevindirəcəksən, yeni-yeni mahnılar, musiqilər yaradacaqsan. Mən sənə cansağlığı arzu edirəm. Sənə yeni yaradıcılıq uğurları arzu edirəm.

Biz hamımız bu dünyadan gedəcəyik. Ancaq mahnı, musiqi yaşayacaq. Tofiq Quliyevin mahnıları, musiqisi daim yaşayacaqdır.

Eşq olsun musiqiyə!

Eşq olsun incəsənətə!

Yaşasın Tofiq Quliyev!

* * *

Bu möhtəşəm gecə Tofiq Quliyevə olan ümumxalq sevgi, məhəbbət və minnətdarlığının təntənəli nümayişi idi.

Gecənin ən unudulmaz səhifəsi isə bəstəkarın əsərlərinin müxtəlif ifaçılar tərəfindən səslənməsiydi.

Bəli, Tofiq Quliyevin 80 illik yubiley gecəsində bu işıqlı dünyamızı süsləyən melodiyaların təsiri altında bəxtiyar anlar yaşadıq. Və istər-istəməz düşündük ki, Tofiq Quliyevin ünvanına deyilən təriflərdən, xoş sözlərdən aldığı mükafatlardan da ucada dayanan nəğmələri var. Nə yaxşı ki, belədir. Və bu, gerçək bir həqiqətdir. Həqiqətdir ki, Tofiq Quliyevin mahnıları əbədiyaşardır. Məhz əbədiyaşarlığı da müəllifini əbədi yaşadacaqdır.

Qədirbilən Azərbaycan xalqı, hökumətimiz Tofiq Quliyevin yaradıcılıq uğurlarını yüksək qiymətləndirmiş, ona Azərbaycanın xalq artisti, Dövlət mükafatı laureatı, Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi fəxri adları verilmişdir. Tofiq Quliyev iki dəfə «Qırmızı Əmək Bayrağı», «Şərəf nişanı» ordenləri, Azərbaycanın Ali Sovetinin fəxri fərmanları və «İstiqlal» ordeni ilə təltif olunmuşdur. Azərbaycanın prezidenti Heydər Əliyev 1998-ci ildə səhhəti ilə əlaqədar olaraq xəstəxanada olan Tofiq Quliyevə «İstiqlal» ordenini şəxsən özü təqdim etmişdir:

«Mən səni 80 yaşın tamam olanda «İstiqlal» ordeni ilə təltif etmişəm. Bu, Azərbaycanın ən yüksək ordenidir. Mən bu gün də görkəmli ədəbiyyat və incəsənət xadimlərindən bir dəstəsinə ordenlər təqdim etdim. Ancaq mənə dedilər ki, Tofiq Quliyev xəstəxanadadır. Fikirləşdim ki, bu ordenləri onlara təqdim etmişəm, amma sənə təqdim etməsəm olmaz. Ona görə də birbaşa bura, sənənin yanına gəldim. Birincisi ona

görə ki, səndən hal-əhval tutum, görün nə var, nə yox. İkincisi də həmin «İstiqlal» ordenini sənə təqdim edim. Bu, müstəqil Azərbaycanın ilk və yüksək mükafatıdır. Sənə cansağlığı arzu edirəm».

Bu, ustad sənətkara ümumxalq sevgisinin bir daha aydın təzahürü idi.

* * *

Tofiq Quliyevin 80 illik yubileyindən üç il sonra bəstəkarın səhhəti pisləşir.

2000-ci il oktyabrın 4-də Tofiq Quliyev dünyasını dəyişdi.

Azərbaycan xalqı öz sənətkar öglunu son mənzilə yola saldı.

Burada xalq şairi Süleyman Rüstəmin misraları yada düşür və sanki təsəllimizə çevrilir:

Döndü şöhrətinlə qəlbimiz dağa,
Canlı şahidiyik zəfərlərinin.
Özün qovuşsan da bu gün torpağa.
Həyatı sonsuzdur əsərlərinin.

Şairin məlum sətirlərində Tofiq Quliyev yaradıcılığının pərəstişkarları nikbin bir rahatlıq tapırlar, axı, nəğmələrdə yaşayan ömür əbədidir, mahnıları kimi həmişəyaşardır.

* * *

...Efirdən ahənərbə bir musiqi sədəsi ətrafa səpələnir; dünyamız Tofiq bəstələrinin şirin ağışuna bələnir. Qəblərə bir sərinlik, beyinlərə bir işıq gəlir. Səslənir Tofiq Quliyev musiqisi!

TOFIQ QULIYEVİN ƏSƏRLƏRİNİN SİYAHISI

Kinofilmlərə musiqi

1. «İyirminci bahar», ssenari müəllifi Şamil Məlikyevqanov, rejissorlar M.Mikayılov və Vladimir Yeremeyev —1940-cı il (sənədli film)
2. «Səbuhi», ssenari müəllifi M.Rəfili, rejissor A.Beknazarov — 1941-ci il
3. «Qızıl üzük», ssenari müəllifi R.Rza, rejissor H.Seyidbəyli—1941-ci il (film çəkilməyib, lakin T.Quliyev öncədən gələcək filmin musiqisini yazmışdır)

4. «Əbədi qardaşlıq» — 1943-cü il (sənədli film)
5. «Qayğ», rejissor Ağarza Quliyev — 1943-cü il (sənədli film)
6. «Bakı döyüşür», rejissor və ssenari müəllifi Muxtar Dadaşov — 1944-cü il (sənədli film)
7. «Şəfa nəğməsi», rejissor və ssenari müəllifi Qəmər Salamzadə — 1944-cü il (sənədli film)
8. «Əbədi odlar ölkəsi», ssenari müəllifləri İmran Qasimov və Sabit Rəhman, rejissor Hüseyn Seyidzadə — 1945-ci il (sənədli film)
9. «İran Azərbaycanının paytaxtında», ssenari müəllifi Sabit Rəhman, rejissor Əbdül Həsənov — 1945-ci il (sənədli film)
10. «Qələbə bayramı», rejissor Mikayıl Mikayılov — 1945-ci il (sənədli film)
11. «Çağırışa cavab», rejissor və ssenari müəllifi Lətif Səfərov — 1947-ci il (sənədli film)
12. «Bakıdan Göy-Gölədək» — 1947-ci il (sənədli film)
13. «Sovet Azərbaycanı», ssenari müəllifi Vladimir Yeremeyev, rejissor Mikayıl Mikayılov — 1948-ci il (sənədli film)
14. «Sovet Azərbaycanı», ssenari müəllifi İmran Qasimov, rejissorlar Muxtar Dadaşov və F.Kiselyov — 1950-ci il (sənədli film)
15. «Alagöz yaylağında», ssenari müəllifi Əhmədağa Qurbanov, rejissor İsmayıl Əfəndiyev — 1955-ci il (sənədli film)
16. «Bəxtiyar», ssenari müəllifləri V.Laskin və N.Rojkov, rejissor L.Səfərov, 1955-ci il
17. «Görüş» — 1955-ci il
18. «Qızmar günəş altında», ssenari müəllifi H.Seyidbəyli, rejissor L.Səfərov — 1957-ci il
19. «Ögey ana», ssenari müəllifləri Q.İsmayılov və A.Yan, rejissor Q.İsmayılov — 1958-ci il
20. «Onu bağışlamaq olarmı?», ssenari müəllifi M.Təhmasib, rejissor R.Təhmasib — 1959-cu il
21. «Telefonçu qız», ssenari müəllifi və rejissor H.Seyidbəyli — 1962-ci il
22. «Möcüzələr adası», ssenari müəllifi və rejissor H.Seyidbəyli — 1963-cü il
23. «Əbədi bir diyarda» — 1964-cü il (sənədli film)

24. «Sən niyə susursan?», ssenari müəllifi və rejissor H.Seyidbəyli — 1966-cı il
25. «Həsən arabakeş» («Tacikfilm» kinostudiyası), ssenari müəllifi M.Tursunzadə, rejissor B.Kimiyagərov — 1967-ci il
26. «Azərbaycan elmi», ssenari müəllifi Nurəddin Babayev, rejissor Cavanşir Məmmədov — 1969-cu il (sənədli film)
27. «O qızı tapın», ssenari müəllifi və rejissor H.Seyidbəyli — 1970-ci il
28. «Sovet Azərbaycanının 50 illiyi», ssenari müəllifi Vladimir Sinitsın, rejissor Muxtar Dadaşov — 1970-ci il (sənədli film)
29. «Nəsimi», ssenari müəllifi İ.Hüseyinov, rejissor H.Seyidbəyli — 1973-cü il
30. «Xoşbəxtlik qayğıları», ssenari müəllifi və rejissor Nəsən Seyidbəyli — 1976-cı il
31. «Dərviş Parisi partladır», ssenari müəllifi Ədhəm Qulubəyov, rejissorlar K.Rüstəmbəyov və Ş.Mahmudbəyov — 1976-cı il
32. «Şir evdən getdi», ssenari müəllifi Y.Yakovlev, rejissor R.İsmayılov — 1977-ci il
33. «Qayınana», ssenari müəllifləri Əjdər İbrahimov və Marqarita Maleyeva, rejissor Hüseyin Seyidzadə — 1978-ci il
34. «Əlavə iz», ssenari müəllifləri Arif Heydərov və Dmitri Hüseyinov, rejissor Nicat Bəkirzadə — 1981-ci il
35. «Nəğmə müəllimi», ssenari müəllifi R.Kuşnerova, rejissor T.İsmayılov — 1983-cü il
36. «Nəğməkar torpaq», ssenari müəllifi Vaqif Səmədoğlu, rejissor Ruslan Şahmalıyev — 1981-ci il
37. «Tənha narın nağılı», ssenari müəllifi Roza Hüsniydinova, rejissorlar Şamil Mahmudbəyov və Həsənağa Turabov — 1984-cü il
38. «Xüsusi vəziyyət», ssenari müəllifi Ramiz Fətəliyev, rejissor Tofiq İsmayılov — 1986-cı il
39. «Mən Bakıda yaşayıram», ssenari müəllifi Emil Ağayev, rejissor Xamis Muradov — 1986-cı il
40. «Sürəyya», ssenari müəllifi Əkrəm Əylisli, rejissor Tofiq İsmayılov — 1987-ci il

41. «Son tamaşa», ssenari müəllifi və rejissor Tofiq İsmayılov — 1990-cı il (sənədli film)

42. «Nakəs», ssenari müəllifləri Ramiz Fətəliyev və Vaqif Mustafayev — 1991-ci il

Dram əsərlərinə musiqi

M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dram Teatrı

1. «On ikinci gecə», V.Şekspir — 1946-cı il
2. «Dərin köklər», Geyms Qou və Arao D'Nyusso (tərcümə S.Rüstəmindir) — 1947-ci il
- 3.«Yaşar», C.Cabbarlı — 1947-ci il
4. «Gənc qvardiya», A.Fadəyev (tərcümə T.Əyyubovundur) — 1947-ci il
5. «Uzaq sahillərdə», H.Seyidbəyli, İ.Qasımov — 1956-cı il
6. «Qardaşlar», R.Rza — 1956-cı il
7. «Qəribə adam», N.Hikmət — 1956-cı il
8. «Şirvan gözəli», Ə.Məmmədخانlı — 1957-ci il
9. «Yaxşı adam», M.İbrahimov — 1965-ci il
10. «Canlı meyit», L.Tolstoy — 1968-ci il
11. «Mənziliniz mübarək», S.Dağlı — 1971-ci il
12. «Yol ayrıcında», İ.Səfərli — 1972-ci il
13. «Sahillər və talelər», N.Xəzri — 1973-cü il
14. «Xanıma», A.Saqareli — 1975-ci il

Gəncə Dram Teatrı

1. «Bahar», M.Təhmasib — 1941-ci il
2. «Xalqın oğlu», Y.German — 1942-ci il
- 3.

S.Vurğun adına Rus Dram Teatrı

1. «Nyu-Yorka gedən yol», Malyugin — 1946-cı il
2. «Entotni Qrantın cinayəti», M.Volibrinski və R.Rubinşteyn — 1954-cü il
3. «Akasiyalar çiçək açanda», M.Vinnikova — 1955-ci il

4. «Şərqi səhəri», Ə.Məmmədşanlı — 1958-ci il
5. «Üç bülbül küçəsi № 17», Draqutin və Dobriqanın — 1969-cu il
6. «Sən həmişə mənimsəsən», İ.Əfəndiyev — 1967-ci il
7. «Sahillər və talelər», N.Xəzri — 1975-ci il

M.Yermolova adına Moskva Dram Teatrı

1. «Xəzər üzərində şafəq», İ.Qasimov — 1949-cu il

Gənc Tamaşaçılar Teatrı

1. «Babək», A.Yusubov — 1939-cu il
2. «El-oğlu», A.Şaiq — 1940-cı il
3. «Azad», E.Abbasov — 1940-cı il
4. «Ramiz», A.Yusubov — 1941-ci il
5. «Aydın», C.Cabbarlı — 1943-cü il
6. «Snejok», V.Lyubimov — 1945-ci il
7. «Gözəgörünməz Dimka», V.Lyubimov — 1955-ci il
8. «Damda yaşayan Karlson», A.Lindqren — 1971-ci il
9. «Qaraca çoban»

A.Şaiq adına Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrı

1. «Şəngülüm-şüngülüm» — 1972-ci il
 2. «Xəsis» — 1972-ci il
 3. «Belosnejka və 7 qnom» — 1972-ci il
 4. «Keçinin intiqamı», E.Abbasov — 1978-ci il
- Ümumittifaq radio, «İnqilab əsgəri» bayram-radiotamaşası — 1954-cü il

Musiqili komediyalar

1. «Aktrisa», libretto müəllifi A.Fayko — 1943-cü il
2. «Qızılaxtaranlar», libretto müəllifləri H.Seyidbəyli və Z.Cabbarzadə — 1959-60-cı illər
3. «Sənin bircə sözün», libretto müəllifləri Ə. və Ş.Bədəlbəylilər — 1964-65-ci illər

4. «Tahirin süqutu», libretto Cayhan Əfruz, rejissor S.Evlaxışvili — 1971-ci il
 5. «Sabahın xeyir, Ella!», libretto müəllifləri Z.Lotaş və A.Qalilov — 1973-cü il
- Balet «Məhəbbət haqqında mahnı», libretto müəllifləri V.Rıjov və V.Bokadoro — 1968-ci il

Simfonik əsərləri

- 1.«Görüş» (1956); «Ögey ana» (1958); «Qızmar günəş altında» (1960) kinofilm-lərin musiqi mövzularına bəstələnmiş simfonik süitalar
2. «Simfonik rəqslər» — 1957
3. Simfonik orkestr üçün «Ləzginka» — 1948-ci il
4. İki Azərbaycan rəqsi — 1950-ci il
5. «Xoreoqrafik süita» —
6. «Təntənəli uvertüra» —

Vokal-simfonik əsərləri

1. «Moskva haqqında mahnı», kantata — 1959-cu il
2. «Bahar respublikası», kantata — 1984-cü il
3. «Qələbənin 40 illiyinə həsr olunmuş oratoriya» — 1985-ci il

Kamera-instrumental əsərləri

Fortepiano üçün əsərlər

1. «Qaytağı» — 1950-ci il
2. «Variasiyalar» — 1955-ci il
3. «15 Azərbaycan xalq rəqslərinin işləmələri» — 1955-ci il
4. «Prelüdlər» — 1960-cı il
5. «Valslar» — 1960-cı il
6. «Cəmilənin albomu» məcmuəsi — 1984-cü il

Fortepiano ilə skripka üçün sonata

Nəfəs alətləri üçün pyeslər

Azərbaycan muğamları «Rast» və «Segah zəbul» fleyta və fortepiano üçün nota köçürmələr — 1939-cu il

Mahnı yaradıcılığı

1. «Dərsə gedən bir uşaq», söz.M.Ə.Sabirindir — 1931-ci il
2. «Azərbaycan», söz. Ə.Əsgərxanovundur — 1939-cu il
3. «Neft mahnısı», söz. İ.Rəhimovundur — 1939-cu il
4. «Pambıq nəğməsi», söz.İ.Rəhimovundur — 1939-cu il
5. «Gəl ay qız», söz.Ə.Əsgərovundur — 1939-cu il
6. «Baqrovaya skala», söz.A.Dəmirçizadəninindir — 1941-ci il
7. «Sıra mahnısı», söz.V.Surikovundur — 1941-ci il
8. «Bir addım belə geriyə olmaz», söz.V.Surikovundur — 1941-ci il
9. «Vətən haqqında mahnı», söz.R.Rzanındır — 1941-ci il
10. «Azərbaycan diviziyası», söz.Z.Xəlilindir — 1941-ci il
11. «Matrosların görüş mahnısı», söz.B.Şvartsmanındır — 1942-ci il
12. «Məzəli», söz. B.Şvartsmanın — 1948-ci il
13. « Mən onun adını bilmirəm», söz. M.Vinnikovundur — 1942-ci il
14. «Dəniz haqqında mahnı», söz.B.Şvartsmanındır — 1942-ci il
15. «Azərbaycan», söz.S.Vurğunundur — 1942-ci il
16. Qafqaz zastolnaya», söz. Q.Stroqanovundur — 1942-ci il
17. «Zərif əl», söz. N.Dorizonundur — 1943-cü il
18. «Səhər oyanır», söz. N.Dorizonundur — 1943-cü il
19. «Rus qızı», söz.N.Dorizonundur — 1943-cü il
20. «Döyüşçülər nəğməsi», söz.Z.Xəlilindir — 1943-cü il
21. «Meşə qarnizonunda», söz.İ.Şamovundur — 1943-cü il
22. «Mənim qızım», söz.Ş.Abbasovundur — 1946-cı il
23. «Bəxtəvər oldum», söz.Xaqaninindir — 1946-cı il
24. «Daşkəsən haqqında mahnı», söz.N.Cəfərovundur — 1947-ci il
25. «Bahar nəğməsi», söz.T.Əyyubovundur — 1947-ci il
- 26.«Neftçi haqqında mahnı», söz.M.Svetolvundur, azərb.dilində S.Rüstəmin — 1949-cu il
27. «Saçaqlı qızıl», söz.A.Jarovundur, 1952-ci il
28. «Keşikdəyəm», söz.M.Dilbazinindir — 1954-cü il
29. «Sənə də qalmaz», söz.R.Rzanındır — 1958-ci il
30. «Könlüm» (romans), söz.Nizaminindir — 1947-ci il

31. «Sevgilimə»(romans),söz.Nizaminindir — 1947-ci il
32. «Gərəkmez» (romans), söz.İ.Nəsiminindir — 19
33. «Səni sevirəm», söz.V.Quryanıdır — 1958-ci il
34. «Adi sözlər», söz.V.Lebedev-Kumaç — 1958-ci il
35. «Doğma diyar, Azərbaycan» (Solovyov-Sedoyla birgə), söz.

P.Simonovundur — 1959-cu il

36. «İlk bahar», söz.Z.Cabbarzadəninindir — 1959-60-cı illər
37. «Tez gəl»
38. «Nə etməli», söz.Z.Cabbarzadəninindir
39. «Toy mahnısı»
40. «Rəhbərə salam»
41. «Yurdumuz», söz. Z.Cabbarzadəninindir
42. «Sənsiz olmasın»
43. «Dedim-dedi»
44. «Eşqinlə», söz. Z.Cabbarzadəninindir
45. «Naxçıvan», söz. Z.Cabbarzadəninindir
46. «Yox, yox, yox», söz.Z.Cabbarzadəninindir
47. «Yenə bahardır», söz. P.Simonovundur — 1966-67-ci il
48. «Səninlə», söz.P.Simonovundur —
49. «Qız qalası», söz.P.Simonovundur — 1966-cı il
50. «Praqa haqqında mahnı», söz.Ə.Əlibəyli və N.Xəzrinindir —1965-ci il
51. «Bratislava haqqında mahnı», sözƏ.Əlibəyli və N.Xəzrinindir — 1965-ci il
52. «Şen genatsvale» — 1965-ci il
53. «Tbilisi dənizi» — 1965-ci il
54. «Anam, Kür», söz.T.Elçinindir — 1966-cı il
55. «Moldova-Azərbaycan», söz.İ.Səfərlinindir —1966-cı il
56. «Bahar bayramı», söz.M.Dilbazinindir — 1966-cı il
57. «Azərbaycana gəlin», söz.S.Rüstəmin — 1967-ci il
58. «Sovet Vətəninə eşq olsun!», söz.T.Əyyubovundur — 1976-cı il
59. «Ordenli Bakı», söz.S.Məmmədzadəninindir — 1977-ci il
60. R.Rzanın sözlərinə Bakı haqqında mahnı silsiləsi
61. «Samotlor-Bakının qardaşı», söz.A.Paxmutovanındır — 1977-ci il

62. «Xəzər üstündə şəfəq», söz. M.Svetlovundur — 1978-ci il
63. «Yaxşı yol», söz. M.Dobronravovundur — 1978-ci il
64. «Məhəbbət mahnısı», söz. F.Qocanıdır — 1978-ci il
65. «Axşam görüşləri», söz.R.Rzanındır — 1960-cı il
66. «Sevimli Vətən», söz.T.Elçinindir — 1960-cı il
67. «Sən mənim, mən sənin», söz.Z.Cabbarzadəninindir — 1961-ci il
68. «Sevdiyim qız», söz.T.Elçinindir —
69. «Lirik mahnı», söz. Ə.Kürçaylıındır —
70. «Toy mahnısı», söz. Ə.Əlibəylinindir —
71. «Bakının qızları», söz. P.Simonovundur —
72. «Sevinc nəğməsi», söz. O.Hacıqasımovundur —
73. «Gecə serenadası», söz. P.Simonovundur —
74. «Darıxma», söz. S.Dağlıındır —
75. «Etibar», söz. F.Bağırzadəninindir —
76. «Faytonçu», söz. V.Səmədoğlunundur —
77. «Lay-lay», xalq sözlərinə
78. «Bakılıyam mən», söz. N.Kəsəmənlinindir —
79. «Qız əlləri», söz. V.Səmədoğlunundur —

Xalq mahnıları «Qoy gülüm gəlsin, ay nənə» və «Evləri var xana-xana» — səs və simfonik orkestr üçün — 1958-ci il

Azərbaycan xalq mahnılarının not yazıları

Hind, bolqar, ərəb mahnılarının səs və fortepiano üçün işləmələri.

Tofiq Quliyev. «Parlaq istedad». Ədəbiyyat və incəsənət. Cümə, 12 dekabr 1975-ci il.